

НАЦІОНАЛЬНИЙ ПЕДАГОГІЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ІМЕНІ М. П. ДРАГОМАНОВА
МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ

ХАРКІВСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ ІМЕНІ В. Н. КАРАЗІНА
МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ

Кваліфікаційна наукова
праця на правах рукопису

ДУБІНКО ДМИТРО ОЛЕГОВИЧ

УДК 347.9:342.34] (477) (043.3)

ДИСЕРТАЦІЯ
ДЕМОКРАТИЗАЦІЯ ЯК ЗАКОНОМІРНІСТЬ МОДЕРНІЗАЦІЇ
УКРАЇНСЬКОГО СУДОЧИНСТВА В УМОВАХ СОЦІАЛЬНИХ ЗМІН

12.00.01 – теорія та історія держави і права;
історія політичних і правових учень

Подається на здобуття наукового ступеня кандидата юридичних наук

Дисертація містить результати власних досліджень. Використання ідей,
результатів і текстів інших авторів мають посилання на відповідне джерело

_____ **Д.О. Дубінко**

Науковий керівник:

Купіна Людмила Францівна

кандидат юридичних наук, доцент

АНОТАЦІЯ

Дубінко Д. О. Демократизація як закономірність модернізації українського судочинства в умовах соціальних змін. – Кваліфікаційна наукова праця на правах рукопису.

Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата юридичних наук за спеціальністю 12.00.01 - теорія та історія держави і права; історія політичних і правових учень. – Національний педагогічний університет імені М. П. Драгоманова, Міністерство освіти і науки України; Харківський національний університет імені В.Н. Каразіна, Міністерство освіти і науки України, Харків, 2019.

У дисертації здійснено науково-теоретичне обґрунтування, проведено аналіз та запропоновано напрямки удосконалення судової системи України шляхом демократизації правового регулювання судочинства. Висвітлено, що досвід європейських країн стає взірцем у ході реалізації вітчизняної судової реформи, що підкорена головній меті – демократизації правосуддя в Україні. Виокремлено основні чинники, які впливають на формування демократичного судочинства в Україні.

Проаналізовано вплив принципів, напрямків та пріоритетів судочинства на рівень демократизації судової системи в Україні, здійснено аналіз правового регулювання судочинства в умовах, регламентованих нормами Конституції України.

Становлення України як суверенної, демократичної та правової держави тісно пов'язано з тривалим та суперечливим процесом формування судової влади. На незалежний суд у правовій державі покладається контроль за дотриманням законності в усіх без винятку сферах суспільного життя. Зокрема, суд має захищати основи конституційного ладу в державі, законність створення та діяльності політичних партій, проведення виборів, гарантувати дотримання основних прав та свобод людини і громадянина.

Вибір теми передусім обумовлений складними й суперечливими процесами, які переживає сьогодні українське суспільство та держава.

Водночас, наразі система правосуддя не виконує поставлені перед нею завдання на належному рівні, зокрема, суд так і не став дієвим гарантом прав та свобод людини, незалежним арбітром між громадянином та державною, захисником конституційного ладу. Основними детермінантами такої ситуації стали: низький рівень правової свідомості суспільства, недосконалість кадрового планування в системі судової влади, недосконалість методик оперативного вирівнювання навантаження на суддів, що знижує якість правосуддя, недостатній рівень використання можливостей сучасних інформаційних систем (електронне правосуддя); низький рівень публічності сфери правосуддя та довіри до судової системи взагалі і до суддів зокрема.

Необхідність удосконалити судову систему України шляхом демократизації правового регулювання судочинства, з одного боку, та нестача комплексних наукових напрацювань з цієї проблематики – з іншого, ще більше посилюють актуальність і важливість дослідження теми.

У роботі досліджено, що на сучасному етапі розбудови правової держави в Україні реформування судової системи стало наріжним каменем, успіх якої буде мати позитивний ефект у різних сферах суспільного життя. До основних шляхів реформування судової системи України було запропоновано: поліваріантну стратегію впровадження електронних технологій як одного із засобів ефективного доступного судочинства, обґрунтовано проект створення центру комплексної системи навчання представників суддівського корпусу для здійснення професійного судочинства в Україні, ефективність впровадження дієвого суспільного контролю за здійсненням правосуддя, який передбачатиме моніторинг недоліків у діяльності судової системи, встановлення відкритого та чесного діалогу між судами та громадськістю, повну прозорість судових процедур та відкритість результату судової діяльності.

За результатами аналізу нормативно-правових засад судочинства визначено, що історичний радянський судочинний спадок може бути

подоланий лише завдяки ефективній стратегії удосконалення цієї інституції з метою побудови нової судової системи незалежної України. Основним кроком у подоланні радянської командно-адміністративної судової системи із її жорсткою ієрархічністю суддівського корпусу є неухильне виконання норм Конституції України від 28 червня 1996 р., якою визначено основні засади судочинства, а саме: рівність усіх учасників судового процесу перед законом і судом; доведеності вини; змагальності сторін; підтримання публічного обвинувачення в суді прокурором; право на захист; гласність судового процесу; розумні строки розгляду справи судом; право на апеляційний перегляд справи; обов'язковість судового рішення.

В умовах модернізації судової системи України особливої уваги заслуговує позитивний досвід правосуддя в країнах Європи: існування на національному рівні суду вищої інстанції, що здійснює функцію забезпечення єдності судової практики, дотримання принципу єдності судової влади, функціонування суду присяжних, можливості спрощеного судочинства, функціонування спеціалізованих антикорупційних органів та багато іншого. Досвід європейських країн у окреслених сферах стає зразком у ході реалізації вітчизняної судової реформи, що підкорена головній меті – демократизації правосуддя в Україні.

До напрямів демократизації судочинства, які у багатьох аспектах ґрунтуються на освоєнні та впровадженні демократичного досвіду судочинства розвинених країн Європи і світу відносять також і право на касаційне оскарження за практикою європейських країн, і впровадження незалежного колегіального органу судової влади, і процедуру формування суддівського корпусу із врахуванням нових вимог до суддів в Україні. Завдяки впровадженню європейського досвіду побудови ефективного судочинства, здійснюється ефективний вплив на формування і розвиток судової практики, взаємодія судової системи із зовнішнім середовищем, підвищується ефективність функціонування судової системи в цілому.

Визначено поняття демократизації організаційних основ судочинства, яке передбачає перебудову судової системи на просту та доступну для ефективного захисту прав і свобод людини, а саме, полягає у визнанні людини, незалежно від її процесуальної ролі, – головним суб'єктом судового процесу. Демократичне судочинство має здійснюватися за принципом людиноцентризму. Формування такої системи пов'язується зі створенням єдиної системи судів, до якої входять місцеві, місцеві окружні суди, Верховний Суд, який є найвищим судом у системі судоустрою України, що забезпечує сталість та єдність судової практики, та трансформацією конституційно-правового статусу прокуратури. Даний принцип має стати підґрунтям оцінки діяльності всіх суб'єктів судочинства в умовах розбудови правової держави й правового суспільства в Україні.

Визначено, що базові принципи реформування судочинства в Україні – це використання правових, політичних, соціально-економічних, інформаційних методів для утвердження судової системи, ними є: пріоритетність захисту прав і життя громадянина, прозорість, підзвітність громадськості, рівність усіх учасників процесу перед судом і законом, доведеність вини, змагальність сторін, гласність, доступність, обов'язковість судового рішення, гуманізм та демократизм забезпечують формування правового підґрунтя модернізованого ефективного судочинства в Україні.

Основними детермінантами на шляху розвитку українського судочинства є: глобалізація, яка здійснює перманентний, але неоднозначний вплив на правотворчість й правозастосування, а як наслідок на функціонування судової та правоохоронної систем; інформаційна революція, яка надала можливості для посилення відкритості, технічної оснащеності, оперативності, підзвітності судової гілки влади; необхідність змін і доповнень у нормативному регулюванні національного судочинства; вирішення складних соціально-економічних та політико-правових проблем – подолання бідності й корупції, боротьба з тероризмом, підняття рівня правової культури населення, консолідація української нації.

Вказані детермінанти формують засади демократизації українського судочинства, адже судова система країни є важливим елементом розвитку демократії та ринкової економіки. Зроблено висновок, що будь-яка держава, що стала на шлях демократичного транзиту має демонструвати належні результати у соціально-економічній сфері, розвитку прав і свобод людини, боротьбі з протиправними суспільними явищами, в зв'язку чим було проаналізовано проблему подолання бідності, корупції та тероризму в контексті зміни національного судочинства.

З метою гарантування реалізації права громадян на судовий захист пропонується розробити систему заходів, які будуть сприяти відновленню довіри громадян до судочинства в цілому.

У якості пропозиції для внесення змін до чинного законодавства, що регулює питання організації судочинства в Україні, запропоновано визначення змісту суб'єктивного права на судовий захист, що є сукупністю, визначених законом повноважень, якими володіє суб'єкт цього права, серед яких можна виокремити право на пред'явлення позову, право на його забезпечення, право клопотати про призначення експертизи, право ставити запитання експертам, свідкам, перекладачам тощо.

Важливим напрямком демократизації українського судочинства постає також вдосконалення змісту права, що передбачає внесення змін до Конституції України з метою досягнення середньострокових і довгострокових цілей у процесі реформування сектору правосуддя, вдосконалення законодавства, що регулює питання судоустрою та статусу суддів, форми судочинства та порядок виконання судових рішень. Вдосконалення змісту права як напрям демократизації судочинства означає не що інше як вдосконалення відповідних правових приписів заради задоволення інтересів та потреб людини.

Здійснюючи демократизацію судочинства в Україні, необхідно чітко слідувати нормам Конституції та спиратися на законодавство, судова влада повинна активно взаємодіяти з громадянським суспільством, встановлювати ефективну комунікацію, пояснювати свої рішення з точки зору права,

підвищуючи таким чином правову культуру населення та демонструючи відкритість до діалогу.

Ключові слова: удосконалення, демократизація правосуддя в Україні, правове регулювання, реформування, стратегія впровадження електронних технологій.

ABSTRACT

Dybinko D.O. Democratization – as regularity of modernization Ukrainian justice in condition of social changes. – *Qualifying scientific work as a manuscript.*

Thesis for a Candidate Degree in Law Sciences, speciality 12.00.01 - Theory and History of State and Law; the History of Political and Legal Thought. – The National Pedagogical Dragomanov University, Ministry of Education and Science of Ukraine ; V. N. Karazin Kharkiv National University, Ministry of Education and Science of Ukraine; Kharkiv, 2019

The scientific and theoretical substantiations were carried out in the dissertation, the varieties of improvement to judicial system of Ukraine were recommended due to democratization of legal regulation of justice and were carried out due to the evaluation. The European countries experience is becoming an instance in realization of national reforms, that it is conformed the main fundamental idea – democratization of justice in Ukraine, besides the main factors were segregated, which have influenced on the conformation of democratic justice in Ukraine.

The influence of principles, directions and precedencies of justice on the level of democratization of judicial system was researched, the assessment of legal regulation of justice in circumstances according to the Constitution of Ukraine was analyzed.

The formation of Ukraine as a sovereign, democratic and law-governed state is closely linked to the lengthy and controversial process of formation of the judiciary. An independent court in a state governed by the rule of law controls the observance of the rule of law in all areas of public life without exception. In particular, the court must defend the foundations of the constitutional order in the state, the legitimacy of

the establishment and activities of political parties, conduct of elections, guarantee the observance of fundamental rights and freedoms of citizens.

The choice of the topic is primarily due to the complex and controversial processes that the Ukrainian society and the state are going through today. At the same time, the system of justice does not at the same time fulfill the tasks set before it, in particular, the court has not become an effective guarantor of human rights and freedoms, an independent arbiter between a citizen and a state, a defender of the constitutional system. The main determinants of such a situation are: low level of legal consciousness of society, imperfection of personnel planning in the system of judicial power, imperfection of methodologic of operational equalization of load on judges, which reduces the quality of justice, insufficient use of opportunities of modern information systems (e-justice); low level of publicity in the field of justice and trust in the judicial system in general and judges in particular.

The need to improve the judicial system of Ukraine through the democratization of legal regulation of justice, on the one hand, and the lack of comprehensive scientific developments on this issue - on the other, further aggravate the relevance and importance of research.

In the dissertation was researched that, reforming the judicial system of Ukraine on the modern way of developing of the legal country has become like the stone of building, which success will have the positive effect in all ways of social life.

For the main reforming ways of judicial system in Ukraine were substantiated, a multiple-choice implementation strategy of the electronic technologies as one of the facilities of the effective accessible justice was proposed, it was determined the project about creating the Center of complex educational program for representatives judicial manpower for professional justice in Ukraine, effective implementation of the social control for the judging, which will provide the monitoring disadvantages in the judicial system, making public and honest interlocution between the judges and society, full accountability judging procedures and publicity of the results of judge work.

As a result of the analysis of the legal and regulatory framework of the legal proceedings, it was established that the historical Soviet legacies can be overcome only through an effective strategy for improving this institution with the aim of building a new judicial system of independent Ukraine. The main step in overcoming the Soviet command-administrative judicial system with its rigid hierarchy of the judiciary is the strict implementation of the norms of the Constitution of Ukraine of June 28, 1996, which defines the basic principles of legal proceedings, such as: the uniformity all participants of judge process before law and court; bring up to fault, participants competition, public support of the prosecutor in court, opening-mindedness in the court procedure, the right for defense and protection, the right for appeal revision, the liability of judge decision.

It was investigated that the directions of democratization of legal proceedings in many respects are based on the development and implementation of democratic experience of legal proceedings of developed countries of Europe and the world. These include the right to appeal against the practice of European countries, the introduction of an independent collegial body of the judiciary, and the procedure for the formation of a judiciary, taking into account new requirements for judges in Ukraine.

Thanks to the introduction of European experience in building effective legal proceedings, effective influence on the formation and development of judicial practice, the interaction of the judicial system with the environment, and the efficiency of the functioning of the judicial system as a whole are being improved.

It is determined, the reference of the basic democratization of judgment fundamental, which is provide the evolution of judicial system as convenient and simple for the effective protection of the human right and freedoms, to wit: the main entity of judging procedure, irrespective of his procedural importance is a human. Democratic judging must be in principle of human-centrism. The developing of this system is due to creating the unital system of judging, which contains local courts, local country court, the Supreme Court of Justice, which is the main court of the court system in Ukraine, which provide continuity and unity of the court practice, and

transformation the constitutional legal status of the public prosecution office. This principle has become the assessment of the activity all judicial entity in the circumstances of developing legal country and legal society in Ukraine.

It is determined that the basic principles of judicial reform in Ukraine are the use of legal, political, socio-economic, informational methods for the establishment of the judicial system, they include: priority of protecting citizens' rights and lives, transparency, accountability of the public, equality of all participants in the process before the court and the law , proof of guilt, adversarial parties, publicity, accessibility, binding judgment, humanism and democracy ensure the formation of the legal basis for a modernized effective court procedure Island in Ukraine.

The main determinant on the way of the increasing Ukrainian justice are: globalization, which makes permanent, but not multiple-value influence for the law enforcement, and as a result, also at the functioning of the court and law enforcement system; information revolution, which has created the opportunities for the accelerating for open-minding, technical equipping, operative, dominance to the court system, the essentiality of the changes and attachments in regulating national justice; resolution of the complex social-economical and political problems – eliminating of poverty and political housecleaning, anti-terrorism efforts, to raise the level of legal culture of the citizens, to consolidate of the Ukrainian nation.

The determinants which are formed hereof, are the fundamental of the process of democratization Ukrainian justice. The conclusion is made, that every country, which have come on the way of democratic transit have to demonstrate proper results in social and economic sphere, in the development of the human rights and freedoms, fighting with illegal social acts, on grounds of the problems of eliminating of poverty and political housecleaning, anti-terrorism efforts in the context of national changing judicial system.

In order to guarantee the realization of the citizens write, to judicial protection, it is proposed to develop a system of measures that will help restore the trust of citizens in court proceedings as a whole. The definition of the essence of the

democratization of the judicial system, which consists in recognizing a person, regardless of its procedural role, is outlined - the main subject of the judicial process.

In the quality of the recommendations for implement a new replaces, which regulate the questions of the organization of court proceedings in Ukraine, it was hereby recommended the definition of the legal right for court defense, is a body of explicit provision by law, which are in possession of this legal entity, among are the power to bring a claim, the right to security for a claim, the notice of intent expert evaluation, the right to make a question to the experts, witnesses, translators, etc.

The substantive direction of Ukrainian society democratization is the improvement the nature of law, which introduct the amendments to the Constitution of Ukraine of June 28, 1996, with achieving medium-term and long-time aims in the process of reforming the judging sector, the improvement of legal system in the question of regulation justice system and the status of judges, the forms of the court system and the procedure of fulfilment the court decision.

The improvement of the nature of law means the way of the democratization justice system for up-grading rules with the aim of the purpose of satisfying human interests and necessities.

Raising the possibility of democratization justice system in Ukraine, it is obvious to keep within the law and Constitution of Ukraine, the court authority is to communicate actively with the society, to make the effective communication, explain their decision to the provisions of law, enhancing the authority legal culture and demonstrate the sociability to the communication.

Key words: improvement, democratization of legal regulation of judicial, legal regulation, reforming, strategy of implementation the electronic technologies.

Список публікацій здобувача за темою дисертації:

Статті у наукових фахових виданнях України:

1. Дубінко Д.О. Основні напрями демократизації українського судочинства: вдосконалення змісту матеріального і процесуального права. /

Д. О. Дубінко // Науково-практичний журнал «Судова апеляція». – 2019. – № 1 (54). – С. 18-25.

2. Дубінко Д.О. Реалізація принципу прав людини як стрижнева основа судочинного процес. / Д. О. Дубінко // Загальнодержавне науково-практичне та науково-методичне юридичне видання «Слово національної школи суддів України». – 2019. – Випуск 1 (26). – С. 84-97.

3. Дубінко Д.О. Сутність та головні напрями демократизації українського судочинства. / Д. О. Дубінко // Бюлетень Міністерства юстиції України. – 2018. – Випуск 11. – С. 41-45.

4. Дубінко Д.О. Подолання практики втручання в процес функціонування судової влади. / Д. О. Дубінко // Часопис Київського університету права. – 2018. – Випуск 3. – С. 66–69.

5. Дубінко Д.О. Демократизація організаційних основ судочинства. / Д. О. Дубінко // Міжнародний юридичний вісник: актуальні проблеми сучасності (теорія та практика). – 2018. – Вип. 3-4 (12-13). – С. 299 -307.

Статті в наукових періодичних виданнях інших держав:

6. Дубінко Д.О. Електронний суд в Україні. / О. Д. Дубінко // Правовий журнал *Leges vitae* (Закон и Жизнь). – 2019. – Вип. 3/2 (327). – С. 39- 42.

Тези доповідей на конференціях:

7. Дубінко Д.О. Чинники побудови ефективного судочинства в Україні. / О. Д. Дубінко // Правничо-політологічні та історичні студії проблем українського державотворення: збірник матеріалів Всеукраїнської науково-практичної конференції. Київ, 2019. – С. 136 -138.

8. Дубінко Д.О. Актуальні питання принципів формування судової системи України. / О. Д. Дубінко // Проблеми імплементації національного законодавства до Угоди про асоціацію між Україною та Європейським Союзом: збірник матеріалів міжнародної наукової конференції Чотирнадцяті юридичні читання. Київ, 2019. – С. 284-286.

ЗМІСТ

ВСТУП.....	14
РОЗДІЛ 1. ІСТОРИЧНІ ТА ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНІ ЗАСАДИ ДОСЛІДЖЕННЯ ПРОЦЕСУ СУДОЧИНСТВА В УКРАЇНІ.....	21
1.1 Історичний шлях становлення судочинства на території України.....	21
1.2 Система засад (принципів) формування судової системи незалежної України.....	28
1.3 Критерії модернізації національної судової системи.....	46
Висновки до розділу 1.....	54
РОЗДІЛ 2. ОСНОВНІ ДЕТЕРМІНАНТИ ФОРМУВАННЯ ПОТРЕБИ В ДЕМОКРАТИЗАЦІЇ УКРАЇНСЬКОГО СУДОЧИНСТВА.....	56
2.1 Загальна характеристика чинників, які впливають на формування демократичного судочинства в Україні.....	56
2.2 Глобалізація як ключова зовнішня детермінанта змін судової системи України.....	64
2.3 Внутрішні фактори впливу на зміну судочинства в Україні.....	72
Висновки до розділу 2.....	86
РОЗДІЛ 3. СУТНІСТЬ ДЕМОКРАТИЗАЦІЇ УКРАЇНСЬКОГО СУДОЧИНСТВА.....	88
3.1 Основи забезпечення демократизації судочинства в Україні.....	88
3.2 Правове регулювання судочинства в Україні.....	101
Висновки до розділу 3.....	119
РОЗДІЛ 4. ГОЛОВНІ НАПРЯМИ ДЕМОКРАТИЗАЦІЇ ОРГАНІЗАЦІЙНИХ ОСНОВ СУДОЧИНСТВА УКРАЇНИ.....	121
4.1 Доступність судочинства України як основний фактор демократизації його організаційних основ.....	121
4.2 Електронні технології в системі судочинства як засіб доступного судочинства.....	133
4.3 Рівень кваліфікації представників суддівського корпусу та працівників апарату суду як визначний критерій здійснення професійного судочинства в Україні.....	139
Висновки до розділу 4	156
ВИСНОВКИ.....	158
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ	162
ДОДАТКИ.....	187

ВСТУП

Обґрунтування вибору теми дослідження. Судочинство – найвищою мірою суспільно значима проблема. Як зараз, так і декілька тисячоліть назад, суспільство шукає відповіді на одні і ті ж питання: як зробити правосуддя справедливим, дієвим, як забезпечити справжню самостійність та незалежність судової влади. Будучи об'єктивно необхідною політичною підсистемою, правосуддя виступає гарантом утвердження політичної справедливості.

Становлення України як суверенної, демократичної та правової держави тісно пов'язано з тривалим та суперечливим процесом формування судової влади. На незалежний суд у правовій державі покладається контроль за дотриманням законності в усіх без винятку сферах суспільного життя. Зокрема, суд має захищати основи конституційного ладу в державі, законність створення та діяльності політичних партій, проведення виборів, гарантувати дотримання основних прав та свобод людини і громадянина.

Вибір теми передусім обумовлений складними й суперечливими процесами, які переживає сьогодні українське суспільство та держава. Водночас, наразі система правосуддя не виконує поставлені перед нею завдання на належному рівні, зокрема, суд так і не став дієвим гарантом прав та свобод людини, незалежним арбітром між громадянином та державною, захисником конституційного ладу. Основними детермінантами такої ситуації стали: низький рівень правової свідомості суспільства, недосконалість кадрового планування в системі судової влади, недосконалість методик оперативного вирівнювання навантаження на суддів, що знижує якість правосуддя, недостатній рівень використання можливостей сучасних інформаційних систем (електронне правосуддя); низький рівень публічності сфери правосуддя та довіри до судової системи взагалі і до суддів зокрема.

Одним із аргументів актуальності теми дослідження є проведення судової реформи, спрямованої на вдосконалення організації судового управління загалом, його демократизації та розширення гарантованого

Конституцією України права на судовий захист і на доступ до правосуддя, переосмислення місця та значення державного управління.

Необхідність удосконалити судову систему України шляхом демократизації правового регулювання судочинства, з одного боку, та нестача комплексних наукових напрацювань з цієї проблематики – з іншого, ще більше посилюють актуальність і важливість дослідження теми.

Дослідження, які проводили вчені стосувалися окремих питань вдосконалення системи судочинства, або ж окремих стадій судового процесу. Водночас фундаментальними в контексті нашого дослідження є праці науковців таких як: В.Б. Авер'янов, Ю.Г. Барабаш, В.Е. Беяневич, Д.Н. Бахрах, В.В. Білоус, Ю.М. Бисага, І.М. Винокуров, О.А. Гавриленко, С.П. Головатий, І.П. Голосніченко, Г.В. Зубенко, Н.Д. Квасневська, О.Л. Копиленко, А.М. Колодій, Ю.М. Коломієць, О.В. Константий, Н.М. Пархоменко, Д.М. Притика, В.В. Росіхіна, П.М. Рабінович, Н.Г. Саліщева, О.В. Середи, Т.Л. Сироїд, Д.В. Слинько, Ю.С. Шемшученко, Т.І. Фулей та інші.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Дисертаційна робота виконана на кафедрі історії та теорії держави та права Національного педагогічного університету імені М.П. Драгоманова відповідно до Закону України «Про пріоритетні напрями розвитку науки і техніки» від 11.07.2001 р. № 2623-III; Концепції Загальнодержавної програми адаптації законодавства України до законодавства Європейського Союзу, ратифікованої Законом України від 21.11.2002 р. № 228-IV; Указу Президента України від 20.05.2015 р. «Про Стратегію реформування судоустрою, судочинства та суміжних правових інститутів на 2015-2020 роки». Основних напрямів наукових досліджень Національного педагогічного університету ім. М.П. Драгоманова на 2018–2020 рр. Тема дисертації затверджена Вченою радою Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова (протокол від 23.02.2016 р. № 11).

Мета дослідження полягає в обґрунтуванні теоретичних, методичних, організаційних засад розвитку системи судочинства в умовах забезпечення

демократизації та глобалізації суспільства. Сучасне судочинство – є основним правовим інститутом, норми якого спрямовані на захист та відновлення порушених прав фізичних та юридичних осіб і держави в цілому. Тому важливо шляхом аналізу чинного вітчизняного й зарубіжного законодавства, практики його застосування, історичного й зарубіжного досвіду, теоретичного осмислення наукових доробків вітчизняних та зарубіжних науковців, визначити основні принципи, напрями та механізми ефективного сучасного судочинства в Україні.

Для досягнення поставленої мети основна увага концентрувалась навколо вирішення наступних **завдань**:

- визначення місця правових норм, що регулюють судоустрій в Україні, в системі захисту та відновлення порушених прав громадян та юридичних осіб;
- розкриття історичних передумов становлення та реформування системи судочинства;
- визначення критеріїв модернізації національної системи судочинства;
- характеристика принципів побудови нової судової системи;
- розкриття змісту чинників, які впливають на формування національного судочинства;
- класифікація напрямів демократизації судочинства в Україні;
- характеристика практики зарубіжних країн щодо побудови ефективного судочинства;
- визначення недоліків організаційних процесів судочинства в Україні та надання пропозицій щодо вдосконалення правового регулювання системи судочинства в Україні.

Об’єкт дослідження – суспільні відносини, що виникають в умовах соціальних змін у судочинстві України.

Предмет дослідження – теоретичні та практичні проблеми демократизації як закономірності модернізації українського судочинства в умовах соціальних змін.

Методологічну основу дослідження складає сукупність сучасних як загальних, так і спеціальних теоретико-методологічних засобів наукового пізнання суспільних явищ і процесів, які визначаються специфікою об'єкта дослідження. В основу дисертації покладено *діалектичний* підхід дослідження правових явищ.

Системний підхід дав змогу виявити сутність об'єкта вивчення – суспільних відносин, що виникають в умовах соціальних змін у судочинстві України.

Соціокомунікативний та інформаційний підходи виявили головні ознаки предмета дослідження у двох аспектах: комунікативному – на рівні зовнішніх комунікацій органів державної влади та на рівні внутрішніх комунікацій: судових і документарних; та інформаційному, що віддзеркалено в специфіці інформатизації судочинства.

Метод *моделювання* дав змогу визначити напрями впровадження змін до нормативно-правових актів в сфері судочинства України.

На різних етапах дослідження використовувалися такі методи: соціологічні спостереження, абстрагування, узагальнення, формалізація; джерелознавчий пошук, контент-аналіз документації, наукових публікацій, Інтернет-публікацій, що застосовувалися при опрацюванні наукової літератури з теми, так і в подальшому; метод оцінювання як підсумковий при аналізі й синтезі окремих підрозділів дослідження; узагальнення документознавчого та судочинного досвіду; метод аргументації – на кожному етапі дослідження під час узагальнень та обґрунтування висновків.

Наукова новизна отриманих результатів полягає в тому, що за своїм змістом і структурою дисертація є одним із перших у вітчизняній науці дослідженням проблеми демократизації як закономірності модернізації українського судочинства в умовах соціальних змін. Конкретний внесок дисертанта в наукову розробленість окреслених положень полягає в обґрунтуванні пропозицій та рекомендацій, що містять елементи наукової новизни й мають теоретичне та практичне значення, зокрема:

вперше:

- обґрунтовано, що причинами реформування судочинства є глобалізація, інформаційна революція, подолання корупції, консолідація української нації;

- визначено, що базові принципи реформування судочинства це використання правових, політичних, соціально-економічних, інформаційних засад для утвердження судової системи;

- надано авторське визначення поняття «форми судочинства» як форми реалізації судової влади, у процесі якої вирішуються правові конфлікти, що виникають у сфері конституційних, кримінальних, цивільних, господарських, адміністративних правовідносин;

- встановлено, що критеріями демократизації правосуддя є забезпечення базових прав та свобод людини; забезпечення єдності судової практики судом вищої інстанції, дотримання принципу єдності судової влади, ефективного спрощеного судочинства, функціонування спеціалізованих антикорупційних органів;

- *удосконалено:*

- поняття електронного судочинства як елементу електронного урядування, що виступає як спосіб організації державної влади за допомогою інформаційних джерел, в режимі реального часу;

- поняття демократизації судового процесу як поглиблення комунікації між громадянським суспільством та судовою владою, підтримання конструктивного діалогу;

- систему принципів судочинства в Україні, шляхом розширення за рахунок принципу людиноцентризму та гуманізму, пріоритетності захисту прав і життя громадянина, підзвітності громадськості;

дістало подальший розвиток:

- класифікації засобів демократизації судочинства в Україні;

- обґрунтування необхідності вдосконалення організаційно-процесуальних процедур в національній системі судочинства;

- аргументування прямої залежності ефективного судочинства від професійного рівня суддівського корпусу при здійсненні правосуддя.

Практичне значення отриманих результатів полягає в тому, що викладені в дисертації методологічні прийоми, аналітичні матеріали, положення й висновки використовуються у:

- *науково-дослідній діяльності* – з метою подальших загальних і спеціальних наукових досліджень теоретичних і практичних проблем правового регулювання демократично модернізованого судочинства в Україні;

- *законотворчій діяльності* – в процесі підготовки проектів нових і вдосконалення чинних нормативно-правових актів щодо правового регулювання механізму вдосконалення системи судочинства в Україні;

- *правозастосовній діяльності* – одержані результати дозволять покращити практичну діяльність суддівського корпусу та працівників апарату суду (акт про впровадження у практичну діяльність Касаційного адміністративного суду у складі Верховного Суду від 4.06.2019 р.);

- *освітньому процесі* – ключові положення та висновки дисертації можуть бути використані під час викладання дисциплін «Правоохоронні органи в Україні», «Судоустрій в Україні» та інших спецкурсів з цього напрямку у вищих юридичних закладах освіти, у процесі опрацювання та вдосконалення робочих програм і планів, при написанні підручників та навчальних посібників (акт про впровадження №1/2019 у навчальний процес НПУ імені М.П. Драгоманова від 13.05.2019 р.).

Апробація матеріалів дисертації. Результати дослідження та практичні висновки оприлюднені у виступах дисертанта під час проведення Всеукраїнської науково-практичної конференції *«Правничо-політологічні та історичні студії проблем українського державотворення»* (м. Київ, 2019 р.); міжнародної наукової конференції Чотирнадцяті юридичні читання *«Проблеми імплементації національного законодавства до Угоди про асоціацію між Україною та Європейським Союзом»* (м. Київ, 2019 р.); науково-практичної конференції *«Значення культурної практики в освітньому процесі*

університету» (м. Київ-Новгород-Сіверський, 31 травня – 1 червня 2019 р.); конференції *«Е-судочинство як елемент сучасної системи правосуддя. Перші результати та наступні кроки»* (м. Одеса, 2019 р.); міжнародної конференції *«Громадські центри сприяння доступу до правосуддя: міжнародний досвід та можливості для України»* (м. Київ, 2018 р.); конференції *«Суди і вирішення спорів в режимі онлайн: покращення доступу до правосуддя в Україні»* (м. Київ, 2017 р.); круглого столу *«Майбутнє філософської освіти в Європі: виклики та перспективи»* (м. Київ, 14-17 травня 2019 р.).

Публікації. Ключові теоретичні і практичні положення проведеного дослідження знайшли відображення у 8 наукових працях, з яких 6 опубліковані у фахових наукових виданнях (у тому числі одна в зарубіжному науковому виданні), а також у 2-х тезах доповідей і наукових повідомлень на науково-практичних конференціях.

Структура та обсяг дисертації підпорядкована логіці дослідження, його меті й основним задачам. Робота складається зі вступу, чотирьох розділів, що включають одинадцять підрозділів, висновків, списку використаних джерел та додатків. Повний обсяг дисертації становить 191 сторінок, з яких основний текст – 157 сторінок, список використаних джерел – 25 сторінок (217 найменувань).

РОЗДІЛ 1

ІСТОРИЧНІ ТА ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНІ ЗАСАДИ ДОСЛІДЖЕННЯ ПРОЦЕСУ СУДОЧИНСТВА В УКРАЇНІ

1.1 Історичний шлях становлення судочинства на території України

Судочинство є процесуальною формою здійснення правосуддя, діяльність суду; цей процес є формою державної діяльності, пов'язаний з розглядом і вирішенням цивільних, кримінальних та інших судових справ [213, с. 736]. Як визначав вчений Ю.С. Шемшученко, правосуддя, як правило, регулює порядок розгляду справ у суді, порядок знаходження істини по справі, розрахунок судових витрат та інших можливих виплат тощо. Судочинство в Україні має глибокі історичні корені. Використання досвіду минулих часів з урахуванням нормативів здійснення правосуддя в розвинених країнах Європи і світу є тим магістральним шляхом, за яким здійснюється його вдосконалення (модернізація) в незалежній Україні. Враховуючи потребу в науковому супроводі цього процесу, проаналізуємо, насамперед, історичні традиції здійснення правосуддя в Україні, адже саме вони формують підґрунтя, від якого відштовхується і з якого бере свої витoki, збагачена світовим та вітчизняним досвідом, сучасна система судочинства.

Історія правосуддя на теренах України датується, починаючи з **княжої держави**, яка утворилася в кінці IX ст. н.е. У період становлення Київської Русі у результаті активного процесу розвитку права, значна частина отримала писане відображення у літописах і збірниках. У цей час існував суд як державний орган, що розглядав справи за скаргами зацікавлених осіб, керуючись нормами «Закону Руського» та усного звичаєвого права. При цьому порядок розгляду конфліктів та спорів регулювався нормами Руської Правди – першого писемного зведення законів [25, с.35], у якій містилися норми процесуального права. Судові функції здійснював особисто сам великий київській князь, а також посадники, волостелі, тіуни. Крім того, в Русі функціонували вотчинний та общинний суди, судовими повноваженнями була

наділена церква, що розглядала справи, учасниками яких були церковні люди, а також справи, пов'язані із сферою шлюбних і сімейних відносин. Так, І.В. Петров, аналізуючи свідчення про судовий процес у Русі у 882-980 рр., що міститься у русько-візантійських договорах 911 і 944 рр. (у них згадується і найдавніший з відомих збірників давньоруського права – «Закон Руський» [118, с. 314], а також наводяться у творах іноземних авторів, відмічає, що давноруський процес цього часу не був хаотичним нагромадженням суперечних один одному процесуальних дій, а спирався на цілу групу основоположних правових ідей, таких як: презумпція невинуватості; здійснення «суду» на основі змагальності і відносної рівноправності сторін; обов'язковість виконання рішень і вироків суду [160, с. 98]. У судах Русі панував змагальний (або обвинувальний) процес, коли під час судового розгляду справи сторони активно змагались перед судовим органом, а також мали місце деякі елементи слідчого (розшукового) процесу. Як досліджувалось В.Т. Маляренко, під час судового процесу, сторонами використовувались такі суто слов'янські термінології для позначення понять теорії доказування, як: присяга («рота»), особисте зізнання, свідчення «послухів» і «видоків», речові докази тощо [118, с. 112].

У період феодальної роздробленості (XII – середина XIV ст.) та утворення самостійних князівств, судова система існувала практично така ж сама, що склалась за доби Русі. При цьому найвищу судову владу здійснювали галицько-волинські князі і рада бояр, а на місцях право здійснювати судочинство належало воєводам, волостителям. Перші і другі при здійсненні судочинства керувалися процесуальними нормами «Руської Правди». Варто відзначити, що на відміну від Візантії та інших держаних утворень Середньовіччя, судочинство в Русі, Галицько-Волинському та інших українських князівствах «не відзначалося жорстокістю ні в здобутті доказів, ні в покаранні» [117, с. 89].

У період **литовсько-польської доби** (XIV – середина XVII ст.) судоустрій і судочинство на теренах України зазнали значних змін. Мережа судів як суб'єктів судового процесу стало надзвичайно розгалуженою. Після судової

реформи середини XVI ст. у кожному повіті Великого князівства Литовського було створено земський, городській і підкоморський суди. Кримінальні справи розглядалися у городських судах. У тих містах, де діяло магдебурзьке право, судові справи розглядалися колегією суддів, яка складалась з вйта і лавників, а їх юрисдикція поширювалась на міщан. Вагомою стала судова компетенція церкви, що виявлялась у дії церковних духовних та доменіальних судів [19, с. 219]. Окрім цього в українських землях за часів їх перебування у складі Литви та Польщі діяли так звані копні суди (суди громад). При розгляді справ суди та різноманітні судові органи керувались нормами звичаєвого права, «Руської Правди», згодом Статутом Великого Князівства Литовського 1529 р., Литовськими статутами 1566 та 1588 рр. Після утворення Речі Посполитої останній Литовський статут стає найавторитетнішим джерелом права в усіх українських землях на багато років [118, с. 12].

Аналізуючи еволюцію судочинства на українських землях у цей період, сучасники, зокрема, П. Музиченко, виокремлюють наступні позитивні риси його розвитку: «Поступове відокремлення судової влади від адміністративної; спроба розмежування компетенції суду за колом справ; початок процесу формування інституту професійних суддів, а також гарантії їх безпеки; вихід на перший план здійснення правосуддя, а не одержання судової платні; початок у відокремленні карного процесу від цивільного; становлення обов'язкового попереднього слідства в кримінальних справах; встановлення письмового порядку викликання відповідача до суду і ведення судових книг» тощо [175, с. 78].

На особливу увагу заслуговує судова система Української Козацької Республіки (1648–1654 рр.), яка продовжувала існувати протягом десятиліть й після входження **Гетьманщини** до складу Росії. У Козацькій республіці судові повноваження здійснювали гетьман, рада старшин, генеральна військова канцелярія, генеральний військовий суд, полкові, сотенні, міські і сільські суди. Поєднання аутентичних традицій козацького права та європейських правових джерел і традицій, усталеність норм звичаєвого права сприяли прогресивному

розвитку принципів судочинства у судовій системі Гетьманщини, зокрема ідей «безстановості» суддів, гласності розгляду, колегіальності при вирішенні справ, а також права на апеляційне оскарження судового рішення [78, с. 148].

У 1763 р. гетьманом К. Розумовським була проведена судова реформа, в результаті якої було передбачено нову систему загальних судів: земські, городські, підкоморські суди, а також генеральний військовий суд. Керуючись нормами Литовського Статуту 1588 р., магдебурзького права та гетьманськими універсалами, така система діяла до ліквідації внутрішньої автономії України і запровадження російського губернського устрою [118, с. 312].

З новим губернським адміністративним поділом України, який було запроваджено у 1803 р. на Лівобережній Україні та у 1831 р. на Правобережній Україні, була пов'язана судова система, що була приведена у відповідність з судовою системою корінних губерній **царської Росії** [73, с. 211].

У цей період у судочинстві застосовувались російські правові акти, серед яких велике значення мав Указ Петра I «Про форму суду» 1723 р. й згодом Звід законів Російської імперії 1835 р. та 1857 р. Проведення за нормами Зводу законів «Законои о судопроизводстве по делам о преступлениях и поступках» (1857 р.) розділялося на три частини: попереднє слово, суд і виконання судових рішень. Після закінчення попереднього слідства, яким займалась поліція, справа передавалась до суду, обов'язком якого було схилити обвинуваченого до зізнання у злочині. Суд не мав права самостійно досліджувати докази, він постановлював вирок на підставі показань, одержаних слідством. При цьому захисту в суді не існувало, судове слідство було закритим, застосовувались тортури, вирок переглядався лише в порядку ревізії [118, с. 320].

У своїх працях українські і російські філософи та правознавці XVIII–XX ст., зокрема, І.Т. Посошків, козак Семен Климовський, С.Ю. Десницький, Г.Ф. Шершеневич, М.М. Коркунов наголошували на необхідності вирішення таких проблем, як: легалізація й легітимація судової діяльності, здійснення її на засадах професійності, узгодженості з правом. Варто згадати звернення 1724 р. до Петра I правознавця І.Т. Посошкова «Книга про убогість і багатство» (глава

З «Про правосуддя»), де викладено ідею про прямий зв'язок багатства країни з наявністю «праведного суддівства», та харківського козака Семена Климовського «Про правосуддя начальних та бадьорість їхню» (1724 р.), у якому виспівується справжній гімн правосуддю, як важливій і богоугодній публічній справі, належне виконання якої легітимує всю державну діяльність. Найбільш раннім російськомовним згадуванням про суддівський розсуд вважають «Подання про заснування законодавчої, судової і карної влади в Російській імперії» (1768) професора права С.Ю. Десницького, який запропонував наступні твердження: «Ідеї про самостійність, незалежність суддів від волі монарха, високий рівень суддівського професіоналізму через застосування освітнього цензу, необхідність впровадження суду присяжних, суворого судового контролю за діяльністю виконавчої (карної) влади, закріплення в законодавстві принципів гласності, безперервності судового процесу, його письмової фіксації» [149, с. 178].

Означені вище ідеї і принципи були певної мірою втілені в життя у Російській імперії під час судової реформи 1864 р., якою були запроваджені принципово нові засади суддівської діяльності. Останні визначались судовими статутами про заснування судових установ, про кримінальне та цивільне судочинство, про покарання. Відповідно до цих статутів, були створені суди загальної юстиції (окружний суд – судова палата – Сенат), суди мирової юстиції (одноособовий дільничний мировий суддя – повітовий з'їзд мирових суддів – Сенат) та суд присяжних засідателів. Судова реформа проголосила низку формальних принципів суддівської діяльності, такі як: виборність, незалежність і незмінність суддів, рівність усіх перед законом, гласність, усність, змагальність судочинства, право обвинувачуваного на захист, участь у процесі захисника, всебічне і об'єктивне дослідження та оцінка доказів за внутрішнім переконанням суддів, касаційне і апеляційне оскарження вироків [118, с. 326].

Більш того, дана судова реформа сприяла подальшому розвитку правничої думки. У роботах правознавців та державознавців XIX – початку XX ст. Г. Ф. Шершеневича, М. М. Коркунова, М. А. Філіппова, І. Я. Фойницького та ін. привертає увагу спрямованість на гуманізм, вирішення питання про основоположні засади й важливість судової діяльності. Зокрема, М. М. Коркунов особливу увагу приділяє відокремленню й захисту судів від впливу інших влад; М. А. Філіппов розвиває ідею про те, що: «...судова влада має всі якості верховної влади, адже вона самотійна, незалежна й єдина», вчений приділяє особливу увагу інституту суддівської незалежності, що дає можливість суддям як носіям судової влади висловлювати свої судження вільно, спираючись тільки на право; І. Я. Фойницький вказує на зовнішню і внутрішню самотійність судової влади, розуміючи останню: «... як таку, що визначається свободою й незалежністю суддівського переконання, що пов'язане з незмінюваністю суддів, їх матеріальним становищем» [149, с. 178].

Варто відзначити, що прогресивні елементи судової реформи – створення мирової юстиції, розбудова засад незалежної та ефективної системи здійснення правосуддя тощо були певною мірою згорнуті вже за часів царської Росії, адже нове судочинство суттєво розхитувало підвалини самодержавства, й остаточно зруйновані більшовицькою владою. А принципи правосуддя, що були затверджені наприкінці XIX ст., трансформовані у більш консервативні й практично не сприймалися юридичною наукою радянського періоду.

Розбудова **радянських** судових органів отримала початок із постанови Народного Секретаріату України «Про введення народного суду» 1918 р., якою скасовувались усі діючі до прийняття даної постанови судові органи та вводились колегіальні місцеві народні суди, дільничні, повітові та міські. Після короткого періоду української державності та відновлення радянської влади судочинство на теренах України визначали: декрет «Про суд» 1919 р., «Тимчасові положення про народні суди та революційні трибунали» 1919 р., циркуляри НКЮ УССР 1919-1920 рр., «Положення про народний суд Української соціалістичної Радянської Республіки» 1920 р., Кримінально-

процесуальні кодекси УССР 1922 та 1927 рр., «Основи кримінального судочинства Союзу РСР і союзних республік 1924 р., «Закон про судоустрій Союзу РСР, союзних та автономних республік» 1938 р. [118, с. 289] та інші чисельні положення і постанови, які уможливили упродовж 30-х і до початку 50-х років XX ст. здійснення масових репресій, свавілля та беззаконня. Для тоталітарного режиму, що призвів до створення органів позасудової розправи, процесуального спрощення, згортання процесуальних гарантій особи, зменшення строків розслідування, обмеження прав обвинувачуваного на захист та інших антидемократичних практик, був характерний, зазначає Р.Х. Якупов, «перехід до змішаної, переважно розшукової форми кримінального судочинства і навіть до його чисто розшукової форми» [74].

Попри певні демократичні зміни і доповнення правового законодавства СРСР, що відбувались в останні десятиріччя існування СРСР, станом на кінець 1980-х рр. воно не давало належних юридичних гарантій прав особи. Як зазначав В.М. Куріцин: «Недостатня вимогливість судів до якості розслідування, – вела до того, що почастишали випадки, коли слідчі різними засобами вимагали у підслідних визнання своєї вини». Широкого застосування у системі отримав арешт, порушувалися встановлені законом строки слідства і відповідно строки утримання під вартою до суду» [129, с. 311] тощо. До цього варто додати, що суди залишались «інструментом командно-адміністративної системи» та «провідниками її волі» [154] судді і слідчі не мали необхідної соціально-економічної захищеності, в наслідок чого набули широкого розповсюдження випадки втручання в діяльність правосуддя.

Таким чином, після розпаду СРСР у 1991 р. Україні дісталася дуже складна судоустрійна та судочинна спадщина. На порядку денному постало питання корінного реформування судової системи, яке було концептуально оформлено затвердженням Верховною Радою України (далі ВРУ) Постанови від 28 квітня 1992 р. про «Концепцію судово-правової реформи в Україні», головною метою останньої було: «перебудова судової системи, створення нового законодавства, вдосконалення форм судочинства» [154].

1.2 Система засад (принципів) формування судової системи незалежної України

Першим кроком у реформуванні судової системи стало прийняття Верховною Радою Української РСР 16 липня 1990 р. Декларації про державний суверенітет України, постанова № 55-XII [30], в якій закріплено положення, що державна влада здійснюється за принципом її розподілу на законодавчу, виконавчу та судову. З прийняттям ВРУ 28 червня 1996 р. нової Конституції України [90], з'явилась нова система судоустрою України та закріплено гарантію права на судовий захист, визначено юрисдикцію судів щодо усіх правовідносин, що виникають у державі. Принципами побудови системи судів загальної юрисдикції визнано територіальність і спеціалізацію. Було встановлено, що судочинство здійснюється Конституційним Судом України (далі КСУ) та судами загальної юрисдикції [211, с. 236].

Саме у Конституції України визначені **основні засади судочинства**, які уточнювались й доповнювались у законах України, що регулюють питання судоустрою, статусу суддів та судочинства, процесуальних кодексах. Зокрема, ст. 129 Конституції України визначила дев'ять керівних принципів судочинства, деякі з яких з часом зазнали змін. Зокрема, у редакції Конституції України 1996 р. основними засадами судочинства визнано: законність; рівність усіх учасників судового процесу перед законом і судом; забезпечення доведеності вини; змагальність сторін та свобода в наданні ними суду своїх доказів і у доведенні перед судом їх переконливості; підтримання державного (у останній редакції – публічного) обвинувачення в суді прокурором; забезпечення обвинуваченому права на захист; гласність судового процесу та його повне фіксування технічними засобами; забезпечення права на апеляційний перегляд справи та на касаційне оскарження рішення суду, окрім випадків визначених законом (у останній редакції – у визначених законом випадках); обов'язковість судового рішення [90].

З прийняттям Закону України «Про внесення змін до Конституції України (щодо правосуддя)» від 2 червня 2016 р. № 1401-VIII [60] принцип законності було вилучено, натомість з'явилась вимога «розумних строків розгляду справи судом».

Розглянемо більш детально основні засади судочинства, беручи за основу чинну редакцію Конституції України [90]. Як визначено у ст. 129 Основного Закону: **«Рівність усіх учасників судового процесу перед законом і судом – є однією із основних засад судочинства»**. Правове регулювання рівності усіх учасників деталізується у нормативно-правовому акті – Законі України «Про судоустрій і статус суддів» від 02 червня 2016 р. №1402-VIII [56].

Йдеться про юридичне розуміння рівності, яке, на думку Р.З. Лівшица, передбачає рівність у правах, у процедурах, стартових можливостях, правилах гри, на відміну від економічної рівності, що вимагає рівності на фініші [115, с. 178].

Власне рівність учасників судового процесу перед законом і судом можна охарактеризувати як процесуальну рівність, що забезпечує гарантії доступу до правосуддя та реалізації права на судовий захист, закріпленого в частині першій ст. 55 Конституції України. Ця засада є похідною від загального принципу рівності громадян перед законом, визначеного частиною першою ст. 24 Основного Закону України, і стосується, зокрема, сфери судочинства. Отже, як вважає Т.І. Фулей, рівність усіх учасників судового процесу перед законом і судом передбачає єдиний правовий режим, який забезпечує реалізацію їхніх процесуальних прав. Саме цей принцип є основою сучасної концепції справедливого правосуддя. Суть якої, на думку Т.І. Фулей, полягає у тому, що для кожної людини у правовій державі насамперед важливо мати доступ до правосуддя і можливість вільно, швидко, безперешкодно реалізувати право на судовий захист незалежно від належності до певної соціальної групи або інших персональних характеристик особи [191, с. 178].

Рівність учасників судового процесу з 1997 р., коли Україна ратифікувала Конвенцію про захист прав людини і основоположних свобод [67], гарантується також Європейським судом з прав людини. З прийняттям відповідної Конвенції, Українська держава взяла на себе зобов'язання гарантувати право на справедливий судовий розгляд та інші права людини, передбачені Конвенцією.

Значним кроком уперед у забезпеченні рівності учасників судового процесу стали закони України від 21 червня і 12 липня 2001 р. «Про внесення змін і доповнень до Кримінально-процесуального кодексу України» №2533-III та №2679-III [61], з прийняттям яких було змінено 106 статей КПК 1960 р. Адже вони, як зазначає Т.В. Шевченко, повернули суду його єдину функцію – вирішення справ і зняли з нього непритаманні йому обов'язки збирання доказів, а також захисту і обвинувачення [201, с. 30].

У Законі України «Про судоустрій і статус судів» принцип рівності перед законом і судом визначає ст. 9, у якій йдеться: «Правосуддя в Україні здійснюється на засадах рівності всіх учасників судового процесу перед законом і судом незалежно від раси, кольору шкіри, політичних, релігійних та інших переконань, статі, етнічного та соціального походження, майнового стану, місця проживання, мовних та інших ознак. Суд створює такі умови, за яких кожному учаснику судового процесу гарантується рівність у реалізації наданих процесуальних прав та у виконанні процесуальних обов'язків, визначених процесуальним законом» [56].

Забезпечення доведеності вини та презумпція невинуватості вважаються гарантією справедливого розгляду справи у кримінальному провадженні. Вони визначаються ст. 17 гл. 2 Кримінально-процесуального кодексу України (далі – КПК), у якій зазначається: «Особа вважається невинуватою у вчиненні кримінального правопорушення і не може бути піддана кримінальному покаранню, доки її вину не буде доведено у порядку, передбаченому цим Кодексом, і встановлено обвинувальним вироком суду, що набрав законної сили» [102].

Як роз'яснюється у Науково-практичному коментарі до Кримінально-процесуального кодексу України за редакцією С.В. Ківалова: «Відповідна формула презумпції невинуватості – це об'єктивне правове положення, констатація і вимога закону, звернена до всіх державних і громадських формувань, службових осіб, громадян, до загальної суспільної думки: підозрюваний чи обвинувачений у вчиненні кримінального правопорушення вважається невинуватим допоки той, хто вважає його винним на суб'єктивному рівні – слідчий, прокурор, потерпілий (у випадках, коли обвинувачення набуло приватного характеру) не доведе у встановленому КПК порядку його вину перед судом належними, допустимими і достовірними доказами. Лише якщо суд погодиться з ними і на їх основі ухвалить обвинувальний вирок щодо обвинуваченого, цей вирок набере законної сили, тільки з цього часу обвинувачений вважається винним у вчиненні кримінального правопорушення і лише тепер його можна вважати і називати злочинцем» [103].

Погоджуємось із думкою В.Т. Маляренко про те, що: «Власне забезпечення доведеності вини означає, що кожний елемент обвинувачення, кожна кваліфікуюча, обтяжуюча чи пом'якшуюча обставина, від якої залежать певні правові наслідки, кожний висновок судді чи суду мають ґрунтуватися на відповідних доказах, зібраних у передбаченому законом порядку. Вказана конституційна норма, – відмічає В.Т. Маляренко, – змушує суди більш прискіпливо підходити до проблеми доказів, їх якості, добротності, достатності для прийняття рішення у справі, визнавати людину винуватою у вчиненні злочину лише тоді, коли немає жодного сумніву в тому, що саме вона вчинила злочин, наявні всі елементи складу злочину і немає підстав для закриття справи» [117, с. 230].

Змагальність сторін означає, що кожній стороні повинна бути надана можливість ознайомитися з усіма доказами та зауваженнями, наданими іншою стороною, і відповісти на них. Принцип змагальності тісно пов'язаний з принципом рівності, адже тільки через рівні можливості сторін можлива реалізація принципу змагальності [119, с. 178].

Провідною ідеєю принципу змагальності у кримінальному провадженні є паритетність сторін обвинувачення і захисту, які самостійно відстоюють їхні правові позиції у формі судового спору шляхом реалізації наданих законом процесуальних прав та виконання процесуальних обов'язків [103].

Даний принцип є основою так званої змагальної моделі кримінального правосуддя, відповідно до якої обвинувачений не вважається об'єктом чи джерелом доказів, а обидві сторони користуються аналогічними правами обстоювати свою позицію перед безстороннім судом. Ця модель передбачає можливість активнішого залучення обвинуваченого до збирання доказів та його участь у досудовій стадії [191, с. 178].

У радянському праві при домінуванні думки, що суперечність інтересів особи й держави немислима, змагання сторін у суді розглядалося не як протистояння, а як єдиноборство в ім'я істини. Окрім того, у радянському принципі змагальності поділ процесуальних функцій, як зазначав М.А. Маркуш, передбачав активність суду. За його словами: «Однак активність суду перешкоджає повному розмежуванню функцій сторін і дає змогу суду зосередити функцію обвинувачення і вирішення справи, що є характерним для розшукового процесу. Дія принципу змагальності ґрунтується на переконанні: протилежність інтересів сторін найкраще забезпечить повноту матеріалів справи через активне виконання сторонами процесу тільки їм притаманних функцій. Принцип змагальності припускає поєднання активності сторін у забезпеченні виконання ними своїх процесуальних обов'язків із забезпеченням судом умов для здійснення наданих їм прав» [119, с. 178]. При цьому важливим є встановлення оптимального співвідношення активності сторін та активності суду.

Принцип змагальності сторін втілено у ст. 22 КПК під назвою «Змагальність сторін та свобода в поданні ними суду своїх доказів і у доведенні перед судом їх переконливості». Звернення до тексту вказаної статті дозволяє стверджувати, що змагальність тісно пов'язана з такими кримінально-правовими категоріями як «функція обвинувачення», «функція захисту»,

«функція рішення (розгляду) справ». Отже, сутність змагальності відповідно до чинного КПК полягає в тому, що при розгляді справи в суді функції обвинувачення, захисту і вирішення справи не можуть покладатися на одну особу. Таким чином, на законодавчому рівні знайшла своє визнання точка зору прихильників традиційного включення в поняття принципу змагальності кримінального процесу таких елементів, як: поділ основних кримінально-правових функцій (обвинувачення, захисту, вирішення справи); процесуальна рівність сторін; активна роль суду у кримінальному процесі [117, с. 278].

Підтримання публічного обвинувачення в суді прокурором – одна із основних конституційних функцій прокуратури, яка знайшла своє закріплення в КПК (ст. 36) та Законі України «Про прокуратуру» від 14 жовтня 2014 р. №1697-VII (ст. 2) [66]. Участь прокурора в судовому процесі повинна максимально сприяти суду у виконанні вимог закону про всебічний і об'єктивний розгляд кримінальних справ та постановленні обґрунтованих законних судових рішень. Підтримуючи державне обвинувачення в суді, прокурор бере активну участь у перевірці і дослідженні доказів, доводить наявність тих обставин, які відповідно до закону підлягають доказуванню, а також усіх даних, зазначених в обвинувальному висновку.

Ми погоджуємося із думкою І.В. Рогатика про те, що на сьогодні, важливим чинником демократичного розвитку інституту державного обвинувачення в суді є запровадження принципу незмінності державного обвинувача, відповідно до якого обвинувач, який склав обвинувальний акт, має підтримувати державне обвинувачення в суді, за винятками, встановленими законом. Саме цей принцип втілено у КПК. З його прийняттям представляє державне обвинувачення у суді саме той прокурор, який здійснював нагляд за дотриманням законів органами досудового розслідування. Внесення прокурором обґрунтованих, заздалегідь продуманих, аргументованих клопотань і пропозицій щодо порядку проведення судового слідства є надзвичайно важливим у резонансних кримінальних провадженнях, коли потрібно визначити послідовність допитів підсудних, потерпілих або свідків за

окремими епізодами злочинної діяльності чи досліджувати докази стосовно підсудних у тій послідовності, що відповідає їхній ролі та ступеню участі в учинених кримінальних правопорушеннях, а також їхнє ставлення до вчиненого злочину (визнає чи заперечує свою провину) [158, с. 89].

Право на захист – це одна з найважливіших державних гарантій захисту прав і свобод людини та громадянина, закріплених Конституцією України та міжнародними актами щодо прав людини і основоположних свобод (ст. 11 Загальної декларації прав людини; ч. 3 ст. 14 Міжнародного пакту про громадянські і політичні права; ч. 3 ст. 6 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод). У ст. 20 КПК дане право трактується наступним чином: «підозрюваний, обвинувачений, виправданий, засуджений має право на захист, яке полягає у наданні йому можливості надати усні або письмові пояснення з приводу підозри чи обвинувачення, право збирати і подавати докази, брати особисту участь у кримінальному провадженні, користуватися правовою допомогою захисника, а також реалізовувати інші процесуальні права, передбачені цим Кодексом» [104].

Тобто право на захист учасників кримінального провадження в Україні реалізується у двох формах: особисто самим учасником за допомогою наданих йому процесуальних прав та (або) захисником-адвокатом, залученим учасником або на його прохання чи за його згодою іншими особами.

Принцип гласності судового процесу означає, що розгляд в цивільних судах є відкритим, що забезпечує можливість присутності на слуханні справи будь-якої особи. Тобто передбачається можливість вільного доступу в зал судового засідання не тільки осіб, що беруть участь у справі, але й всіх бажаючих. З метою висвітлення ходу процесу і його результатів у залі можуть бути присутні працівники засобів масової інформації. Відкритий розгляд справ дає можливість представникам ЗМІ і усім бажаючим безпосередньо ознайомитися з роботою суду, що підвищує його відповідальність за законне і правильне вирішення справ, сприяє зниженню суб'єктивізму суддів і дозволяє

всім бажаючим переконатися в дотриманні встановлених процесуальним законом правових процедур розгляду справи.

Положення щодо забезпечення гласності та відкритості судового процесу ґрунтовно висвітлені у ст. 11 Закону України «Про судоустрій і статус суддів». Вона, між іншим, передбачає, що інформація про суд, який розглядає справу, сторони спору та предмет позову, дату надходження позовної заяви, апеляційної, касаційної скарги, заяви про перегляд судового рішення, стадії розгляду справи, місце, дату і час судового засідання, рух справи з одного суду до іншого є відкритою та підлягає невідкладному оприлюдненню на офіційному веб-сайті судової влади України, крім випадків, установлених законом [56].

Вимога **розумних строків розгляду справи судом**, що уперше з'явилась у ст. 6 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод, спрямована на швидкий захист судом порушених прав особи, оскільки будь-яке зволікання може негативно відобразитися на правах, які підлягають захисту. А відсутність своєчасного судового захисту може призводити до ситуацій, коли наступні дії суду вже не матимуть значення для особи та її прав.

Запозичений з міжнародно-правової судової практики і спрямований на запобігання тяганини у судах принцип розумних строків розгляду справи судом було втілено у Законі України «Про внесення змін до Конституції України (щодо правосуддя)» від 2 червня 2016 р. №1401-VIII. Нині він присутній у законодавстві України, що регулюють усі існуючі форми судочинства. Із законодавчим закріпленням даного принципу, крім традиційного визначення граничних строків розгляду, висувається додаткова вимога про необхідність дотримання розумного для кожного випадку строку. Це, на думку О. Банчука, означає, що цивільна чи адміністративна справа у нагальних випадках повинна бути розглянута швидше, не чекаючи закінчення граничного строку. Тобто, якщо процесуальним законом і встановлені конкретні максимальні строки розгляду судової справи, їх дотримання не можна вважати єдиним критерієм для визначення розумності часу вирішення конкретної справи [6, с. 8].

Право на апеляційний перегляд справи спрямоване на виправлення вищестоящим судом помилок і порушень закону, допущених при провадженні по справі нижчим судом, гарантування прав та охоронюваних законом інтересів учасників судового процесу, утвердження законності і справедливості судочинства. Передбачене законодавством апеляційне оскарження судових рішень є складовою права кожного на судовий захист, як зазначає П.С. Корнієнко, оскільки перегляд таких рішень в апеляційному порядку гарантує відновлення порушених прав і охоронюваних законом інтересів людини і громадянина [93, с. 18].

Воно дає можливість учасникам судового розгляду та іншим особам у випадках і порядку, передбаченими процесуальним законодавством, подати до вищого суду апеляційну або касаційну скаргу (подання) та зобов'язує відповідний суд розглянути скаргу й перевірити законність, обґрунтованість і справедливість у справі судового рішення [175, с. 138].

Дане право в Україні з'явилося в результаті так званої «Малої судової реформи» 2001 р., у процесі якої Україна, як зазначає С.О. Короед, наслідуючи європейські принципи правосуддя, відмовилася від судового нагляду й запропонувала суспільству процедури апеляційного та касаційного перегляду судових рішень [176, с. 211].

Нині право на апеляційний перегляд справи закріплюється ст. 14 Закону України «Про судоустрій і статус суддів», де йдеться, що: «Учасники справи, яка є предметом судового розгляду, та інші особи мають право на апеляційний перегляд справи та у визначених законом випадках – на касаційне оскарження судового рішення» [56], а також у процесуальних кодексах України. У результаті останньої судової реформи процедура касаційного оскарження судового рішення зазнала суттєвих змін, аналіз яких буде здійснено у наступних розділах роботи.

Обов'язковість судового рішення – невід'ємна частина судового процесу та прояв реального рівня захисту прав свобод та інтересів особи, який може забезпечити демократична держава. Законодавче закріплення обов'язковості

судового рішення отримала в Конституції України (ч. 5 ст. 124 – судові рішення ухвалюються судами іменем України і є обов’язковими до виконання на всій території України), ст. 13 Закону України «Про судоустрій і статус суддів» та відповідних процесуальних кодексах. Також був прийнятий спеціальний Закон України «Про гарантії держави щодо виконання судових рішень» від 5 червня 2012 р. №4901-VI [137, с. 172]. Зокрема, судові рішення, що набрали законної сили, йдеться у ч. 2 ст. 13 Закону України «Про судоустрій і статус суддів», є обов’язковими до виконання всіма органами державної влади, органами місцевого самоврядування, їх посадовими та службовими особами, фізичними і юридичними особами та їх об’єднаннями на всій території України» [68]. Наступною складовою обов’язковості є урахування судових рішень іншими судами у порядку, визначеному законом (преюдиційність). Не менш важливим є контроль за виконанням судового рішення, який здійснює суд у межах повноважень, наданих йому законом, та встановлена законом юридична відповідальність у разі невиконання судових рішень.

Отже, визначені Конституцією України основні засади судочинства здобули розвиток у законах України, що визначають організацію судової влади та здійснення правосуддя в Україні, та процесуальних кодексах, які, серед іншого, регулюють чинні в Україні **форми судочинства** – конституційне, кримінальне, цивільне, господарське та адміністративне.

Зупинимося на них більш детально.

Конституційне судочинство – є формою реалізації судової влади, у процесі якої вирішуються юридичні справи, що мають конституційне значення [179, с. 378].

Функціонування спеціального органу конституційної юрисдикції забезпечує конституційність правових актів, є підставою конституційного правопорядку у демократичній, правовій державі. Конституційний Суд покликаний сприяти подоланню конфронтаційних тенденцій між різними гілками влади, посиленню захисту прав людини, належному тлумаченню Конституції [169, с. 578].

В Україні конституційне судочинство здійснюється КСУ, який згідно зі ст. 147 Конституції України, вирішує питання про відповідність Конституції законів України та у передбачених цією Конституцією випадках інших актів, здійснює офіційне тлумачення Конституції України, а також інші повноваження відповідно до цієї Конституції [90].

Конституція визначає повноваження КСУ, порядок призначення конституційних суддей та вимоги до них. З набуттям чинності Закону України «Про внесення змін до Конституції України (щодо правосуддя)» від 2 червня 2016 року №1401-VIII суттєво змінилися повноваження КСУ. Відповідно до нової редакції статей 147, 150 Конституції України КСУ не розглядає питань щодо офіційного тлумачення законів України, конституційні звернення громадян України, іноземців, осіб без громадянства та юридичних осіб. Окрім цього, Конституцію України доповнено статтею 151-1, згідно з якою КСУ вирішує питання про відповідність Конституції України (конституційність) закону України за конституційною скаргою особи, яка вважає, що застосований в остаточному судовому рішенні в її справі закон України суперечить Конституції України. Проте вона може бути подана в разі, якщо всі інші національні засоби юридичного захисту вичерпано [60].

На думку І. Беззуба, саме запровадження інституту індивідуальної конституційної скарги, що означає відповідне розширення повноважень суду, розцінюється як істотний крок в утвердженні верховенства права шляхом зміцнення національної системи захисту прав людини та приведення її у відповідність із сучасними практиками європейських країн [7, с. 8].

Порядок організації та діяльності КСУ, статус суддів КСУ, підстави і порядок звернення до нього, процедуру розгляду ним справ і виконання його рішень регулюються відповідним законом. Більше 20 років в Україні діяв Закон України «Про Конституційний Суд України» від 16 жовтня 1996 р. №4-рп/98 [63].

Модель КСУ, що закладена в даному законі, не змогла забезпечити незалежність суду й уберегти його від спокуси обслуговувати перехідні

політичні інтереси. Найбільш яскраво це проявилось під час президенства В.Ф. Януковича, який незабаром після отримання президентського поста в 2010 р. використав КСУ для істотного розширення своїх повноважень через повернення до первісної редакції Конституції, що діяла до реформи 2004 р. [81, с. 178].

Реалізуючи конституційні зміни в сфері правосуддя від 2 червня 2016 р., ВРУ 13 липня 2017 р. прийняла новий Закон «Про Конституційний суд України» №2136-VIII [63]. З його прийняттям КСУ отримав право видавати забезпечувальні накази і зупиняти дію законодавчої норми, конституційність якої оскаржується, усуваються політичні органи від процедури добору суддів та вводиться конкурсний порядок відбору кандидатур на посаду суддів КСУ, посилюється незалежність КСУ у вигляді гарантій щодо його фінансування та належних умов для його діяльності, зокрема, підвищується зарплата суддів КСУ – до 75 прожиткових мінімумів. Щоправда, серед експертів мають місце нарікання щодо процедури конкурсного відбору судей, відсутності роз'яснення такої нової підстави для звільнення суддів КСУ як вчинення ними істотного дисциплінарного проступку, грубого або систематичного нехтування своїми обов'язками, тощо [83].

Кримінальне судочинство – є формою реалізації судової влади, у процесі якої розглядаються й вирішуються кримінальні провадження. У законодавстві України поняття кримінального судочинства використовується як узагальнююче щодо всієї кримінально-процесуальної діяльності та постає як синонім поняття «кримінальне провадження». Останнє згідно з п. 10 ст. 3 КПК України являє собою «досудове розслідування і судове провадження, процесуальні дії у зв'язку із вчиненням діяння, передбаченого законом України про кримінальну відповідальність» [102].

Отже, йдеться про кримінальну процесуальну діяльність від самого її початку і до кінця: діяльність оперативних підрозділів, слідчого, керівника органу досудового розслідування, прокурора, слідчого судді та суду, яка ґрунтується на передбачених законом засадах, по виявленню ознак складу

кримінального правопорушення, досудовому розслідуванню, судовому розгляду та вирішенню кримінальних справ, спрямована на виконання завдань кримінального провадження [184, с. 27].

Зміст кримінального судочинства полягає у здійсненні кримінального провадження і застосуванні встановлених законом видів покарання до осіб, які винні у вчиненні злочину, або у виправданні невинних. Погоджучись із думкою О.М. Сидоренко, зазначимо, що кримінальне судочинство вершиться загальними судами, що входять до системи судів загальної юрисдикції в межах процедури, визначеної КПК [166, с. 85].

Діючий КПК – це систематизований збір правових норм, які у своїй сукупності регулюють весь процес кримінального судочинства в цілому та окремі його частини, етапи, стадії, інститути. Даний кодифікований закон замінив КПК від 28 грудня 1960 р. У новому кодексі, серед іншого, з'явилися принципово нові суб'єкти кримінального провадження (суд присяжних, слідчий суддя), нова форма прокурорської діяльності – нагляд у формі процесуального представництва, визначено 22 засади, згідно з якими повинно проводитись кримінальне судочинство, встановлено більш суворі вимоги до захисника тощо.

У ході судової реформи у чинний КПК вноситься чимало змін і доповнень (на сьогодні діє 55 редакція Кодексу). Переважна більшість унесених змін, на думку О. Татарова, стосувалися лібералізації візового режиму для України; спрямовані на забезпечення функціонування держави в особливий період соціально-політичного характеру; деталізують окремі питання накладення арешту на майно, виявлення, розшуку активів, одержаних завдяки корупційним та іншим злочинам; урегульовують складні питання тимчасового вилучення майна, проведення обшуку, розгляду клопотань про надання дозволу на проведення негласних слідчих (розшукових) дій щодо суддів, працівників суду та правоохоронних органів і/або в приміщеннях судових та правоохоронних органів, функціонування прокуратури тощо [178].

Цивільне судочинство – як зазначив В.І. Бобрик, є формою реалізації судової влади, в процесі якої вирішуються правові конфлікти, що виникають із цивільних, сімейних та деяких інших правовідносин [12].

Завданням цивільного судочинства відповідно до Цивільного процесуального кодексу України від 18 березня 2004 р. №1618-IV (далі – ЦПК) є: справедливий, неупереджений та своєчасний розгляд і вирішення цивільних справ з метою ефективного захисту порушених, невизнаних або оспорюваних прав, свобод чи інтересів фізичних осіб, прав та інтересів юридичних осіб, інтересів держави [198].

Варто відзначити, що прийняття ЦПК у 2004 р., що визначив юрисдикцію та повноваження загальних судів щодо цивільних спорів [198], за його якісними характеристиками стало певною передумовою вдосконалення судового захисту, приведення правосуддя в Україні до міжнародних стандартів та визначення подальшого напрямку судово-правової реформи. Цей Кодекс відрізняється від попереднього ЦПК 1963 р. не тільки новелами окремих інститутів, а й структурою цивільного судочинства. У чинному ЦПК прослідковується посилена увага щодо регламентації конституційних засад правосуддя, диверсифікації цивільного процесу, одноособового розгляду цивільних справ у суді першої інстанції та підвищення ролі судді у процедурах перегляду судових рішень; досить ліберальної моделі змагальності й зниження надмірної активності суду; класичної системи апеляційного та касаційного оскарження судових рішень тощо [197, с. 678]. У подальшому до ЦПК вносились окремі зміни та доповнення. Останні новели цивільного судочинства визначені Законом України «Про внесення змін до Господарського процесуального кодексу України, Цивільного процесуального кодексу України, Кодексу адміністративного судочинства України та інших законодавчих актів» від 03 жовтня 2017 р. №2147-VIII [58].

Серед них заслуговує особливої уваги оновлена ст. 16 ЦПК, яка передбачає, що представництво в суді як вид правничої допомоги здійснюється виключно адвокатом, окрім випадків, встановлених законом.

Господарське судочинство – є формою реалізації судової влади, у процесі якої вирішуються правові конфлікти, що виникають у сфері господарських правовідносин. Зміст господарського судочинства полягає в розгляді й вирішенні правового конфлікту, що виник між суб'єктами, що здійснюють господарську або іншу економічну діяльність. Відокремлення господарської юрисдикції зумовлено як історичними чинниками (існування системи державних арбітражів в СРСР), так і особливостями правовідносин, що виникають у царині господарювання (розвиток ринкової економіки, складність законодавства, що діє в цій сфері [56].

Історія становлення господарського судочинства в Україні починається з прийняттям Закону України «Про арбітражний суд» від 4 червня 1991 р. №2538-III та Арбітражного процесуального кодексу від 6 листопада 1991 р. №1798-XII, якими закріплено самостійну систему загальних судів в Україні та процесуальні правила їх діяльності [95, с. 32].

Згідно із Законом України від 13 травня 1997 р. №251/97-ВР у тексті Арбітражного процесуального кодексу України слова «арбітр», «арбітри» були замінені словами «суддя», «судді» у відповідних відмінках, а слова «арбітражна колегія» замінено словами «судова колегія». При проведенні так званої «малої судової реформи» 2001 р. арбітражний процес був перейменований у господарський. Надалі, особливо при проведенні судової реформи 2010 р., господарський процес набував все більше ознак цивільного процесу. Тому в даний час багато норм Господарського процесуального кодексу України (далі – ГПК) та ЦПК, особливо ті, які стосуються перегляду судових рішень, є уніфікованими. У зв'язку з цим весь процес становлення господарського судочинства та господарського процесуального законодавства в Україні в загальних рисах вказує на їх наближення (гармонізацію) відповідно до цивільного судочинства і з цивільним процесуальним законодавством України [12].

Досі чинний ГПК України від 6 листопада 1991 р. №1798-XII [28].

з чисельними змінами і доповненнями (нині чинна 81 редакція Кодексу), визначає юрисдикцію та повноваження господарських судів, встановлює порядок здійснення судочинства у господарських судах. Завданням господарського судочинства згідно зі ст. 2 ГПК є справедливе, неупереджене та своєчасне вирішення судом спорів, пов'язаних із здійсненням господарської діяльності, та розгляд інших справ, віднесених до юрисдикції господарського суду, з метою ефективного захисту порушених, невизнаних або оспорюваних прав і законних інтересів фізичних та юридичних осіб, держави [28].

Закон України «Про внесення змін до Господарського процесуального кодексу України, Цивільного процесуального кодексу України, Кодексу адміністративного судочинства України та інших законодавчих актів» від 03 жовтня 2017 р. №2147-VIII [57] вносить суттєві зміни у господарський процес України, наближаючи систему правосуддя до стандартів та рекомендацій Ради Європи. Зокрема, даним законом проведено уніфікацію термінології та процедур господарського, цивільного та адміністративного процесів, чітко визначені завдання та засади господарського судочинства, впроваджено нові правила юрисдикції, запроваджено інститут свідків як субсидіарне джерело доказів, розширено перелік доказів та встановлено новий порядок подання доказів, внесено зміни до форм господарського судочинства, запроваджено «електронний суд» та електронну форму розгляду справи, встановлено відповідальність за зловживання процесуальними правилами тощо [57].

Адміністративне судочинство, як зазначає М.О. Ковалів, виникло у зв'язку з необхідністю здійснення захисту прав, свобод та інтересів фізичних осіб у сфері публічно-правових відносин від порушень з боку органів державної влади та органів місцевого самоврядування, їхніх посадових і службових осіб, інших суб'єктів під час здійснення ними владних управлінських функцій, зокрема й делегованих функцій [86, с. 30].

По суті, як зазначав В.Н. Кудрявцев, воно спрямовано на вирішення конфліктів, які полягають у протиборстві суб'єктів права з приводу застосування, порушення або тлумачення правових норм [105, с. 11].

Причому конфлікти, які розглядаються за правилами адміністративного судочинства, відзначаються тим, що виникають з відносин між «нерівними» їх учасниками або учасники публічно-правових відносин мають нерівні можливості. Адже, з одного боку, в зазначених правовідносинах виступає суб'єкт владних повноважень – державний орган чи його посадова/службова особа або інший суб'єкт під час здійснення ним наданих державою владних управлінських функцій. Тобто, як правило, з одного боку, – це фактично держава, а з іншого, – фізична чи юридична особа, права якої порушені або обмежені певним суб'єктом владних повноважень [86, с. 29].

Саме тому в судочинстві обов'язково запроваджуються правила, які дозволяють урівноважити в судовому процесі можливості підвладних осіб і представників влади, наслідком чого має бути об'єктивна оцінки діяльності останніх. На врегулювання відносин, що виникають у зв'язку з вирішенням юридичних справ за правилами адміністративного судочинства, спрямовано насамперед приписи Кодексу адміністративного судочинства України (далі – КАС) від 6 червня 2005 р. №2747-IV [87], який визначає юрисдикцію, повноваження адміністративних судів щодо розгляду адміністративних справ, порядок звернення до адміністративних судів та порядок здійснення адміністративного судочинства [131, с. 611].

Можна також звертатися до положень Основного Закону нашої держави, міжнародних договорів, згоду на обов'язковість яких надано ВРУ, а також до приписів інших нормативно-правових актів, якщо про це прямо вказано в КАС. Очевидно, що така визначеність щодо порядку здійснення судочинства пояснюється тим, що ця діяльність вимагає регламентації, яка б гарантувала єдність судової практики щодо вирішення певних видів правових конфліктів [145].

Стаття 2 КАС завданням адміністративного судочинства вбачає справедливе, неупереджене та своєчасне вирішення судом спорів у сфері публічно-правових відносин з метою ефективного захисту прав, свобод та інтересів фізичних осіб, прав та інтересів юридичних осіб від порушень з боку суб'єктів владних повноважень [87].

Аналіз цієї норми, на думку М.В. Ковалів, дає можливість вважати, що на адміністративне судочинство покладено: 1) визнання відповідно до законодавства прав, свобод та законних інтересів фізичних чи юридичних осіб; 2) встановлення, відповідно до законодавства, обов'язків та їх меж учасників (сторін) адміністративного процесу; 3) поновлення порушеного права, свобод та законних інтересів фізичних чи юридичних осіб; 4) визнання на підставі чинного законодавства рішень, дій чи бездіяльності органів владних повноважень, їх посадових осіб такими, що порушують законні права, свободи та інтереси фізичних чи юридичних осіб [85, с. 488].

Отже, основним завданням адміністративного судочинства є сприяння правам та законним інтересам осіб, а також захист порушених прав та законних інтересів осіб у сфері публічно-правових управлінських відносин.

Варто відзначити, що в ході судової реформи адміністративне судочинство зазнає певних змін. У оновленому КАС особливу увагу приділяється відкритості інформації про справи, електронному судочинству, уточнюється форми адміністративного судочинства та з'являються категорії справ (зокрема, справи незначної складності, що вирішуються в спрощеному порядку, типові та зразкові справи), є нововведення у відзивах, запереченнях, поясненнях, оскарженні нормативно-правових актів тощо. Оновлений КАС також зазнав критики через велику кількість оціночних понять, скасування презумпції винуватості державного органу, впровадження інституту заходів процесуального примусу, штрафів тощо [212].

Таким чином, чинні в сучасній Україні форми судочинства являють собою форми реалізації судової влади, у процесі якої вирішуються правові конфлікти, що виникають у сфері відповідних (конституційних, кримінальних, цивільних,

господарських, адміністративних) правовідносин. Становлення одних (кримінального та цивільного судочинства) починалось у 1960-ті р. за часів СРСР, інші (конституційне, господарське та адміністративне судочинство) з'явилися за часів існування незалежної України. Проте усі відчують суттєві зміни під впливом зовнішніх та внутрішніх чинників, дію яких буде висвітлено у наступному розділі. Більшість з них підкреслено **головній меті – демократизації правосуддя в Україні**. В умовах модернізації судової системи України особливої уваги заслуговує **позитивний досвід правосуддя в країнах Європи**, який за певних умов може розглядатися як **зразок для України**.

1.3 Критерії модернізації національної судової системи

Погоджуючись із думкою С.О. Короєда, варто зазначити, що нині у світі немає єдиних та уніфікованих критеріїв побудови національних судових систем. Кожна держава самостійно та з урахуванням національних правових традицій моделює організаційні форми судової влади. Водночас, ключові міжнародні стандарти дають загальні орієнтири державам у побудові механізмів судочинства та судових систем. Так, згідно зі ст. 2 Протоколу № 7 від 22 листопада 1984 р. до Європейської Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод зазначається наступне: «Кожен, кого суд визнав винним у вчиненні кримінального правопорушення, має право на перегляд судом вищої інстанції факту визнання його винним або винесеного йому вироку. Здійснення цього права, включаючи підстави, на яких воно може бути здійснене, регулюється законом. Із цього права можуть робитися винятки для незначних правопорушень, як це передбачено законом, або в разі коли відповідну особу судив у першій інстанції найвищий суд, або коли її було визнано винною і засуджено після оскарження виправдувального вироку».

Тим самим Європейська Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод передбачає необхідність існування на національному рівні суду вищої інстанції, з метою гарантування права людини на перегляд

факту визнання її винною або винесеного щодо неї вироку. У зв'язку з цим слушно зазначив С.О. Короед, що відповідно до загальноєвропейських стандартів судові системи країн-членів Ради Європи повинні мати у своїй організації мінімум дві інстанції. Водночас у світовій практиці побудови судових систем домінує принцип єдності судової влади [95, с. 24].

В Україні же до недавнього часу в судовій системі України фактично виокремлювалось п'ять самостійних судових структур: КСУ, Верховний Суд України (далі – ВСУ), а також Вищий спеціалізований суд України з розгляду цивільних і кримінальних справ, Вищий господарський суд України, Вищий адміністративний суд України з системою нижчестоящих судів, які спеціалізувались на розгляді цивільних і кримінальних, господарських, адміністративних справ. Чотирьохланкова судова система утвердилась в Україні внаслідок реформи 2010 р., до неї діяла триланкова система, як в багатьох країнах Європи.

Сумніви щодо доцільності існування в Україні чотирьохланкової судової системи, висловила Європейська комісія «За демократію через право» (Венеціанська комісія) (пункти 45 та 63 Висновку від 15 червня 2013 року № 722/2013). У пункті 28 спільного Висновку Венеціанської комісії та Дирекції зі співпраці Генеральної дирекції з прав людини та правових питань Ради Європи від 11 жовтня 2010 р. № 588/2010 зазначено, що створення трьох різних юрисдикцій, очолюваних трьома касаційними судами, незалежними один від одного, може призвести до чисельних та часто складних колізій юрисдикції [156].

Навіть за відносно короткий час автономність систем спеціалізованих судів (господарських і адміністративних) призвела до їх відірваності від системи загальних судів, часто й конкуренції. Через це судова система була відірвана від громадян і організацій. Доступ громадян до цих судів та захист їх прав у сфері господарських та адміністративних правовідносин ускладнювався [95, с. 10].

Окрім цього головний акцент робився на структурі та компетенції вищих спеціалізованих судів, а також їх конкуренції з ВСУ. Насправді, на думку С.О. Короеда, йшлося про політичну боротьбу за остаточне судове рішення та можливість його контролювати. Старі принципи адміністративно-командної системи – жорстка ієрархічність суддівського корпусу та централізоване підпорядкування вищим судовим інстанціям – зробили вітчизняний механізм судочинства складним та малоефективним [95, с. 15].

Тому із самого початку обговорення внесення змін до Конституції у 2014 р. йшлося про відновлення триланкової системи судів загальної юрисдикції, до якої входитимуть ВСУ, апеляційні та місцеві суди. При цьому, слідуючи європейському досвіду, ВСУ відводилась роль найвищого судового органу в системі судів загальної юрисдикції, який у визначених законом порядку та спосіб забезпечує однакове застосування норм законодавства всіма судами України. У країнах континентальної системи права, зокрема у Франції, Італії, Німеччині, Литві, Латвії, Угорщині, Словенії та Польщі, найвищий судовий орган держави здійснює, насамперед, функцію забезпечення єдності судової практики [156].

В умовах становлення в Україні демократичної, соціальної, правової держави досвід участі представників народу в здійсненні правосуддя в європейських країнах являє собою надзвичайний інтерес. Участь народу в здійсненні правосуддя традиційно пов'язується з інститутом присяжних (судових засідателів), а право на колегіальний розгляд кримінальних справ є невід'ємним конституційним правом кожної людини.

У світовій юридичній практиці прийнято виділяти дві основні моделі суду присяжних – англо-американська (класична) та континентальна (європейська). Для англо-американської моделі суду присяжних (США, Велика Британія, Канада, Бельгія, Швейцарія, Мальта тощо) характерним є те, що колегія присяжних виносить вердикт (*de lege ferenda*) про винуватість (невинуватість) особи у вчиненні злочину без участі професійних суддів. У випадку, якщо присяжні висловлюють згоду з обвинувальним актом, у подальшому

професійний суддя призначає підсудному конкретний вид та розмір покарання. При континентальній моделі (Франція, Німеччина, Італія, Греція, Австрія, Данія та ін.) колегія із числа професійних суддів та представників народу всі питання, які пов'язані з розглядом справи (у тому числі, дослідження доказів, встановлення наявності чи відсутності у діях особи ознак складу злочину) та постановленням вироку (кваліфікація злочину, призначення покарання) вирішують спільно. Непрофесійних суддів називають «шефени», що з німецької перекладається як «член», «засідатель», які беруть участь у всіх стадіях процесу. При цьому, на відміну від кандидатів у присяжні, які обираються одноразово (англо-американська модель суду присяжних), шефени виконують свої повноваження протягом певного періоду часу [88, с. 70].

Досвід сучасних правових систем європейських країн, в яких успішно функціонує суд присяжних, демонструє, що завдяки інституту суду присяжних відбувається посилення ролі адвоката у судовому процесі, задекларований принцип змагальності сторін судового процесу дійсно втілюється на практиці, забезпечується підвищення принципу демократичності. Адже, на думку І.С. Зубачової, суд присяжних є правом кожного громадянина на розгляд справи «судом рівних» своїх громадян, крім того суд присяжних формує у суспільній свідомості уявлення про справедливий суд. Він є фундаментальним фактором формування суспільної свідомості, оскільки громадяни, які приймали участь у відправленні правосуддя у статусі присяжного чи народного засідателя, вносять свій вклад у формування суспільної свідомості щодо демократичних принципів правосуддя. Крім того, інститут суду присяжних є першоджерелом інформації про правосуддя для суспільства. Суд присяжних формує повагу до закону та довіру до суду і таким чином, підвищується престиж діяльності судових органів та суспільство ставиться з повагою до судових рішень [71, с. 227].

Хоча принцип безпосередньої участі народу в здійсненні правосуддя через народних засідателів та присяжних закріплений у ст. 124 Конституції України, інститут суду присяжних в Україні фактично не функціонує. Більше того,

доцільність запровадження відповідної інституції в Україні тривалий час викликало певні сумніви через різні обставини – додаткове навантаження на державний бюджет, потенційні труднощі осіб без належної юридичної підготовки у вирішенні складних справ, можливість тиску на присяжних тощо.

У ході останньої судової реформи українське законодавство здійснило спробу запозичити континентальну (європейську) модель суду присяжних, які спільно із професійними суддями вирішують питання факту та питання права. Відтепер суд присяжних діє лише в місцевому загальному суді першої інстанції (у складі двох професійних суддів та трьох присяжних (ч. 3 ст. 31 КПК України) та розглядає справи щодо злочинів, за вчинення яких передбачено покарання у виді довічного позбавлення волі. Однак такий розгляд можливий лише за умови клопотання обвинуваченого під час підготовчого судового засідання (ч. 2 ст. 384 КПК України) [88, с. 71].

Окреслені законодавчі умови демонструють, що суд присяжних може вирішувати справи лише в обмежених випадках. Окрім цього, хоча певні вимоги до присяжних та порядок функціонування суду присяжних закладені у Законі України «Про судоустрій і статус суддів», даний інститут поки не має чіткого регламентування та по суті є формальним, а його нормативне закріплення лише створює ілюзію розвиненого механізму його функціонування [88, с. 75].

Отже, розвиток інституту суду присяжних в Україні потребує подальших досліджень, у тому числі вивчення ефективного досвіду функціонування подібного інституту в зарубіжних країнах.

Актуальною тенденцією у правосудді європейських країн є спрощення або скорочення процедури судочинства, у тому числі у кримінальних справах. Спрощення процедури судочинства цілком відповідає демократичним тенденціям його розвитку, адже скорочує шлях та витрати для особи та суспільства у пошуку справедливості. На підставі того, що для забезпечення права особи на швидке поновлення своїх прав, особливо в нескладних справах, судову процедуру доцільно спростити там, де таке спрощення не порушуватиме

інтересів сторін у справедливому вирішенні справи, резолюції ООН та Ради Європи рекомендують застосовувати процедуру «угоди про визнання вини» або аналогічні дії, коли суд повинен мати можливість повністю або частково відмовитись від судового слідства [168, с. 4014].

Поширеною формою подібного правосуддя є програми примирення жертв і правопорушників, які називають медіацією або відновним правосуддям. Медіація, на думку Н. Волковицької, це є метод вирішення спорів із залученням посередника (медіатора), який допомагає проаналізувати конфліктну ситуацію так, щоб зацікавлені сторони самостійно змогли обрати варіант рішення, який задовольняв би інтереси та потреби всіх учасників конфлікту. На відміну від формального судового процесу, під час медіації сторони доходять згоди самостійно. За деякими даними, у країнах Європи 80% спорів, що перебувають у провадженні суду і передаються на медіацію, вирішуються без судового розгляду [24].

Варто зазначити, що спрощене провадження, починаючи ще з 1982 р., застосовується у кримінальному процесі Іспанії. Сторона обвинувачення направляє до суду клопотання про призначення покарання строком до шести років. Якщо на початку розгляду обвинувачений вирадить свою формальну згоду із кваліфікацією злочину та запропонованим обвинуваченням покаранням, то суд, не проводячи судового засідання, виносить вирок, яким затверджує покарання, погоджене сторонами. Схожа процедура, передбачена КПК Португалії 1987 р., де вона застосовується тільки у справах про малозначні злочини із застосуванням відносно «м'яких» покарань (здебільшого майнових або таких, що передбачають покарання не більше шести місяців ув'язнення) [22, с. 123]. Процедури спрощеного провадження сьогодні передбачені також у законодавстві Австрії, Бельгії, Данії, Великобританії, Естонії, Нідерландів, Німеччини, Норвегії, Польщі, Фінляндії та ін.

Спрощене провадження прискорює судовий розгляд з метою забезпечення більш високої ефективності системи кримінального правосуддя та зведення до мінімуму витрат. Як правило, воно використовується в судах нижчої інстанції,

звичайно, відносно менш серйозних кримінальних правопорушень та є прискореним порядком розгляду, в межах якого певні формальні процедури непотрібні чи спрощуються. Існування інституту спрощених проваджень розвантажує прокуратуру, суди та в цілому систему кримінального судочинства і робить її більш ефективною [18, с. 21].

Особливий інтерес являє досвід Польщі, де медіацію застосовують з 1995 р. Процедура медіації за законодавством Польщі дозволяє сторонам узяти активну участь у вирішенні їх конфлікту, досягти розуміння причин його виникнення. Обвинуваченому участь у медіації дозволяє зрозуміти завдану потерпілому шкоду і надає можливість узяти відповідальність за власні дії. Потерпілому це дає можливість позбутися страху перед злочинцем, пробачити його, а обвинуваченому – попросити у потерпілого пробачення [22, с. 124].

В Україні спрощене провадження в ході реалізації судової реформи стало можливо у цивільному та адміністративному судочинстві. 3 листопада 2016 р. Верховна Рада України прийняла за основу проект Закону України про медіацію (реєстр. №3665). Проте, на даль, 28 лютого 2019 р. цей проект було відхилено ВРУ. На нашу думку, впровадження в Україні інституту альтернативних способів вирішення спорів, таких як медіація, сприятиме поліпшенню доступу громадян до правосуддя та скороченню навантаження на суди, а отже, допоможе скоротити строки розгляду справ та відсоток оскаржуваних рішень, зменшити судові витрати, поліпшити якість судових рішень та досягнути примирення між сторонами.

У світлі реалізації положень Закону України «Про запобігання корупції» викликає надзвичайний інтерес європейський досвід функціонування спеціалізованих антикорупційних органів, який може бути ефективно використаний під час формування української моделі боротьби з корупцією.

Як досліджував О. Новіков, найбільш поширеною моделлю спеціалізованої антикорупційної інституції є модель служби боротьби проти корупції у структурі правоохоронних органів (наприклад, в Іспанії – Спеціальна прокурорська служба з припинення економічних злочинів, пов'язаних із

корупцією, в Норвегії – Норвезьке національне бюро з розслідування і кримінального переслідування злочинів у сфері економіки і навколишнього середовища, у Бельгії – Центральне управління боротьби проти корупції, у Румунії – Національний антикорупційний директорат) або ж у вигляді підрозділів внутрішньої безпеки у структурі правоохоронних органів (приміром, у Німеччині – Департамент внутрішніх розслідувань, у Великобританії – Загін боротьби проти корупції в поліції метрополії). Третя модель спеціалізованих антикорупційних органів представлена в таких країнах, як: Болгарія (Комісія з координації діяльності у сфері боротьби проти корупції), Франція (Центральна служба з запобігання корупції). Остання модель включає інституції, які виконують насамперед превентивні функції, а їхня діяльність спрямована на дослідження явища корупції, підготовку відповідних нормативно-правових актів, контроль за виконанням вимог щодо недопущення конфлікту інтересів, розроблення і впровадження кодексів етики тощо [135, с. 54].

Елементи першої і третьої моделі поєднані у Грузії, де діє Антикорупційна рада та Агентство (департамент) по боротьбі з корупцією. Антикорупційна рада відповідає за розробку антикорупційної політики, міжвідомчу координацію, комунікацію з неурядовими та міжнародними організаціями, ЗМІ, громадськістю. Департамент по боротьбі з корупцією є органом, що безпосередньо займається боротьбою з корупцією. Варто відзначити, що на первісному етапі антикорупційних реформ Грузія відмовилась від створення спеціалізованого органу боротьби з корупцією, поклавши відповідні функції на Слідче управління при генеральній прокуратурі Грузії, яке мало основні повноваження з провадження розслідувань корупційних злочинів. З часом на базі Міністерства внутрішніх справ Грузії було утворено Департамент по боротьбі з корупцією. До його функцій належать: боротьба з посадовими та корупційними злочинами, виявлення і припинення конфлікту інтересів і корупції у державному секторі, вжиття заходів для притягнення осіб, винних у вчиненні антикорупційних діянь. Паралельно зростала роль Антикорупційної

Ради: було розширено її штат, до діяльності залучено громадські організації. Основним джерелом фінансування Антикорупційної ради є державний бюджет, альтернативними джерелами фінансування окремих напрямків діяльності ради є донорські міжнародні організації [100, с. 78].

Національне антикорупційне бюро – спеціалізований орган України з протидії корупції – має урахувати позитивний досвід Грузії функціонування спеціалізований антикорупційних органів.

Висновки до розділу 1

1. Витоки вітчизняного правосуддя сягають періоду княжої держави, коли відбувався активний процес становлення і розвитку права Русі, значна частина якого отримала писане закріплення у літописах і збірниках права, що застосовувались у княжому судочинстві. У період литовсько-польської доби відбувається поступове відокремлення судової влади від адміністративної та створюється розгалужена мережа судів. У різні періоди судочинство на теренах України приводилося у відповідність до судової системи Польщі, царської, а згодом – більшовицької Росії. Як наслідок, новоутвореній українській державі дісталась дуже складна судоустрійна та судочинна спадщина. Питання корінного реформування судової системи постало у перші роки незалежності України і його вирішення триває вже 28 років.

2. Стратегічний напрям у будівництві нової судової системи визначили основні засади судочинства, закладені в Конституції України: рівність усіх учасників судового процесу перед законом і судом; доведеності вини; змагальність сторін; підтримання публічного обвинувачення в суді прокурором; право на захист; гласність судового процесу; розумні строки розгляду справи судом; право на апеляційний перегляд справи; обов'язковість судового рішення. Окреслені засади судочинства здобули розвиток у профільних законах України, що визначають організацію судової влади та здійснення правосуддя в Україні, та процесуальних кодексах, які регулюють чинні в Україні форми

судочинства – конституційне, кримінальне, цивільне, господарське та адміністративне. Вони являють собою форми реалізації судової влади, у процесі якої вирішуються правові конфлікти, що виникають у сфері відповідних (кримінальних, цивільних, господарських, адміністративних) правовідносин. У випадку конституційного судочинства вирішуються юридичні справи, що мають конституційне значення. Становлення одних (кримінального та цивільного судочинства) починалось у 1960-ті р. за часів СРСР, інші (конституційне, господарське та адміністративне судочинство) з'явилися за часів існування незалежної України, проте усі відчують суттєві зміни.

3. В умовах модернізації судової системи України особливої уваги заслуговує позитивний досвід правосуддя в країнах Європи: існування на національному рівні суду вищої інстанції, що здійснює функцію забезпечення єдності судової практики, дотримання принципу єдності судової влади, функціонування суду присяжних, можливості спрощеного судочинства, функціонування спеціалізованих антикорупційних органів та багато іншого. Досвід європейських країн у окреслених сферах стає зразком у ході реалізації вітчизняної судової реформи, що підкорена головній меті – демократизації правосуддя в Україні.

Результати дослідження, викладенні у розділі 1, відображено у таких публікаціях автора: [43;87], [46;300], [48;284].

РОЗДІЛ 2

ОСНОВНІ ДЕТЕРМІНАНТИ ФОРМУВАННЯ ПОТРЕБИ В ДЕМОКРАТИЗАЦІЇ УКРАЇНСЬКОГО СУДОЧИНСТВА

2.1 Загальна характеристика чинників, які впливають на формування демократичного судочинства в Україні

Утверджуючись як правова держава, Україна приводить судочинство до вимог та викликів змінної соціальної реальності. Серед таких змін прийнято вирізняти: а) зовнішні зміни-виклики; б) внутрішні зміни. Серед зовнішніх викликів вирізняються такі процеси, як: глобалізація, інформаційна революція, соціальна турбулентність тощо; внутрішні виклики формують такі детермінанти, як: гібридна війна Росії проти України, боротьба з бідністю і корупцією, тероризмом, екологічними негараздами. Судочинство в цих умовах не може залишатися незмінним. Його демократизація є узагальненою відповіддю на систему викликів українського транзиту. Зупинимося на розгляді цих детермінант-викликів більш детально.

Процеси всесвітньої інтеграції та універсалізації становлять змістовне наповнення такого явища як глобалізація. **Глобалізація стала світовою тенденцією, яка безумовно чинить вплив на національне судочинство.**

На переконання С.Г. Стеценко та Л.О. Васечко, глобалізація – це неперервний, об'єктивно існуючий, загальносвітовий процес, який охоплює усі без винятку сфери суспільного життя, всі процеси та явища, що відбуваються у світі, обумовлює виникнення взаємозв'язків та взаємозалежності між суб'єктами глобалізації, сприяє уніфікації регулювання таких взаємовідносин та може мати як позитивні, так і негативні наслідки [171, с. 110].

З одного боку, сьогодні глобалізація сприймається як головна рушійна сила прогресу, яка забезпечить економічне процвітання народам усього світу, а з іншого боку – як «джерело всіх сучасних бід». Професор Університету Хітотсубаші Морі мура Су сума (Японія) обстоював думку про те, що глобалізація, під якою розуміють міжнародний розвиток вільної ринкової

економіки, принесе культурне процвітання. На його думку, глобалізація – це процес, в якому люди, гроші та інформація рухаються усім світом через національні кордони, роблячи суспільства водночас як схожими, так і різними; тому глобалізація несумісна з державною промисловою монополією, вимушеним розвитком і примусовим нав'язуванням певних цінностей [3, с. 289].

Відповідно глобалізація економічного та культурного життя потребує правової регуляції, розвитку норм міжнародного права та, як наслідок, кореляцію норм національного судочинства.

З точки зору О. Сидоренко, процес глобалізації у правовій сфері розвивається у двох напрямках, які являють собою єдиний процес трансформації права. З одного боку, очевидним є вплив глобалізаційних процесів на право, результатом чого є зближення і конвергенція правових систем сучасності. При цьому формуються загальні тенденції їх розвитку, до яких можна віднести тенденцію втілення в національних правових системах загальновизнаних норм і принципів; появу нових галузей права, таких як космічне, інформаційне, зміна законодавства у зв'язку з інтеграційними процесами та ін. З іншого боку, за посередництвом права робляться спроби спрямувати глобалізацію в певне русло, наприклад, введення в національне право норм інших держав, адаптованих при цьому до національного правового менталітету та інших історико-культурних особливостей [165].

Вочевидь, трансформаційні процеси у системі національного судочинства в українській державі здійснюються під впливом змін, що відбуваються у просторі демократичних країн світу, не можуть бути осторонь глобальних тенденцій сучасності.

Зокрема, глобалізаційна логіка політико-правових процесів ХХ сторіччя призвела до появи розвиненої системи міжнародного права та міжнародного судочинства з якою погодилась рахуватися значна кількість країн. Саме якісні зміни у системі міжнародного права стали ознакою посилення глобальних тенденцій у всіх сферах суспільного життя, у правовій зокрема. Відповідно

національні системи судочинства, перш за все демократичних країн, мали імплементувати загальноприйняті норми міжнародного права та судочинства.

Як підкреслюють фахівці, в період після Другої світової війни міжнародне право перетворилось на міжнародний правопорядок, який функціонує і відрізняється від попередніх моделей кількома базовими ознаками:

1) міжнародне право стало великою мірою «універсальним» правом для всіх держав і народів. Якщо за загальним правилом дія міжнародних договорів на території конкретної держави зумовлена ратифікацією їх національним законом, то дія загальновизнаних принципів міжнародного права (так само, як і звичаєвого міжнародного права) безпосередньо поширюється на території національних держав незалежно від факту ратифікації відповідних договорів цими державами (наприклад, Конвенція про запобігання злочину геноциду та покарання за нього 1948 р.) [89];

2) окрім того, міжнародне право набуло нормативного розвитку, вбираючи загальнолюдські цінності та виступаючи нормативним імперативом для стосунків між державами (Статут ООН 1945 р., Загальна декларація прав людини 1948 р. [54], Міжнародні пакти про права людини 1966 р. [125]);

3) міжнародний правопорядок отримав власну організаційну інфраструктуру у вигляді ООН, інших глобальних міжнародних організацій, постійних і тимчасових судових органів. Міжнародне правосуддя як феномен з'явилося в 1919 р. на Паризькій мирній конференції, коли було прийнято рішення про організацію Постійної палати міжнародного правосуддя (арбітражний суд), який був першим міжнародним судом на постійній основі. За задумом авторів, до складу такого суду повинен був обиратися один представник від кожної держави, яка входила до складу арбітражного суду. Практично Постійна палата міжнародного правосуддя розпочала свою діяльність у 1922 р. і працювала в Нідерландах до 1940 р., до вторгнення нацистської Німеччини. Загалом 45 держав заявили про визнання обов'язкової юрисдикції палати. Досвід її роботи враховано під час створення Міжнародного

суду ООН, правонаступником якого він і став. Сьогодні Міжнародний суд є головним судовим органом ООН [180, с. 178].

У вітчизняних реаліях вплив глобалізації на національне судочинство зумовлений, у першу чергу, євроінтеграційними планами України. Як зазначав В.О. Борох: «Нинішня інтеграція України до європейських і трансатлантичних побудов має за мету збагачення національного права здобутками європейської та світової ліберальної правової думки. Одним з таких здобутків є визнання доктрини джерелом або формою права. Сама по собі вона не має юридичної обов'язковості. Проте дуже поширеним є використання її як допоміжного засобу, що роз'яснює погляди на норми міжнародного права. Проблема доктринального права має важливе значення для будь-якого вченого, юриста тощо. Доктрина міжнародного права дає можливість використовувати праці найбільш авторитетних і кваліфікованих юристів із публічного права. Цілком очевидно, що доктрина може бути використана виключно в тих випадках, коли відсутні інші джерела або коли визначеність зобов'язань, що з них випливають, викликає сумніви. Можливе звернення до праць тих юристів, які справили на міжнародне право формуючий вплив чи є авторитетними свідками певних етапів його розвитку» [14, с. 845]. Глобалізація (універсалізація) правової думки у країнах однієї або схожих правових сімей є доконаним фактом, що безумно здійснює вплив на національну систему судочинства.

У цілому, на переконання науковців, зокрема, В.Н. Денисова, можна констатувати відносний пріоритет міжнародного права над правом конституційним (внутрішньо-державним). З цього випливає необхідність гармонізації внутрішнього права і міжнародного, головним чином на основі останнього [32, с. 356].

Так, наприклад у демократичних країнах органічним є визнання Міжнародного пакту про громадянські та політичні права, в якому проголошується, що ніхто не повинен зазнавати катувань чи жорстокого, нелюдського або такого, що принижує його гідність, поводження чи покарання (ст. 7). У ст. 5 Кодексу поведінки посадових осіб по підтриманню

правопорядку, затвердженого Резолюцією Генеральної асамблеї ООН від 17 грудня 1979 року, зазначається, що: «Жодна посадова особа по підтриманню правопорядку не може здійснювати, підбурювати або терпимо ставитися до будь-якої дії, що являє собою катування чи інші жорстокі, нелюдські або такі, що принижують гідність, види поводження та покарання. Таким чином, міжнародні документи містять пряму заборону деяких форм впливу з боку службових осіб органів правопорядку» [207, с. 67]. Отже, система судочинства в Україні та її суб'єкти мають спиратися у своїй діяльності на принципи гуманізму, людиноцентризму, співмірності покарання та скоєного злочину тощо.

Аналізуючи проблему впливу глобалізації на правову систему та судочинство окремих країн, Є.Т. Усенко доводить наступне: «Всі трансформації можна класифікувати на два види: генеральну та спеціальну. Генеральна трансформація полягає у встановленні державою у національному праві загальної норми, яка надає міжнародно-правовим нормам силу внутрішньодержавної дії. Спеціальна трансформація полягає у наданні державою конкретним нормам міжнародного права сили внутрішньодержавної дії шляхом їх відтворення у законі текстуально або у вигляді положень, адаптованих до національного права, або шляхом законодавчого узгодження їх застосування іншим способом» [188, с. 19].

З точки зору фахівців, негативним наслідком глобалізації (глобальної політики) щодо впливу на національні системи судочинства й покарання, особливо у молодих демократіях, стала надмірна політизація судової та правоохоронної діяльності.

З цього приводу О. Мидвецький зазначає, що в епоху глобалізації політизація пенітенціарних питань досягла апогею. Якщо раніше політики спекулювали в основному на економічних і соціальних проблемах, то сьогодні, коли в розвинутих країнах такі питання давно вирішені, необхідно знаходити нові напрямки агітації виборців. Пенітенціарна політика стала одним із таких напрямків. За останні півстоліття всі ключові питання пенальної політики в

західних країнах мали політичне забарвлення. Зокрема, крах реабілітаційного ідеалу, що стало переломною подією у розвитку кримінології та пенології, окрім наукового має і політичний фундамент [121, с. 462].

У результаті глобальної демократизації суто професійні питання пов'язані зі здійснення судочинства стали предметом обговорення у громадянському суспільстві, що з одного боку сприяло актуалізації нагальних проблем цієї сфери, а з іншого – додало популізму та непрофесіоналізму у суспільний дискурс з питання справедливого облаштування системи судочинства в Україні.

Вищезначені тенденції викликають справедливе занепокоєння у науковців, оскільки це веде до депрофесіоналізму при прийнятті рішень щодо функціонування судової та пенальної систем. У зв'язку з цим, Д. Гарланд підкреслює, що обговорення політики контролю за злочинністю було переміщено від експертів і стало тепер головною частиною виборчого процесу, в результаті чого кримінальна політика розвивається на основі схвалення тих чи інших заходів публікою [2, с. 13].

На переконання дослідників, зокрема О.М. Єгорова, вплив глобалізації на національну систему права, а як наслідок – судочинство, виявляється у:

- 1) інтенсивному розвитку вже сформованих інститутів і галузей таких, як: права людини, екологічне право, інформаційне право, медичне право та ін.
- 2) формуванні й розвитку нових комплексних галузей й інститутів таких, як: право миру, право безпеки, право стійкого розвитку, міграційне право тощо, нормативна база яких знаходиться на стадії систематизації;
- 3) початковому етапі концептуалізації й формуванні нових інститутів, нормативної бази й комплексних галузей – економічного права, соціального права (соціальне страхування, соціальні послуги, соціальне забезпечення);
- 4) активному розвитку прав людини на основі визнання й впровадження світових й європейських правових стандартів;
- 5) обмеженні заборон у приватній сфері життя людини, наділенні особистості більшою автономією у виборі рішень;

б) активному впливі публічного (насамперед адміністративного) права на сферу приватного права, що виявляється у зміні договірної права, сутності цивільно-правового договору тощо. Спільною рисою для нових, інтегрованих, комплексних галузей є їхня інтенсивна конституціоналізація, що відображає загальносвітову тенденцію зростання ролі конституцій як інструменту впливу на внутрішньодержавні й загальносвітові процеси з метою формування й захисту стабільного, справедливого та демократичного світового порядку;

7) тенденції, пов'язаній зі зміною джерел права, яка проявляється з однієї сторони в появі нових джерел (насамперед включення до системи джерел національного права принципів і норм міжнародного права), а з іншої – у зміні значення кожного з них [49, с. 34].

У вітчизняних реаліях глобалізаційні тенденції визначають системний вплив на правотворчість, правозастосування, а також на функціонування судової та правоохоронної систем. Демократизація правової сфери України під впливом глобалізації та євроінтеграції сприяє поступовим якісним змінам у системі судочинства, хоча ці трансформації, на думку експертів, відбуваються достатньо повільно й непослідовно.

На думку М.Г. Хаустової, більшість змін, які відбуваються в галузях, підгалузях, інститутах національної системи права й законодавства, ініційовані чи відбуваються під впливом міжнародних об'єднань, таких як ВТО, ЄС, МВФ, СОТ, ПАРЕ ОСУР, Венеціанська Комісія, Європейський Суд з прав людини та ін., роль і значення яких в умовах глобалізації значно зростають.

З точки зору вищезначеного автора, підґрунтям глобалізаційних трансформацій нормативної підсистеми є ліберальна правова ідеологія та правова політика євроінтеграції, які відображають стратегічний напрямок державно-правового розвитку України [194, с. 54].

У якості висновку зазначимо, що враховуючи різноманітні критерії обумовлені глобалізацією (індекс конкурентоспроможності, індекс демократії тощо), ми підтримуємо Л. Удовика, який пропонує наступну типологізацію правових систем:

1) глобалізовані – національні правові системи, які функціонують і розвиваються на основі істотного врахування в національному праві й законодавстві міжнародно-правових норм за активної взаємодії національної правової системи з міжнародними органами й організаціями, проводять політику правової інтеграції, інтернаціоналізації, адаптації, гармонізації, імплементації, уніфікації норм (наприклад, Швеція, Данія, Австрія та інші);

2) фрагментарно глобалізовані – національні правові системи, які функціонують і розвиваються, враховуючи окремі складові правової глобалізації, а низка їх елементів і підсистем залишаються в незмінному вигляді. Фрагментарно глобалізована правова система – це перехідний стан, оскільки, з одного боку, наявні значні показники (кількісні та якісні) процесу правової глобалізації, а з іншого – простежується невизначеність чи суперечливість подальшого розвитку, наслідком чого може стати перехід до іншої якості правової системи, як до глобалізованої, так і локалізованої (наприклад, правові системи Гонконгу, Сінгапуру, Естонії, Латвії, Литви, а також України, Грузії);

3) глокалізовані – національні правові системи, які функціонують і розвиваються на основі специфічного поєднання глобальних і локальних економічних, правових, політичних, культурних, моральних факторів, що знаходить своє відображення в усіх підсистемах та елементах правової системи, системі права й законодавства, правовій культурі, правовій політиці тощо (наприклад, правова система Китаю, Бразилії, Панамі, Росії);

4) локалізовані – національні правові системи, які функціонують і розвиваються у зворотному, протилежному глобалізації напрямі, зберігаючи традиційні елементи й зв'язки правової системи (наприклад, Нігерія, Алжир, Узбекистан, Туркменістан, Таджикистан) [185, с. 24].

Науковці, зокрема, А. Бірюкова, констатують, що правова система України на сучасному етапі історії характеризується як фрагментарно глобалізована, що зумовлено загалом перехідним (транзитним) станом, в якому перебувають

суспільство та держава, котрі є визначальними суб'єктами у формуванні траєкторії її розвитку [11, с. 200].

Безсумнівно, що від загальної включеності країни у глобальні процеси напряму залежать напрямки та характеристики їх впливу на правову й відповідно судову системи держави. Україна, як фрагментарно глобалізована країна, слідує окремим трендам демократичного розвитку щодо реформування судочинства, намагаючись зробити його не заангажованим, не корумпованим, ефективним, дієвим, справедливим тощо.

2.2 Глобалізація як ключова зовнішня детермінанта змін судової системи України

Феномен глобалізації значно посилюється прогресом у інформаційній сфері. Економічна, культурна, політико-правова глобалізація отримала у другій половині XX – на початку XXI ст.ст. потужне інформаційно-комунікативне підґрунтя, що вивело її на якісно новий рівень.

Безперечно, інформаційна революція стала вагомим чинником зміни системи судочинства.

Американський вчений П. Дракер на початку XXI століття зауважив про те, що інформаційна революція має два етапи. На першому етапі, який тривав протягом п'ятдесяти років, інформаційна революція була зосереджена на інформації – її збиранні, зберіганні, передачі, аналізі, відтворенні. На новому етапі зміст революції, як зазначає вчений, полягає у наступному: на основі інформаційних ресурсів та інформаційних технологій через відповідні підприємства вирішуватимуться завдання створення вартості та підвищення добробуту; інформаційні технології скорочують витрати часу і коштів на розрахунки виробничих, будівельних процесів, вносять докорінні зміни в організацію виробництва, банківську справу, охорону здоров'я тощо [40, с. 24].

Ми погоджуємося із думкою Н.В. Кушакова-Костицькою, яка зазначала, що розвиток інформаційних технологій – один із аспектів глибоких

перетворень у державному секторі, кінцевою метою яких є побудова єдиного інформаційного простору з великою об'єднаною базою даних і розвинутою системою комунікацій. Тому подальший розвиток сучасної техногенної цивілізації, зокрема, у формі інформаційного суспільства пропонує новий варіант правосуддя – електронний, тобто на базі інформаційних технологій, що містить нині автоматизацію певних судових процедур та спрощення інформування зацікавлених осіб через Інтернет, засоби мобільного зв'язку тощо. Уведено в судову практику засідання он-лайн та їх аудіозапис, електронний документообіг (внутрішній і зовнішній), забезпечено відкритий доступ в Інтернет до інформації на всіх стадіях судового процесу. Таким чином, в юриспруденції з'явилися нові поняття – електронне правосуддя, електронне судочинство, електронний суд або суд он-лайн тощо. І головне, що введення цих понять в юриспруденції не має абстрактного характеру, а насамперед є результатом фактичного використання новітніх технологій і їх законодавчого закріплення в галузі судочинства в багатьох країнах світу [111, с. 107].

Інформаційні технології надають можливість оперативного збирання, зіставлення та аналізу відомостей з різних джерел (повідомлень, результатів оперативно-розшукових заходів, допитів, адресної бази даних тощо), установлення хронологічної послідовності подій за часом та відповідності окремих фактів, дозволяють здійснювати складання планів та схем місця події, моделювання події злочину за допомогою комп'ютерної техніки та ін. [206, с. 194]. Очевидно, можна вважати новим рівнем розвитку правосуддя стан, коли зал судового засідання обладнаний сучасними технічними засобами, ведеться аудіозапис засідання, є можливість оперативно підготувати судові рішення в електронному вигляді, а відвідувачі суду можуть отримувати всю необхідну інформацію про процес на його веб-порталі.

Електронна система судочинства має низку очевидних переваг: своєчасність інформування юристів; економія робочого часу співробітників судів; економія витрат на друк документів тощо. Серед її ключових особливостей на сьогодні треба зазначити такі: електронне заповнення

позовних документів; он-лайн консультація щодо інформації і документів, що використовуються у процесі судочинства; проведення он-лайн засідання; електронні запити та надання електронних копій; можливість використання певної електронної адреси, на яку користувачі системи можуть отримувати інформацію з канцелярії суду або від юристів тощо [110, с. 107].

Завдяки досягненням інформаційної революції стало можливим ведення різноманітних електронних реєстрів, комп'ютерний розподіл справ між суддями, отримання свідчень через скайп-зв'язок, можливість подавати документи до суду за допомогою мережі Інтернет, аудіо- та відеопротоколювання судового процесу й навіть дистанційне судочинство – проведення засідань суду у режимі відеоконференцій.

Аналіз зарубіжного законодавства, як зазначає В.В. Милинчук, дає змогу зробити висновок, що, незалежно від процесуальних вимог кожної держави, є одне правило, що є єдиним та обов'язковим для всіх: для ефективного забезпечення прав обвинуваченого останній повинен мати можливість безпосередньо брати участь в отриманні і перевірці доказів, отриманих шляхом використання інформаційних технологій. Зокрема, критерієм, що визначає можливість застосування відеоконференцій, є особлива важливість доказів і неможливість відповідної особи через об'єктивні та суб'єктивні обставини постати перед слідчим та судом [122, с. 95].

На думку вітчизняних фахівців, інститут дистанційного розслідування і судового дистанційного провадження в Україні знаходиться на стадії становлення, а реалізація його положень потребує кращого законодавчого врегулювання. Зокрема, по-перше, необхідно більш чітко врегулювати процедурні питання щодо застосування технічних засобів, правового статусу осіб (які присутні під час допиту, засвідчують особу допитуваного) та спеціалістів, які забезпечують якість зв'язку, тощо; по-друге, чітко визначити підстави та умови проведення дистанційного розслідування і судового провадження; по-третє, для дотримання змагальності сторін та свободи в поданні ними до суду своїх доказів і доведення перед судом їх переконливості,

є потреба у розширенні процесуальних прав та обов'язків сторін процесу саме під час проведення дистанційного розслідування та судового провадження; по-четверте, під час такого провадження, з метою уникнення зловживань і двозначного тлумачення з боку вказаних учасників процесу, необхідно у КПК розтлумачити: «які інші підстави вважаються достатніми для застосування відеоконференції», «коли якість зображення та звуку є належною», «коли інформаційна безпека щодо проведення відеоконференції вважається дотриманою»; по-п'яте, вельми необхідними є заходи щодо забезпечення на державному рівні стабільності каналів зв'язку та технічного захисту такої інформації; і останнє, існує необхідність у прийнятті відповідної міжвідомчої інструкції з питань використання спеціальних технічних засобів, деталізації порядку та організаційних особливостей проведення відеоконференції [142, с. 477].

На думку В.Г. Іванова, використання технологій відеоконференцзв'язку в судочинстві дозволяє підвищити ефективність використання часу, фінансових і людських ресурсів, збільшити кількість розглянутих справ за певний проміжок часу, скоротити строки розгляду справи. Для практичного судочинства застосування відеоконференцзв'язку як однієї із найбільш затребуваних інформаційних технологій надає такі можливості:

- проведення касаційних судових процесів з використанням відеотехнології для взаємодії суддів, прокурорів і адвокатів, що знаходяться в залі судового процесу з одним чи декількома засудженими в одній або декількох установах пенітенціарної системи в реальному часі;
- допит свідків за програмою їхнього захисту (із зміною голосу та приховуванням очей) за кримінальним або іншим судовим діловодством відповідно до національних і міжнародних правових актів;
- консультації, наради, семінари суддів і співробітників апарату суду з колегами з одного або декількох судів;
- інтерактивне дистанційне навчання співробітників судів» [148, с. 117].

У цілому, як зазначає В.В. Білоус, упровадження електронного (віртуального) судочинства передбачає побудову широко розгалуженої системи фіксації не тільки судових процесів, а й способів комунікації учасників судочинства, проведення дистанційного розгляду судових справ, інтегроване функціонування банку даних справ і судових рішень та інших автоматизованих банків даних (АБД), автоматизованих інформаційно-пошукових систем (АПС), автоматизованих робочих місць (АРМ) судді, помічника судді, слідчого, експерта, програмно-апаратних комплексів (ПАК), програмно-технічних комплексів (ПТК), систем автоматизованого прийняття рішень (АПР), систем підтримки прийняття рішення (СППР) та систем підтримки судової експертизи (СПСЕ), автоматичного формування статистичної звітності про діяльність судів, розподілу навантаження на суддів тощо [8, с. 99].

Сучасна парадигма інформатизації судочинства повинна ґрунтуватись на законодавчому дозволі використання в кримінальному, цивільному, господарському, адміністративному процесах, а також процесі розгляду справ про адміністративні правопорушення новітніх інформаційних і телекомунікаційних технологій. Використання вказаних технологій у судочинстві має бути дозволено при проведенні будь-яких процесуальних дій, як в «очному», так і в інтерактивному (дистанційному) режимі, з веденням документообігу та діловодства на електронних носіях інформації, з яких для учасників процесу у випадках, передбачених процесуальним законодавством, виготовляються автентичні за змістом матеріально фіксовані копії процесуальних документів [9, с. 289].

На переконання Консультативної ради європейських суддів, комп'ютеризація здатна покращити якість роботи судді, наприклад, за допомогою бази даних з посиланнями на судові рішення, законодавчу базу, наукові праці з правових питань, коментарі до постановлених рішень, а також інші форми обміну знань між суддями. Довершені та найповніші бази даних для обміну інформацією в зазначеній сфері мають бути доступними на безоплатній основі, з огляду на те, що судді могли перевірити усі можливі

джерела інформації з правових питань, які доступні іншим учасникам процесу (адвокатам, експертам та ін.). Така правова допомога має сприйматися як допоміжний засіб в судовому процесі та має покращувати процес прийняття рішень суддею, а не обмежувати його. Звернення до послуг ІТ покращує документообіг. Сторони та їх представники можуть отримати доступ до інформації по справах, в яких вони є зацікавленими особами. Таким чином вони можуть прослідити за рухом своєї справи, отримавши доступ електронної версії історії руху справи [177].

Продовжуючи вищезначене, згідно з Положенням про автоматизовану систему документообігу суду, автоматизована система документообігу суду забезпечує:

- 1) об'єктивний та неупереджений розподіл справ між суддями;
- 2) надання фізичним і юридичним особам інформації про стан розгляду справ щодо них;
- 3) централізоване зберігання текстів судових рішень та інших процесуальних документів;
- 4) підготовку статистичних даних;
- 5) реєстрацію вхідної та вихідної кореспонденції й етапів її руху;
- 6) видачу копій судових рішень і виконавчих листів на підставі наявних у системі даних щодо судового рішення та реєстрації заяви особи, на користь якої воно ухвалене;
- 7) передачу справ до електронного архіву;
- 8) виконання інших функцій, необхідних для забезпечення нормальної діяльності судів і суддів [147].

Як доводить О. Вдовіна, з початку використання автоматизованої системи в судовій сфері спостерігається позитивна динаміка оперативності ефективного розгляду судових справ, а також отримання громадянами України поточної інформації стосовно стану розгляду своєї судової справи та копій потрібних процесуальних документів. Основними факторами вищезазначених позитивних результатів можна вважати те, що оперативна реєстрація вхідної і вихідної

поштової та іншої кореспонденції (до якої належать позовні заяви, касаційні скарги, адміністративні справи й інші документи, які можуть подаватися до суду та бути предметом судового розгляду), нині вже відбувається в автоматизованому режимі. Таким чином, упровадження автоматизованої системи реєстрації кореспонденції дозволяє приблизно втричі зменшити час, необхідний для поточної реєстрації судових справ. Також під час застосування системи електронного документообігу значно зменшується обіг судових документів у паперовому форматі, що спрощує процес доступу громадян до потрібної інформації і робить суд відкритішим та доступнішим для населення. Крім того, автоматизована система документообігу має потужну систему контекстного пошуку, користуючись якою можна отримати потрібну інформацію за декілька хвилин. Отже, забезпечується процес оперативності, достовірності отримання пересічним громадянином у суді відповідної інформації щодо руху його судової справи [17, с. 87].

Не зважаючи на всі переваги електронного судочинства, зокрема Н.В. Кушакова-Костицька, визначає і певні проблемні моменти. Це, насамперед, досить високий ризик втрати юридично важливої інформації, відсутність «комп'ютерної грамотності» на рівні кваліфікованих користувачів у суддів і співробітників апарату судів (що становить серйозну проблему для людей особливо старшого покоління); розроблення та введення в експлуатацію (що в наших умовах ще більш складна справа) відповідного програмного забезпечення; необхідне технічне оснащення судів. Деякі дослідники відмічають проблему впровадження електронного судочинства через психологічний аспект, адже більшість наших громадян ще надає перевагу традиційному «паперовому» судочинству [110, с. 103].

Розмірковуючи над вищезначеними проблемами, В. Єльцов зазначає, наступне: «Процес інформатизації судів показує, що остання виконуються непослідовно, в умовах відсутності єдиного державного проекту і належного фінансування. Недостатня забезпеченість обчислювальною технікою, велика частка застарілих комп'ютерів ускладнюють впровадження новітніх

інформаційних технологій. Недостатня увага приділяється розробці організаційно-правового та методичного забезпечення, формуванню єдиної системи класифікації і кодування та уніфікованої системи документообігу. Зміст баз даних правової інформації, що використовуються в судах, не враховує достатньою мірою специфіку потреб суддів та апаратів судів. У зв'язку з цим необхідно вирішити проблему адаптації інформаційного забезпечення та оперативного надходження правової інформації, а також узагальнення і систематизації матеріалів судової практики. Вимагає вирішення проблема телекомунікаційного забезпечення інформаційної взаємодії судів з правоохоронними органами та органами державної влади України. Відповідні рішення також мають забезпечувати контакти у рамках міжнародного суддівського співтовариства – оперативну взаємодію між центральними національними органами забезпечення діяльності судів, а також з провідними міжнародно-правовими і судовими організаціями – Міжнародним Судом, Радою Європи, регіональними та всесвітніми суддівськими асоціаціями. Незважаючи на сучасні науково-технічні досягнення, з усього ланцюжка певного технологічного процесу сучасна наука не дозволяє автоматизувати процеси прийняття й формування управлінського впливу, тому що вони великою мірою залежать від волі людини. І це не тільки технічна, а й правова проблема, оскільки прийняті рішення передбачають юридичну відповідальність, яку не можна перекласти на комп'ютер» [216, с. 367].

Для вдосконалення інформаційно-комунікаційної системи судів розроблено державні стратегії та програми: Стратегічний план інформатизації судової системи України [172], Концепція електронного суду України [92], Стратегія розвитку судової системи в Україні на 2015–2020 роки [173], аналіз яких буде представлений у наступних розділах цієї роботи.

У підсумку можна стверджувати, що досягнення інформаційної революції кардинально змінили систему організації діловодства у судовій системі, створили можливості проведення некласичних судових засідань (дистанційне

судочинство), сприяли відкритості й оперативності у судочинстві, а у вітчизняних реаліях стали одним з методів боротьби з корупцією.

2.3 Внутрішні фактори впливу на зміну судочинства в Україні

Вагомою детермінантою змін у судовій системі України стала так звана гібридна війна. З нашої точки зору, варто більш детально зупинитися на сутнісних характеристиках **гібридної війни та визначити її вплив на судочинство в Україні.**

За визначенням фахівців, зокрема, А.П. Киричок, гібридна війна – це прагнення однієї держави нав'язати іншій (іншим) свою політичну волю шляхом комплексу заходів політичного, економічного, інформаційного характеру і без оголошення війни відповідно нормам міжнародного права. Гібридна війна не ведеться окремо, вона є паралельним процесом і має на меті психологічний параліч противника. У такому разі виділяють три сфери ведення бою – це фізична, моральна і ментальна. За таких умов інформаційне протиборство набуває нової форми боротьби сторін, у якій використовуються різноманітні, спеціальні засоби за для того, аби якомога сильніше збільшити свій вплив на інформаційний простір та інформаційні ресурси, а також на особовий склад противника, який тепер становить не тільки боєздатні резерви, а все населення країни або країн, що беруть участь у конфлікті на боці противника. Гібридна війна, як і звичайна концепція ведення бойових дій має на меті досягти стратегічних цілей і в кінцевому підсумку – перемогти» [84, с. 127].

На переконання А. Дорошкевич, важливим завданням такої війни є ідентоцид, тобто знищення національної-державної-громадянської ідентичності країни-суперника до такого стану, коли про нього можна сказати одне — нелюдь і ворог. Суть ідентоциду – переконання більшості народу своєї країни, а в ідеалі – і частини народу супротивника, в злих намірах супротивника щодо своїх. Об'єктом мережево-інформаційної війни є як масова свідомість, так і

індивідуальна. Інформаційний вплив може здійснюватися як на тлі інформаційного шуму, так і в умовах інформаційного вакууму [39, с. 25].

Таким чином, гібридна війна має декілька складових, але однією з найважливіших – є інформаційна. У таких умовах правова система нашої країни та судова, зокрема, мають чітко реагувати на інформаційні, кібернетичні та інші загрози, здійснюючи покарання. На початку активної фази гібридної війни (2014-2015 рр.) Україна стикнулася з новими видами загроз щодо забезпечення національної безпеки, а її законодавча база виявилась невідповідною для здійснення ефективного судочинства у цій ситуації.

Зокрема, відсутність юридичної кваліфікації діянь – «операцій інформаційної війни» (дезінформування, маніпулювання, пропаганди, дестабілізації, прихованого керування та негативного впливу на свідомість громадян) не дозволяє використовувати кримінальне та кримінально-процесуальне законодавство з метою їх припинення. У зв'язку з чим, на думку фахівців, доцільно розглянути питання щодо встановлення в особливий період, в умовах проведення антитерористичної операції, військового стану, бойової обстановки, режиму надзвичайного стану кримінальної відповідальності щодо:

- умисного публічного розповсюдження завідомо неправдивої інформації вчиненого з метою поширення тривоги, паніки та страху в суспільстві, підбурювання до насильства, ненависті чи дискримінації, закликів до підризу та невиконання законних вимог службових осіб органів державної влади, правоохоронних органів та військових формувань у зв'язку з виконанням ними службових обов'язків, за відсутності ознак більш тяжкого злочину;

- екстремістської діяльності – виготовлення, зберігання з метою збуту чи розповсюдження, а також збут, розповсюдження екстремістських матеріалів, публічні висловлювання чи заклики екстремістського характеру, за відсутності ознак більш тяжкого злочину;

- поширення завідомо неправдивої інформації, що ганьбить честь, гідність та репутацію особи, вчинене у зв'язку з виконанням нею службових, громадських та інших обов'язків у вищевказаних умовах [174, с. 150].

В умовах гібридної війни експерти ведуть дискусію щодо запровадження покарання за антидержавницьку пропаганду, що надасть можливість здійснювати правосуддя у цій сфері більш ефективно. Разом з тим, така норма може бути використана для обмеження демократичних прав й свобод громадян, стати засобом боротьби проти політичних опонентів.

У цьому контексті А. Притула зазначає, що сьогодні в Україні відсутня кримінальна відповідальність за пропаганду в тому визначені, у якому вона сьогодні здійснюється. За пропаганду можливо притягнути лише на підставі ст. 161 КК України, у випадку, якщо пропаганда, як різновид умисних дій, матиме своєю спрямованістю розпалювання національної, расової чи релігійної ворожнечі та ненависті, на приниження національної честі та гідності, або образа почуттів громадян у зв'язку з їхніми релігійними переконаннями. Вищезначений дослідник, пропонує доповнити Розділ I Особливої частини Кримінального кодексу України «Злочини проти основ національної безпеки» статтею наступного змісту, виклавши її, наприклад, у такому вигляді: «Стаття 109-1. Поширення інформації чи відомостей, що становлять загрозу національним інтересам України. Пропаганда іноземної держави, яка направлена на насильницьку зміну чи повалення конституційного ладу або захоплення державної влади, а також поширення інформації чи відомостей, що становлять загрозу національним інтересам України, карається...» [151, с. 101].

Гібридна війна проти України актуалізувала проблему внесення змін та доповнень до існуючих законодавчих актів й прийняття нових законів для здійснення ефективного судочинства. Зокрема, 12 серпня 2014 р. був прийнятий Закон України «Про здійснення правосуддя та кримінального провадження у зв'язку з проведенням антитерористичної операції» №1632-VII. У цьому Законі містяться більш жорсткі норми, адаптовані до нових реалій російсько-української війни. Так, у ст. 5 визначено: «Ухилення від явки на виклик слідчого, прокурора чи судовий виклик слідчого судді, суду (неприбуття на виклик без поважної причини більш як двічі) підозрюваним, обвинуваченим, який перебуває в районі проведення АТО, та оголошення його в розшук є

підставою для здійснення спеціального досудового розслідування чи спеціального судового провадження в порядку, передбаченому КПК України, з особливостями, встановленими цим Законом» [153]. Аналіз правової бази свідчить, що схожі положення містить у собі ч. 3 ст. 12 Закону України «Про забезпечення прав і свобод громадян та правовий режим на тимчасово окупованій території України» від 15 квітня 2014 р. № 1207-VII щодо підозрюваних, обвинувачених, які перебувають на тимчасово окупованій території України [152].

Важливо, що у Законі України «Про забезпечення прав і свобод громадян та правовий режим на тимчасово окупованій території України» визначено підсудність кримінальних проваджень:

1. Розгляд кримінальних проваджень, підсудних місцевим (районним, міським, районним у містах, міськрайонним) судам, розташованим на території Автономної Республіки Крим та міста Севастополя, забезпечує один із районних судів міста Києва, визначений Апеляційним судом міста Києва.

2. Розгляд кримінальних проваджень, підсудних Апеляційному суду Автономної Республіки Крим та Апеляційному суду міста Севастополя, забезпечує Апеляційний суд міста Києва.

3. Питання, що належать до повноважень слідчого судді, у кримінальних провадженнях, що перебувають на стадії досудового розслідування і здійснюються на території Автономної Республіки Крим та міста Севастополя, розглядають слідчі судді районних судів міста Києва, визначених Апеляційним судом міста Києва.

4. Справи, що перебувають у провадженні судів, розташованих на території Автономної Республіки Крим і міста Севастополя, та розгляд яких не закінчено, передаються судам відповідно до встановленої цим Законом підсудності, протягом десяти робочих днів із дня набрання ним чинності або з дня встановлення такої підсудності.

5. У разі завдання шкоди суб'єктами іноземної держави нерезидентами підсудність встановлюється за місцем нанесення шкоди з урахуванням правил підсудності, встановленої цим Законом [152].

Як відомо, агресія проти України спричинила велику хвилю внутрішньої і зовнішньої міграції та поставила на порядок денний проблему захисту (в тому числі й у судовому порядку) прав й свобод внутрішньо переміщених осіб. Наприклад, фахівці констатують збільшення кількості судових справ, пов'язаних з врегулюванням трудових відносин.

Показовим щодо таких категорій справ є приклад Донецького національного університету. Відповідно до Наказу Міністерства освіти і науки України від 30 вересня 2014 р. № 1084 цей вищий навчальний заклад продовжив здійснювати свою освітню діяльність на території міста Вінниця. Згідно з п. 3 вказаного Наказу було оголошено про те, що співробітникам, аспірантам (докторантам) та студентам Донецького національного університету, які мають бажання продовжити працювати (навчатися) у цьому Університеті слід зареєструватися на відповідному сайті або ж повідомити керівництво будь-яким іншим способом про своє бажання працювати (навчатися) у цьому Університеті. Відповідно, всіх працівників, які не зареєструвалися на вказаному сайті й не дали згоду на переїзд у іншу місцевість разом з Університетом, було звільнено. Окремі працівники оскаржують таке звільнення та заявляють позови про поновлення на роботі, виплату заборгованості по заробітній платні та відшкодування моральної шкоди. Так, рішенням Пологівського районного суду Запорізької області одному з таких позивачів було відмовлено у задоволенні позову. При цьому у самому судовому рішенні зазначено, що суд враховує надзвичайну ситуацію, що склалася і не вбачає порушень діючого законодавства України про працю при звільненні позивача. Водночас, апеляційний суд Запорізької області скасував це рішення, мотивуючи тим, що розміщення вказаної вище інформації на сайті не підтверджує оповіщення позивача про зміну місця знаходження Донецького національного університету України [159, с. 185]. Науковці стверджують, що у

зв'язку з гібридною війною кількість вищенаведених справ значно зросла й пропонують внести відповідні зміни у законодавство України.

Окрім вищенаведених проблем, гібридна війна, що здійснюється проти України, спричинила труднощі для громадян у реалізації права власності, його захисту у судовому порядку. Фахівці О. Желепа та В. Мившук у своїй роботі «Узагальнення практики застосування судами законодавства, що регулює захист права власності на тимчасово окупованій території України, на території проведення АТО та у зв'язку з проведенням АТО: проблемні питання» виокремлюють наступні складні місця у цій царині:

- законодавче врегулювання здійснення та захисту права власності щодо майна, яке знаходиться на тимчасово окупованій території України та на території проведення АТО, а також проблемні питання правозастосовного характеру;

- дотримання вимог законодавства при визначенні підсудності спорів щодо права власності на майно, яке знаходиться на тимчасово окупованій території України та території проведення АТО;

- проблемні питання, які виникають під час вирішення спорів, пов'язаних із набуттям, здійсненням та захистом права власності на майно, яке знаходиться на цих територіях, зокрема у зв'язку з проведенням АТО, у тому числі щодо витребування доказів, виклику свідків тощо;

- дотримання судами вимог законодавства щодо належності та допустимості доказів при вирішенні такої категорії справ, враховуючи законодавче положення про те, що будь-який акт (рішення, документ), виданий незаконними органами, їх посадовими та службовими особами, є недійсним і не створює правових наслідків;

- проблемні питання, пов'язані з набранням чинності судових рішень, у тому числі ухвалених за результатами заочного розгляду справи, у зв'язку з неможливістю їх надіслання відповідачам, які проживають (перебувають) на тимчасово окупованій території України та на території проведення АТО [53, с. 130].

Аналізуючи проблеми здійснення судочинства на території Донецької й Луганської областей науковці підкреслюють, що нинішня ситуація унеможливилює здійснення судочинства та належну реалізацію норм Закону України «Про судоустрій і статус суддів». Не всі питання, що постали внаслідок гострої ситуації на цих територіях, врегульовуються, оскільки сьогодення показує, що тимчасово припинена діяльність судових органів, органів виконавчої влади. Це, в свою чергу, призводить до невиконання законних вимог громадян і реалізації їх прав, а також до значного збільшення кількості справ, які залишаються не вирішеними. Безумовно, це актуалізує питання щодо розробки пропозицій з метою врегулювання судочинства на цих територіях. До того ж, такі пропозиції щодо врегулювання ситуації повинні обговорюватись на міжнародній арені, оскільки торкаються належного забезпечення прав і свобод людини та громадянина [114, с. 59].

Отже, гібридна війна, що здійснюється проти України, спричинила появу нових законів та оновлення вже існуючих щодо реалізації судочинства. Агресивні дії Росії актуалізували проблему відстоювання інтересів України у міжнародних судах та захист законних прав громадян, що потерпають від цієї агресії.

На сучасному етапі українського державотворення, окрім вищезначених проблем реформування судової системи, особливої гостроти набуло завдання судів щодо адекватних вироків у боротьбі з тероризмом. Тероризм, як світова проблема, отримав юридичну оцінку у багатьох міжнародних документах, у яких зокрема визначено й роль суддівського корпусу у подоланні цього негативного суспільного феномена.

Зокрема, Консультативна рада європейських суддів у своєму Висновку до уваги Комітету міністрів Ради Європи з питання «Роль суддів у захисті верховенства права та прав людини в контексті тероризму» № 8 (2006) вважає, якщо тероризм повинен розглядатися як чинник, що створює особливу ситуацію, яка виправдовує тимчасові й специфічні дії, що обмежують певні права у зв'язку з його виключною небезпекою, то ці заходи повинні

визначатися законом, бути необхідними та пропорційними цілям демократичного суспільства, а також бути предметом ретельного розгляду та контролю щодо їхньої правомірності тими суддями, які згідно з правовими традиціями окремих держав зазвичай мають повноваження в галузі відповідного законодавства (цивільні, кримінальні або адміністративні суди). Ці заходи в жодному випадку не можуть порушувати права і свободи громадян у такій мірі, коли виникає загроза для основних принципів демократичного суспільства [50, с. 6].

Безсумнівно, боротьба з тероризмом не повинна стати приводом для порушення демократичних прав і свобод громадян. У цьому контексті соціальна роль судочинства значно зростає, оскільки дотримання суддями демократичних принципів має співвідноситись з пріоритетами захисту держави від терористичних загроз.

У сучасній Україні правоохоронна та судова системи стикаються з новими різновидами тероризму, недосконалістю законодавчої бази у цій царині. Так, при судовому розгляді кримінальних проваджень відносно осіб, які причетні до створення і діяльності так званих Донецької та Луганської народних республік, що мають відповідні ознаки терористичної організації, кваліфікація здійснюється за різними статтями. В одних випадках суд кваліфікує дії таких осіб за ст. 258-3 КК України (як участь у терористичній організації чи сприяння її діяльності), в інших – за цією ж статтею, але вже як участь у терористичній групі, або ж – дії учасників «ДНР» та «ЛНР» кваліфікуються за ст. 256 КК України (сприяння учасникам злочинних організацій та укриття їх злочинної діяльності), та в ряді випадків – як участь у діяльності не передбачених законами України збройних формувань за ст. 260 КК України. Слід зазначити, що складнощі правильної кваліфікації дій, спрямованих на створення терористичної групи чи терористичної організації, пов'язані, зокрема, із тим, що закон не містить чіткого визначення терористичної групи чи терористичної організації в диспозиції ст. 258-3 КК України [101, с. 297].

У цьому контексті варто уточнити, що відповідно до постанови Пленуму Верховного Суду України від 23.12.2005 р. № 13 «Про практику розгляду судами кримінальних справ про злочини, вчинені стійкими злочинними об'єднаннями» при розгляді кримінальних справ про злочини, вчинені стійкими злочинними об'єднаннями, судам необхідно враховувати: норми Кримінального кодексу України, в яких визначено особливості кримінальної відповідальності осіб, котрі вчинили злочини у співучасті (ст. 26-31 КК України); ознаки злочину, що вказують на його вчинення організованою групою (ч. 3 ст. 28) або злочинною організацією (ч. 4 ст. 28); положення статей Особливої частини КК, якими передбачено додаткові ознаки спеціальних видів таких груп чи організацій (ст.ст. 257, 258, 260). Суди мають досліджувати докази не лише щодо конкретних злочинів, а й до тих ознак, які вказують на їх вчинення саме організованою групою чи злочинною організацією, щодо виду об'єднання, мети його створення і плану злочинної діяльності, тривалості існування, матеріальної бази, кількісного складу, вербування нових членів, структури та ієрархії об'єднання, наявності в нього корупційних зв'язків, існування певних правил поведінки його членів, розподілу між ними функцій тощо [155].

Національна система судочинства є важливою складовою боротьби з тероризмом в Україні. Приймаючи рішення, судді повинні мати необхідні знання та патріотичну громадянську позицію, враховуючи те, що в умовах гібридної війни загроза терористичних актів зростає багатократно.

Підводячи підсумок, погоджуємось із думкою О.І. Остапенко, що судова система у боротьбі з тероризмом має спиратися на наступні загальні принципи подолання цього негативного явища:

1. Комплексне використання з цією метою правових, політичних, соціально-економічних, інформаційно-пропагандистських та інших можливостей запобігання тероризму.

2. Пріоритетність захисту прав і життя осіб, які наражаються на небезпеку внаслідок терористичної діяльності.

3. Поєднання гласних і негласних методів боротьби з тероризмом.

4. Нерозголошення відомостей про технічні прийоми і тактику проведення антитерористичних операцій, а також про склад їх учасників.

5. Співробітництво у сфері боротьби з тероризмом з іноземними державами, їх правоохоронними органами і спеціальними службами, а також з міжнародними організаціями, які здійснюють боротьбу з тероризмом [140, с. 299].

Продовжуючи характеризувати базові детермінанти формування потреби у демократизації українського судочинства, зауважимо, що судова система країни є важливим елементом розвитку демократії та ринкової економіки. Будь-яка держава, що стала на шлях демократичного транзиту має демонструвати належні результати у соціально-економічній сфері, розвитку прав і свобод людини, боротьбі з протиправними суспільними явищами. У цьому випадку суспільна свідомість буде сприймати демократію та правову державу як реальність, а не лише як декларації та програмні обіцянки партій. Саме тому варто проаналізувати **проблему подолання бідності, корупції та тероризму в контексті зміни національного судочинства.**

Вочевидь, подолання бідності є нагальною проблемою для України, оскільки вона не дозволяє громадянам повноцінно розвиватися, задовольняти свої потреби. Виходячи з того, що на сьогоднішній день в Україні за судові послуги треба сплачувати (судовий збір, який за останній час підвищився) бідність породжує й правову нерівність, створює перепони для звернення громадян до суду.

З цього приводу М. Ясинок зауважує, що сьогодні «доступ до правосуддя», на жаль, визначається не лише матеріально-правовими, але і фінансовими можливостями особи та тими процесуальними умовами, які законодавець створює, пред'являючи певні вимоги до форми й змісту процесуальних документів, їх оплати судовим збором, вартості правової допомоги та експертних висновків, які можуть мати місце як при зверненні до суду, так і під час судового розгляду. Таким чином, доступ до правосуддя є актуальним

питанням сьогодення. Така актуальність полягає в тому, що законодавець, з одного боку, сформував посилену змагальну модель судочинства, яка на тлі більш ускладненого матеріального та процесуального законодавства є доволі складною, а з іншого – доступ до правосуддя пов'язаний з значними матеріальними витратами з точки зору судових, правових та технічних послуг [215, с. 84].

Проблема нерівності між бідними і багатими залишається актуальною і на сучасному етапі цивілізаційного розвитку, оскільки багатовимірна бідність, зниження рівня добробуту і можливостей вибору негативно впливають на людське існування. Так, сьогодні приблизно 80% населення світу має в розпорядженні лише 6% світового багатства, а 1% найзаможніших володіє більш ніж половиною світового багатства. Середній дохід у 20 найбільш багатих країнах у 37 разів перевищує середні доходи в 20 найбідніших, і за останні 40 років цей розрив подвоївся [35].

На сьогодні в Україні, як зазначає С. Задорожна, за даними Світового банку за межею бідності знаходиться близько 80% населення, і процес зuboжіння продовжується у зв'язку із військовою агресією Росії, політичною нестабільністю, різким падінням економіки, підвищенням тарифів на ЖКП, спекулюванні на вимогах МВФ, корупцією. Перед владним істеблішментом стоїть реальне завдання – подолання паралічу розвитку країни, впровадження соціальних інновацій та формування інститутів, що адекватні сучасним викликам цивілізаційного розвитку в затяжний фазі турбулентності [55, с. 27].

На думку фахівців, під час здійснення судового спору матеріальний стан сторін може психологічно (на рівні підсвідомості) впливати на суддю, оскільки заможна людина сприймається як більш успішна, «соціально» переконлива й адаптована. З цього приводу Т. Скрипаченко зауважує, що вплив на суддю соціального й майнового стану учасників спору залежить від морально-вольових якостей судді. На переконання даного автора, ці чинники не є вирішальними під час прийняття рішень у конкретних справах. Разом з тим, як свідчать дослідження, психологічно багатих людей сприймають як відносно

здорових, щасливих та добре адаптованих, а бідних – як непристосованих та нещасних. Тому, матеріальне становище, економічний статус впливають на формування образу особистості в очах інших людей. Гроші – це не тільки можливість придбання будь-якої речі, а й засіб набуття особистісного статусу, авторитету, кар'єри тощо [167, с. 198].

У той же час бідність та аморальність породжують корупцію, яка притаманна й судовій системі України. На думку В. Трепака, є низка чинників, що породжують «суддівську корупцію». У першу чергу, це хронічне недофінансування судочинства та велика кількість вакансій у судах, що призводить до затягування процесу, за пришвидшення або гальмування якого сторони можуть бути готові платити. Завдяки невеликій заробітній платні, судді можуть піддаватися спокусі щодо незаконної винагороди, пропонованої сторонами чи їх представниками – адвокатами. Судді можуть потрапити у залежність з боку впливових осіб у питаннях кар'єри, особливо у випадках, що стосуються справ з великим матеріальним чи політичним інтересом. Суддям може бути запропоновано хабар на тій умові, що в разі відмови суддя або члени його сім'ї можуть бути піддані фізичній розправі або звільнені з посади. Передумови для хабарництва у сфері судочинства створює необ'єктивний розподіл справ між суддями, довільне призначення дати розгляду справи. Корупції сприяє непрозора судова система, в якій як сторони процесу, так і громадськість не можуть зрозуміти суть того, що відбувається. Зокрема, це пов'язано із складністю та неоднозначністю застосування процесуальних норм, низькою правовою освітою населення та відсутністю доступної правової допомоги [183, с. 18].

Можна стверджувати, що загальна бідність населення в Україні, деформована морально-правова культура громадян, низькі зарплати чиновників (в тому числі й певних категорій суддів) створюють підґрунтя для процвітання корупції в органах влади, у судовій системі зокрема.

У цілому до економічних чинників, які можуть сприяти корупції або, навпаки, її мінімізувати, більшість дослідників зараховують: рівень ВВП на

душу населення, рівень прямих інвестицій на душу населення та інші показники, пов'язані з економічним зростанням, параметри розподілу доходів, а також показники заробітної плати. Оцінюючи економічні фактори, що сприяють корупції, можна стверджувати, що багато з них сформувалися в перехідний період. До цих чинників належать: загальна бідність і зростання майнової диференціації, економічна криза, нестійкість економічної ситуації, дозвільний принцип, що охоплює практично всі сфери економічної активності [192, с. 152].

Отже, без подолання бідності, підвищення соціально-економічного рівня життя громадян, формування потужного середнього класу в Україні реформування національної системи судочинства й подолання корупції є достатньо проблематичними, оскільки в першу чергу варто боротися з причинами, а не з наслідками негараздів у судовій сфері.

На переконання науковців, для запобігання корупційних проявів у процесі судочинства доцільним буде запровадження відповідних організаційно-правових заходів, що полягають, перш за все, у внесенні змін до Закону України «Про судоустрій і статус суддів»: а) щодо обов'язкового розміщення на загальнодоступних офіційних Інтернет-порталах щорічної інформації про кількість і категорії розглянутих справ окремими судами, кожним суддею цих судів із зазначенням кількості скасованих чи змінених рішень та ухвал, підстав скасування чи зміни останніх, а також наявності порушених дисциплінарних проваджень і прийнятих рішень про притягнення суддів до дисциплінарної відповідальності; б) стосовно запровадження уніфікованості конструкції «конфлікт інтересів у сфері правосуддя» як ситуації, за якої пряма чи непряма особиста зацікавленість судді впливає (або може вплинути) на неупереджене й об'єктивне виконання ним судових функцій або при існуванні загрози виникнення протиріччя між особистою зацікавленістю судді й законними інтересами сторін судового процесу – фізичних, юридичних осіб чи держави; в) одним із випадків конфлікту інтересів у сфері правосуддя передбачити недопущення перебування на посадах судді й голови суду вищої інстанції цієї

юрисдикції осіб, які є родичами чи свояками, і неприпустимість розгляду місцевими судами справ за участю особи, яка є головою апеляційного суду цього ж апеляційного округу; г) щодо запровадження в судах офіційної уніфікованої загальнодоступної системи про рух справи в суді через мережу Інтернет із вірогідною заборonoю розголошення відомостей, що дають можливість ідентифікувати фізичну особу; д) визначення права особи на законне, обґрунтоване та справедливе судові рішення як основоположний принцип судочинства [128, с. 158].

Безсумнівно прозорість, підзвітність громадськості, доступність, гуманізм та демократизм мають стати базовими принципами реформування судочинства в Україні.

У вітчизняних реаліях основними об'єктами корупційних практик на етапі судового розгляду, на думку О.Г. Шило, можуть бути: а) отримання виправдовувального вироку суду; б) отримання покарання, не пов'язаного з позбавленням волі та/або конфіскацією майна; в) звільнення від відбування покарання з випробуванням; г) покарання, не пов'язаного з позбавленням волі; д) отримання мінімально можливого покарання або строку позбавлення волі тощо. Сутність усіх названих корупційних практик полягає у тому, що суддя, користуючись власними дискреційними повноваженнями, інколи з порушенням вимог кримінального процесуального закону приймає рішення з урахуванням інтересів підсудного внаслідок отримання неправомірної вигоди. Вид рішення, в даному випадку – об'єкт корупційного обміну, залежить від обставин справи, виду та характеру доказів, активності потерпілих або їх представників, суспільного резонансу справи, якості досудового розслідування, наявності корупційного альянсу із суддями апеляційного суду та деяких інших чинників [208, с. 209].

Отже, подолання наслідків гібридної війни, тероризму, бідності та корупції потребує комплексного підходу з боку державної влади, що відповідно детермінує якісні зміни у вітчизняному судочинстві. Разом з тим, сам

суддівський корпус має стати активним суб'єктом соціальних змін, усвідомити свою відповідальність та значущість у демократичному реформуванні країни.

Висновки до розділу 2

1. У теперішній час об'єктивно склалися декілька детермінант формування потреби у демократизації українського судочинства. Зокрема, глобалізація здійснює перманентний, але неоднозначний вплив на правотворчість й правозастосування, а як наслідок на функціонування судової та правоохоронної систем. Беззаперечним є той факт, що демократизація правової сфери України під впливом глобалізації (у вигляді євроінтеграції та трансатлантичного співробітництва) сприяє поступовим якісним змінам у системі національного судочинства – оновлення суддівського корпусу, створення антикорупційних органів, боротьба за етичну чистоту судових рішень тощо.

2. Наступною важливою детермінантою демократизації вітчизняної системи судочинства є інформаційна революція, яка надала можливості для посилення відкритості, технічної оснащеності, оперативності, підзвітності судової гілки влади. Завдяки досягненням інформаційної революції стало можливим дистанційне судочинство, впровадження автоматизованої системи документообігу у судах, здійснення аудіо та відео протоколювання судового процесу, відслідковування руху судової справи через Інтернет тощо.

3. На сьогоднішній день, зміни у національному судочинстві обумовлені також і гібридною війною, розв'язаною проти України. Зокрема, гібридна війна актуалізувала проблему внесення змін та доповнень до існуючих законодавчих актів й прийняття нових законів для здійснення ефективного судочинства. Для реалізації вищезначених завдань був прийнятий Закон України «Про здійснення правосуддя та кримінального провадження у зв'язку з проведенням антитерористичної операції», а також Закон України «Про забезпечення прав і

свобод громадян та правовий режим на тимчасово окупованій території України».

4. У сучасній Україні реформування судової системи безпосередньо пов'язано з вирішенням складних соціально-економічних та політико-правових проблем – подолання бідності й корупції, боротьба з тероризмом, підняття рівня правової культури населення, консолідація української нації та ін. Так, викорінення так званої «суддівської корупції» потребує розв'язання низки проблем об'єктивного й суб'єктивного характеру: підняття рівня незалежності суддів та рівня їх матеріального забезпечення, невідворотність покарання для суддів-корупціонерів, зниження тиску політики на правову сферу, підвищення рівня правової й моральної культури суддівського корпусу, вдосконалення діючого законодавства тощо.

Результати дослідження, викладенні у розділі 2, викладенні у наступних працях дисертанта: [42;18], [43;84], [44;44]. [47;137].

РОЗДІЛ 3

СУТНІСТЬ ДЕМОКРАТИЗАЦІЇ УКРАЇНСЬКОГО СУДОЧИНСТВА

3.1 Основи забезпечення демократизації судочинства в Україні

Демократизація є загальним процесом, який формується під впливом такої фундаментальної тенденції, як: гуманізації життєвого процесу, діяльності держави та її правоохоронних органів, а вслід за ними – гуманізації права та існуючого судочинства.

Як відомо, суть демократизації судової системи заключається у визнанні людини – учасника судового процесу – звинувачуваного, свідка, судочинців (адвоката, прокурора, судді) як головних суб'єктів життєвого процесу, самодостатньої й незаперечної особистості; демократичне судочинство має здійснюватись за принципом людиноцентризму.

З точки зору дослідників, на сучасному етапі розбудови України відбувається пошук місця судової системи в контексті загальної державно-правової реформи, у державі та суспільстві відбувається досить гостра дискусія про практичне оновлення судової системи. Саме тому, актуальність теоретичних і практичних питань, пов'язаних з необхідністю подальшого розвитку та вдосконалення судової системи України, є беззаперечною. Зокрема, погоджуючись із думкою Н.Д. Квасневської, проведення ефективної судової реформи, спрямованої на вдосконалення організації судового управління загалом, його демократизації та розширення гарантованого Конституцією України права на судовий захист і на доступ до правосуддя, переосмислення місця та значення державного управління в судовій системі обумовлюють актуальність обраної теми [79, с. 242].

Демократизація вітчизняного судочинства передбачає зміну принципів, напрямків та пріоритетів його організації й функціонування. У сучасних умовах розвитку правової держави в Україні людина повинна мати вільний доступ до

судочинства, вона має відчувати себе захищеною від сваволі будь-кого, в першу чергу від державного чиновника наділеного владою [44, с. 41].

Як визначено «Концепцією вдосконалення судівництва для утвердження справедливого суду в Україні відповідно до Європейських стандартів», Вільний доступ до правосуддя є конституційним правом особи і основою справедливого судочинства. Принцип вільного доступу до правосуддя передбачає обов'язок судів не відмовляти у розгляді справ компетентної юрисдикції з метою захисту порушеного права, свобод та інтересів особи, територіально зручне місцезнаходження судів, наявність достатньої кількості судів і суддів на території України. Судові витрати, які несе особа, не повинні бути перешкодою для судового захисту її прав. Отже, вимогу про доступність правосуддя буде дотримано лише тоді, коли буде створено ефективну систему надання правової допомоги, особливо малозабезпеченим. Однією з важливих умов доступності правосуддя є поінформованість особи про організацію і порядок діяльності судів; правосуддя не стане доступним, якщо система судів лишатиметься для особи складною та незрозумілою щодо визначення компетентного суду для вирішення її справи. Водночас доступність до правосуддя не виключає можливості для особи вирішити свій спір у позасудовому порядку. Держава повинна сприяти розвитку таких недержавних інституцій, як третейські суди, посередники (медіатори) тощо, які допомагають залагодити спір, не доводячи його до суду [91]. Отже, демократизація судової системи полягає у розширенні можливостей людини щодо пошуку справедливості, захисту власних прав та свобод.

Як показує практика, здійснення правосуддя у цивілізованих країнах, демократичне судочинство має здійснюватись на основі принципів людиноцентризму та гуманізму [44, с. 42]. Зокрема, як вважає С.Г. Пепеляєв, зміст гуманізму, як правового принципу, характеризується такими рисами: визнання цінності людини, її прав та свобод; гуманне ставлення до особи; закріплення в праві прав, свобод людини як самостійних цінностей; спрямованість механізму правового регулювання на пріоритетне забезпечення

прав та свобод людини; введення відповідної системи гарантій прав та свобод людини; врахування в правовому регулюванні гармонійного співвідношення інтересів особи, суспільства та держави [144, с. 7].

Констатуючи загальне розуміння принципів людиноцентризму та гуманізму, необхідно зазначити, що у різних формах судочинства вони мають свою специфіку втілення.

Так, наприклад, подальше вдосконалення кримінального процесу та кримінального судочинства в Україні з урахуванням принципу гуманізму повинно включити в себе: збільшення частки справ приватного і приватно-публічного обвинувачення, що пов'язується з розширенням прав сторін (обвинувачення та захисту) щодо впливу на результати вирішення справи; розширення підстав звільнення особи від кримінального переслідування та відповідальності при наявності позитивних юридичних фактів (дій), що зумовлюють не тільки закриття кримінального провадження, а й взагалі передбачають можливість відмови в порушенні кримінального провадження при їх наявності (дискреційності кримінального переслідування); розроблення та впровадження нових засобів забезпечення виконання особами кримінально-процесуальних обов'язків (електронне спостереження, домашній арешт тощо); декриміналізацію малозначних, необережних злочинів та переведення їх до розряду адміністративних правопорушень поряд із процесом подальшої диференціації кримінальної відповідальності; заміну кримінального покарання осіб, які, наприклад, вчинили злочини невеликої тяжкості або необережний злочин середньої тяжкості, відповідними реабілітаційними заходами, подібними до примусових заходів виховного характеру, з одночасною регламентацією такого провадження; подальше розширення диференціації правил провадження для окремих категорій кримінальних справ (неповнолітні, обмежно осудні тощо) [27, с. 115].

На нашу думку, кримінальне судочинство потребує особливої уваги фахівців із забезпечення демократизації та гуманізації, оскільки дана форма судочинства має справу з найбільш тяжкими, соціально-небезпечними

злочинами, вирoki за якими можуть змінити долю багатьох людей. Помилки або несправедливі вирoki саме у кримінальному судочинстві перекреслюють базові цінності існування людини. [44, с. 42].

Характеризуючи сутність демократизації національної судової системи на основі принципу людиноцентризму, на наше переконання, варто замислитись над умовами та специфікою роботи суддів у сучасних надскладних умовах – недоукомплектованість суддівського корпусу, перевантаженість суддів справами, незавжди належні умови роботи, тиск на суддів (у крайньому випадку, пов'язаний з загрозою їхньому життю), нестабільна законодавча база тощо. Отже, принцип гуманізму має застосовуватися і при розгляді роботи суддів.

З метою усунення вищезначених недоліків та підвищення якості здійснення судочинства, на переконання А. Ємельянова, доцільно вести періодичні внутрішні статистичні звіти за такими напрямками:

1. Аналіз навантаження на суддів. При проведенні аналізу навантаження необхідно враховувати періоди відпусток (лікарняних) суддів, кількість робочих днів у місяці, оскільки такі чинники можуть впливати на автоматичний розподіл судових справ. Як засвідчує практика, найбільш оптимальним періодом для аналізу навантаження є три місяці. Отримані результати можна використовувати при оцінці правильності проведення спеціалізації суддів, необхідності ротації тощо.

2. Аналіз щодо окремих категорій справ. Такий підхід є невід'ємною складовою аналізу навантаження, який дозволяє виявити тенденції збільшення або зменшення певних видів спорів.

3. Аналіз кількості скасованих судових рішень. Цей статистичний показник є головним при оцінці якості роботи суду. При цьому до складання цієї статистичної звітності повинні бути залучені не тільки працівники відповідного аналітичного або статистичного відділу, а й власне судді, які мають аналізувати свої показники [52, с. 33].

Вочевидь, принцип людиноцентризму розповсюджується на всіх без виключення суб'єктів судового процесу, а саме: звинувачуваного, свідка, судочинців (адвоката, прокурора, суддю).

Варто зауважити, що після Революції Гідності одним із засобів демократизації судової системи в Україні стало здійснення люстрації під тиском громадянського суспільства. [44, с. 43].

Аналізуючи особливості застосування механізму люстрації в цілому як засобу очищення влади (судової зокрема), ми звернемось до основних рекомендацій Парламентської асамблеї Ради Європи. Зокрема, в них мова йде про те, щоб закони про люстрацію й схожі до них адміністративні заходи відповідали вимогам правової держави, зосереджувались на захисті прав людини й процесі демократизації. Ключові положення резолюції 1096 регламентуються «Керівними принципами для забезпечення відповідності законів про люстрацію і подібних адміністративних заходів вимогам держави, заснованої на верховенстві права». Основною метою люстрації тут визнано захист молодих демократій, а не покарання винних осіб, що належить до компетенції кримінального законодавства. На думку Є.Ю. Захарова, люстраційний процес пропонується запроваджувати із дотриманням низки принципів: 1) люстрація здійснюють спеціально створені незалежні комісії, до складу яких входять авторитетні громадяни, запропоновані главою держави і затверджені законодавчим органом; 2) люстрація може застосовуватись виключно з метою усунення чи зменшення небезпеки, яку може заподіяти об'єкт люстрації під час становлення та функціонування вільної демократії; 3) люстрація не може використовуватися для покарання, відплати і помсти; 4) люстрація повинна стосуватися тих посадовців, які через свої повноваження можуть впливати на формування або реалізацію державної політики у сфері внутрішньої безпеки, або можуть бути використані для порушень прав людини, наприклад, посадовці правоохоронних органів, служби державної безпеки й розвідки, судових органів і прокуратури; 5) люстрація не може застосовуватися до виборних посад, за винятком випадків, коли кандидат на таку посаду сам

звертається з проханням щодо проходження такої процедури; 6) люстрація не повинна застосовуватися до приватних або напівприватних установ та організацій; 7) термін, на який особа втрачає право обіймати посаду, не повинен перевищувати п'яти років, що пояснюється двома обставинами: по-перше, можливістю позитивних змін у світогляді та звичках особи, яка зазнала люстрації; по-друге, посиленням демократичних принципів у колишніх комуністичних тоталітарних системах; 8) від обійманих посад відсторонюються лише ті особи, які віддавали накази, чинили значні порушення прав людини або суттєво сприяли таким порушенням; 9) особа не може зазнати люстрації винятково за зв'язок або співпрацю з організацією, яка була законною під час цього зв'язку, чи за особисті погляди або переконання; 10) люстрація «свідомих співробітників» припустима лише до тих осіб, які фактично брали участь разом з державними органами (наприклад, спецслужбами) у значних порушеннях прав людини, завдали шкоди іншим особам, і які знали або повинні були знати, що їхня поведінка може заподіяти шкоду; 11) люстрація не повинна застосовуватись до осіб, які не досягли 18 років на момент вчинення відповідних дій, добровільно припинили членство у відповідній організації або співробітництво з нею ще до початку переходу до демократичного режиму або які діяли під примусом; 12) люстрація може застосовуватись виключно до дій, трудової діяльності або членства в організаціях, що мали місце з 1 січня 1980 р. і до моменту повалення комуністичної диктатури; 13) особа не може бути піддана люстрації без надання процесуального захисту [70, с. 164].

Можна зробити висновок про те, що механізм люстрації взагалі й у судовій системі зокрема варто застосовувати вкрай обережно, забезпечуючи реалізацію принципів людиноцентризму та презумпцію невинуватості. Люстраційні заходи у постмайданній Україні були спрямовані в першу чергу проти тих суддів, які брали активну участь у боротьбі проти громадських активістів, оголошували неправові вирoki. У той же час завжди є спокуса використати даний механізм проти політичних опонентів, зреалізувати його у боротьбі за владу. [44, с. 43].

Як зазначає професор Валанциус, в Україні склалася дуже унікальна ситуація. Її не слід порівнювати з досвідом інших європейських країн, які пройшли через процес перевірки. Люстрація суддів, співробітників правоохоронних органів, державних службовців та ін., як правило, пов'язана із загальною зміною політичного режиму (наприклад, від соціалістичної до ринкової економіки тощо). Тому він закликає бути дуже обережним із терміном «люстрація» в Україні. На його думку, коректніше було б назвати це оцінюванням та перевіркою певних категорій осіб. Що стосується суддів, відверто кажучи, не зрозуміло, чому перевірка (або як часто кажуть, люстрація) спрямована тільки на них. Цей процес не повинен виглядати так, ніби перевірка використовується тільки як інструмент для помсти [97, с. 82].

Вочевидь, демократизація судової системи у кінцевому результаті має забезпечити дію права та закону у всій повноті задля відстоювання принципів правової держави, а також прав і свобод громадянина [44, с. 44].

Обравши шлях євроінтеграції, Українська держава має забезпечити реалізацію **принципу прав людини (у його європейському розумінні) як стрижневу основу судочинного процесу.**

Як відомо, принцип прав людини є наріжним каменем європейської цивілізації, сутність якого полягає у пріоритетності й цінності людського життя, забезпеченні особистості гідного існування.

Розуміння прав людини виникло ще в епоху Просвітництва, в різні епохи воно набувало нового звучання та відтінку. Тоді розвинулася думка, що природа наділяє людину певними невід'ємними фундаментальними можливостями, які можуть бути протиставлені урядові, але мають ним охоронятися. З того часу права людини розглядаються як природні елементарні передумови гідного існування. Проблема забезпечення прав людини стоїть у центрі практичної діяльності міжнародного співтовариства і кожної держави зокрема, як зазначає Н.М. Каменчук, права людини – це її можливість діяти певним чином для того, щоб забезпечити своє нормальне існування, розвиток і задоволення власних потреб. До загального європейського права належить

система норм, прийнятих не тільки Європейським Союзом, а й Радою Європи, Західноєвропейським Сюзом (ЗЕС), Організацією з безпеки і співробітництва в Європі (ОБСЄ), Європейської асоціацією вільної торгівлі (ЄАВТ) та Організацією європейського економічного співробітництва (ОЄЕС). Причому членами ОБСЄ та ОЄЕС є також держави, які не належать географічно до Європи (Австралія, Канада, Мексика, США, Туреччина, Японія тощо). Таке широке розуміння цього поняття було запропоновано ще у 1995 р. французьким вченим Ж. Готроном у праці «Європейське право» [77, с. 195].

Принцип захисту прав людини як основи судочинного процесу на теренах Європейського Союзу знайшов своє відображення у низці основоположних законодавчих актів. В цьому контексті, О. Кононенко зазначає, що кодифікаційна діяльність Ради Європи включає розробку й прийняття конвенцій:

- що закріплюють основні права і свободи: Європейська Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод 1950 р., Європейська соціальна хартія 1961 р., Європейська конвенція про громадянство 1997 р. та ін.;

- що стосуються грубих порушень прав людини: Європейська конвенція про запобігання катуванням чи нелюдському або такому, що принижує гідність, поводженню чи покаранню 1987 р., Конвенція про захист прав і гідності людини у зв'язку із застосуванням біології та медицини 1997 р., Європейська конвенція про боротьбу з тероризмом 1977 р. та ін.;

- щодо захисту прав окремих соціальних груп: Європейська конвенція про правовий статус трудящих-мігрантів 1977 р., Рамкова конвенція про захист національних меншин 1992 р., Європейська конвенція з відшкодування збитку жертвам насильницьких злочинів 1983 р., Європейська конвенція про передачу відповідальності за біженців 1980 р. та ін. [99, с. 151].

Можна констатувати, що європейська цивілізація на регіональному та національному рівнях напрацювала значний масив законодавчих актів для здійснення судочинства у сфері захисту прав та свобод людини.

На нашу думку, базовим документом щодо втілення принципу прав людини є Європейська Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод 1950 р.

Разом з тим, треба підкреслити, що ні сама Європейська конвенція, ні її механізми не призначені для того, щоб замінити собою національні системи захисту прав людини. Їх мета – лише надати додаткову гарантію тим системам захисту прав людини, що створені національними правовими системами. У більшості держав, що приєдналися до Європейської конвенції, норми дійсно вже стали внутрішнім правом, і завдяки цьому будь-яка особа може подати позов або апеляцію до суду загальної юрисдикції, базуючись на тих правах, які надані їй Конвенцією. Мова, звичайно, йде про ті країни, які до Конвенції приєдналися і її імплементували, тобто здійснюють її у внутрішньому законодавстві. Однак, треба мати на увазі, що держави-члени Ради Європи, що не імплементували Конвенцію, не повинні порушувати норм, встановлених Конвенцією [138, с. 18].

Отже, за цією логікою національні системи судочинства демократичного спрямування мають дотримуватись загальних норм Європейського Союзу щодо захисту прав і свобод людини.

Важливу роль в утвердженні принципу прав людини як основи справедливого судочинства відіграє Європейський суд з прав людини. Як відомо, рішення у справах, що розглядаються в цьому суді, можуть братися за основу національними судами для винесення вироків.

У той же час, як стверджують фахівці, практика Європейського суду з прав людини не може вважатися обов'язковим джерелом права для національної правової системи. Так, як зазначає В.Д. Юрчишин, прийняття спеціального закону в Україні, що визначив практику Європейського суду з прав людини джерелом права, поки що не спричинило досить суттєвого застосування цієї практики національними правозастосовчими органами. Однак держави, які приєдналися до Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод, визнавши обов'язковість рішень Європейського суду з прав людини, так чи

інакше повинні сприймати його практику та на законодавчому рівні врегулювати питання, пов'язані з формою права, у якій вони впроваджуються у їх правові системи. Зокрема, у судовій практиці України відомі випадки, коли українські суди посилалися на практику Європейського суду з прав людини як на джерело права при винесенні рішень. Так, судова колегія Миколаївського апеляційного суду при розгляді касаційної скарги у цивільній справі керувалась положенням ст. 10 Конвенції та рішенням Європейського суду з прав людини у справі Лінгенс проти Австрії. Конституційний Суд України вперше посилається на рішення Європейського суду з прав людини у справі про смертну кару [51, с. 365].

Т. Середа доводить наступне: «Щороку збільшується кількість прикладів застосування національними судами практики Європейського суду під час вирішення справ чи прийняття процесуальних рішень. Разом з тим, як має вчинити національний суд, якщо, розглядаючи справу, він установлює наявність конфлікту між положеннями закону та положеннями Конвенції чи практики суду. З точки зору вищезначеного автора, у такому разі одним із можливих виходів із ситуації є звернення судів загальної юрисдикції до Конституційного Суду України (згідно зі ст. 83 Закону України «Про Конституційний Суд», спори щодо конституційності норми закону, що застосовується судом у процесі загального судочинства, мають розглядатися Конституційним Судом з одночасним припиненням провадження по справі) через Верховний Суд. У такому зверненні питання про неконституційність певної норми закону може додатково обґрунтовуватися посиланнями на положення Конвенції та практику Європейського суду з прав людини. До того ж Конституційний Суд уже застосовує положення Конвенції та практику Європейського суду під час вирішення справ. Можливо, це не розв'яже всіх проблем і не запобігатиме порушенню Конвенції в усіх випадках, але це може значною мірою поліпшити судовий захист гарантованих Конвенцією прав та свобод. Це також допоможе уникнути ситуації, коли деякі суди віддаватимуть перевагу нормі закону, а інші в аналогічній справі нехтуватимуть такою

нормою, посилаючись на положення Конвенції та практику Європейського суду з прав людини» [164, с. 137].

Продовжуючи вищезначену логіку О. Толочко зауважує, що правовим підґрунтям для зближення кримінально-процесуальних систем країн європейського цивілізаційного простору є Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод та практика Європейського суду з прав людини. На його думку, кримінальний процес європейських держав об'єднує єдина правова філософія, заснована на таких загальнолюдських цінностях:

- право на гідне поводження (заборона катувань, нелюдського або такого, що принижує гідність людини, поводження);
- право на свободу та особисту недоторканність (на особисту свободу, недоторканність людини, повагу до особистого життя, недоторканність житла, захист інформації особистого характеру);
- рівність усіх перед законом та заборона дискримінації;
- справедливість правосуддя (право на ефективні засоби правового захисту, реальний доступ до суду, презумпція невинуватості, право обвинуваченого на правову допомогу тощо) [182, с. 15].

Дані цінності наповнюють реальним змістом принцип прав людини, забезпечуючи гуманістичне судочинство. Безсумнівно, фактичне дотримання прав людини стало тим індикатором згідно якому визначається ступінь демократичності та людяності держави в цілому й судової системи зокрема.

Доповнюючи й конкретизуючи попередні законодавчі акти ЄС з прав людини, 7 грудня 2000 р. на засіданні Ради Європи була прийнята Хартія основних прав Європейського Союзу (далі – Хартія). У Хартії сформульовано 54 статті, що стосуються чи не всіх основних прав і свобод людини, відомих практиці міжнародного співробітництва: людської гідності (ст. 1), права на життя (ст. 2), права особи на цілісність (ст. 3), заборони катувань або нелюдського чи такого, що принижує гідність, поводження або покарання (ст. 4), заборони рабства і примусової праці (ст. 3), права на свободу і безпеку (ст. 6), права на повагу до приватного і сімейного життя (ст. 7), права на захист

особистих даних (ст. 8), права на шлюб і права мати сім'ю (ст. 9), свободи думки, совісті й віросповідання (ст. 10), свободи вираження поглядів і інформації (ст. 11), свободи зібрань та об'єднання (ст. 12), свободи мистецької та наукової діяльності (ст. 13), права на освіту (ст. 14), свободи вибору заняття і права на працю (ст. 15), свободи контактів у бізнесі (ст. 16), права власності (ст. 17), права притулку (ст. 18), права на захист у випадку переміщення, вигнання або видачі (ст. 19), рівності перед законом (ст. 20), недискримінації (ст. 21), культурної, релігійної та мовної різноманітності (ст. 22), рівноправ'я між чоловіком і жінкою (ст. 23), прав дитини (ст. 24), прав людей похилого віку (ст. 25), інтегрування осіб-інвалідів (ст. 26), права робочих на інформування і консультації (ст. 27), права колективних угод і дій (ст. 28), права доступу до вільних робочих місць (ст. 29), захисту на випадок незаконного звільнення (ст. 30), сприятливих і справедливих умов праці (ст. 31), заборони дитячої праці й захисту молодих людей на роботі (ст. 32), сімейного і професійного життя (ст. 33), соціальної безпеки і соціальної допомоги (ст. 34), права на турботу про здоров'я (ст. 35), доступу до обслуговування загальних економічних інтересів (ст. 36), захисту навколишнього середовища (ст. 37), захисту споживачів (ст. 38), права голосувати і бути кандидатом на виборах до Європейського парламенту (ст. 39), права голосувати і бути кандидатом на муніципальних виборах (ст. 40), права на добре управління (ст. 41), права доступу до документів (ст. 42), права звертатися до омбудсмена (ст. 43), права петицій (ст. 44), свободи пересування і вибору місця проживання (ст. 45), права на дипломатичний і консульський захист (ст. 46), права на ефективний і справедливий судовий розгляд (ст. 47), презумпції невинуватості і права на захист (ст. 48), принципів законності й пропорційності кримінального покарання злочинів (ст. 49) та ін [1].

Вищевказаний перелік охоплює базові права та свободи людини, на які мають орієнтуватися європейські країни, здійснюючи судочинство. У той же час, варто наголосити, що Рада Європи приймає політичні акти, які не мають юридично обов'язкової сили. Проте розроблені на основі чи з урахуванням

їхніх вимог проекти конвенцій та договори, які укладаються, ухвалюються та імплементуються у межах Ради Європи, створюють і зміцнюють європейську міжнародно-правову базу в сфері захисту прав людини та основних свобод. Відповідно до ст. 1 Статуту Рада Європи здійснює свої цілі через свої статутні органи та, *inter alia*, «через договори... в економічній, культурній, соціальній, науковій, правовій та адміністративній сферах і шляхом встановлення та подальшої реалізації прав людини та основних свобод». Конвенції Ради Європи заохочують держав-членів до гармонізації власних правових актів, сприяють уніфікації європейської правової системи та визначають юридичні стандарти в царині забезпечення та захисту прав людини. Держави, що вступають до цієї міжнародної організації, повинні визнавати і дотримуватися трьох основних принципів, а саме: принципу верховенства права, принципу демократичного плюралізму та принципу захисту прав і основних свобод людини. Для виконання цих умов державам потрібно, щонайменше, ратифікувати декілька основоположних міжнародно-правових документів, ухвалених під егідою Ради Європи (усього налічується понад 200 договорів) [113, с.166].

Принцип прав людини саме у його європейському розумінні став стрижнем реалізації норм природного права у праві позитивному. У свою чергу судова система має стояти на сторожі забезпечення цього принципу під час здійснення правосуддя. [210, с. 89].

Як зазначає С. Шевчук, норми про права й основні свободи людини дістають захист і подальшу правову конкретизацію через судовий процес та є комплексом ціннісних (моральних) вимог до позитивного права. Правовий дискурс у здійсненні сучасного конституційного судочинства зумовлює нову парадигму легітимації права за умов режиму конституційної демократії: нормативно-правові акти (закони) у сучасному суспільстві є легітимними за умов відсутності порушення або диспропорційного обмеження фундаментальних прав і свобод, а також у разі відповідності конституційним нормам, принципам та цінностям. Для забезпечення такого антиформалістського правового дискурсу були створені конституційні суди,

яких не існувало за умов традиційного, харизматичного та формально-раціонального типу права (класифікація М. Вебера) [203, с.125].

З нашої точки зору, такий стан справ, перш за все у перехідних суспільствах, обумовлений необхідністю забезпечення демократизації судового процесу як його організації виключно на засадах, визначених Конституцією України й діючим законодавством України. [43, с. 89].

Цілком логічно, що демократизація судового процесу має здійснюватися у правовий спосіб й не перетворюватися на псевдодемократизацію, яка виправдовується «політичною доцільністю», «тиском громадськості» та іншими неправовими чинниками.

3.2 Правове регулювання судочинства в Україні

Здійснення правосуддя на демократичних засадах чітко регламентується Конституцією України. Зокрема, Розділ VIII «Правосуддя» визначає принципові аспекти здійснення судочинства в нашій державі. Так, у ст. 124 зазначено: «Правосуддя в Україні здійснюють виключно суди. Делегування функцій судів, а також привласнення цих функцій іншими органами чи посадовими особами не допускаються. Юрисдикція судів поширюється на будь-який юридичний спір та будь-яке кримінальне обвинувачення. У передбачених законом випадках суди розглядають також інші справи. Законом може бути визначений обов'язковий досудовий порядок урегулювання спору. Народ безпосередньо бере участь у здійсненні правосуддя через присяжних. Україна може визнати юрисдикцію Міжнародного кримінального суду на умовах, визначених Римським статутим Міжнародного кримінального суду» [90].

Таким чином, відповідно до Основного Закону народ є джерелом правосуддя, що є ознакою демократизму судової системи. У сучасній Україні є спроби підміни суду, визначення справедливості й законності у іншій спосіб –

громадський осуд, який є не завжди об'єктивним, відомі окремі випадки самосуду.

Демократизація судової системи неможлива без створення умов для незалежної діяльності суддівського корпусу. З цього приводу у ст. 126 Конституції України зазначається: «Вплив на суддю у будь-який спосіб забороняється. Без згоди Вищої ради правосуддя суддю не може бути затримано або утримувано під вартою чи арештом до винесення обвинувального вироку судом, за винятком затримання судді під час або відразу ж після вчинення тяжкого або особливо тяжкого злочину. Суддю не може бути притягнуто до відповідальності за ухвалене ним судові рішення, за винятком вчинення злочину або дисциплінарного проступку» [90].

Перспективи для подальшої демократизації судової системи України містить ст. 127, в якій визначено, що правосуддя здійснюють судді, а у визначених законом випадках правосуддя здійснюється за участю присяжних [90]. Вочевидь, можливість здійснення правосуддя за участю присяжних значно розширює можливості демократизації судового процесу, але нажаль дане положення Конституції практично не використовується. [43, с. 90].

Також ознаки демократизму характерні й ст. 128, в якій говориться: «Призначення на посаду судді здійснюється Президентом України за поданням Вищої ради правосуддя в порядку, встановленому законом. Призначення на посаду судді здійснюється за конкурсом, крім випадків, визначених законом. Голову Верховного Суду обирає на посаду та звільняє з посади шляхом таємного голосування Пленум Верховного Суду в порядку, встановленому законом» [90]. Безумовно конкурсні засади призначення судді та таємне голосування при обранні Голови Верховного Суду створюють атмосферу конкуренції й дозволяють обрати найкращих. Разом з тим, в українських реаліях існує низка чинників, які не дозволяють повноцінно реалізувати дане положення Конституції – корупція, кумівство, патрон-клієнтельні зв'язки, втручання політики у правосуддя.

Логічним продовженням попередніх норм є ст. 129, згідно з якою суддя, здійснюючи правосуддя, є незалежним та керується верховенством права [90]. Демократичність організації судової системи України означено й у ст. 130-1 Конституції України, у якій йдеться про те, що для захисту професійних інтересів суддів та вирішення питань внутрішньої діяльності судів відповідно до закону діє суддівське самоврядування [90].

Проведений вище аналіз засад вітчизняного судочинства вказує на його демократичну організацію та наявність потенціалу наповнення цих положень більш глибоким змістом: розкриття їх сутності у нових законах та підзаконних актах, судовій практиці, наукових дослідженнях тощо. [43, с. 91].

Положення Конституції України щодо демократизації судової системи знайшли своє відображення у подальших законодавчих актах. Так, у Законі України «Про судоустрій і статус суддів» у ст. 11 «Гласність і відкритість судового процесу» зазначається: «Судові рішення, судові засідання та інформація щодо справ, які розглядаються судом, є відкритими, крім випадків, установлених законом. Ніхто не може бути обмежений у праві на отримання в суді усної або письмової інформації про результати розгляду його судової справи. Будь-яка особа має право на вільний доступ до судового рішення в порядку, встановленому законом. Інформація про суд, який розглядає справу, сторони спору та предмет позову, дату надходження позовної заяви, апеляційної, касаційної скарги, заяви про перегляд судового рішення, стадії розгляду справи, місце, дату і час судового засідання, рух справи з одного суду до іншого є відкритою та має бути невідкладно оприлюдненою на офіційному веб-порталі судової влади України, крім випадків, установлених законом. Розгляд справ у судах відбувається відкрито, крім випадків, установлених законом. У відкритому судовому засіданні мають право бути присутніми будь-які особи. У разі вчинення особою дій, що свідчать про неповагу до суду або учасників судового процесу, така особа за вмотивованим судовим рішенням може бути видалена із зали судового засідання. Особи, присутні в залі судового засідання, представники засобів масової інформації можуть проводити в залі

судового засідання фотозйомку, відео- та аудіозапис з використанням портативних відео- та аудіотехнічних засобів без отримання окремого дозволу суду, але з урахуванням обмежень, встановлених законом. Трансляція судового засідання здійснюється з дозволу суду. Якщо всі учасники справи беруть участь у судовому засіданні в режимі відеоконференції, здійснюється транслявання перебігу судового засідання в мережі Інтернет в обов'язковому порядку» [68].

Варто зауважити, що Закон України «Про судоустрій і статус суддів» є більш демократичним та «антикорупційним» за своєю суттю, ніж закон з аналогічною назвою 2010 р.

З нашої точки зору, демократизація судового процесу у контексті його організації передбачає прийняття таких законодавчих актів, які б у процедурних моментах зняли ризики корупційних зловживань. В цілому, з метою знищення всіх можливих корупційних елементів в органах державної влади, в тому числі судових, Верховною Радою України прийнято низку законодавчих актів: Закон України «Про запобігання корупції», Закон України «Про відновлення довіри до судової влади в Україні» та Закон України «Про очищення влади» [26, с.43].

На переконання дослідника Р. Куйбіди, в Україні склалося два підходи до механізму реформування системи судів: поміркований та радикальний. Суть першого полягала у пристосуванні нових судових процедур до існуючої системи судів. Другий визнавав необхідність у глибокій реорганізації існуючої системи судів із метою підвищення гарантій судового захисту. Прихильниками першого підходу негативно сприймалися пропозиції щодо ліквідації та реорганізації судів, створення нових судів, оскільки це розглядалося як злам судової системи, що може призвести до її дезорганізації, катастрофічних наслідків для країни. Представники другого підходу були переконані, що Україна має унікальну можливість створити якісно нову структуру судоустрою, яка б повною мірою забезпечувала реалізацію демократичних стандартів судочинства. На їх думку, не організація судоустрою має визначати побудову судочинства, а навпаки – концепція судочинства повинна визначати судоустрій.

Організаційна структура судової влади повинна відображати нові підходи до судово-процесуальної ієрархії та галузеву спеціалізацію у функціональній діяльності судів [106, с.28].

На практиці, з точки зору фахівців, відбулося поєднання вищевказаних шляхів реформування вітчизняної судової системи, що призвело до її часткової демократизації, однак з певними організаційними вадами й функціональними диспропорціями. [43, с. 92].

На думку О. Хотинської-Нор, симбіоз цих позицій дав суперечливі, з позиції інституціонального розвитку судової системи, результати. З одного боку, запроваджувалися та поступово починали функціонувати прогресивні інститути (апеляція, касація, адміністративна юстиція); судова влада поступово наближалася до характеристик незалежної та самостійної. З іншого боку, ігнорування особливостей внутрішнього та зовнішнього середовищ, в яке імплементувалися нові інститути, призводило до дисфункцій у судовій системі [196, с.114].

Існуюче в Україні законодавство передбачає достатньо широкі можливості для подальшої демократизації судового процесу, які, на жаль, не використовуються у повному обсязі. При цьому позитивною тенденцією сучасності стало посилення громадського контролю за здійсненням судочинства, його перебігом та результатами. Особливо це стосується суспільно-резонансних справ.

Науковці доводять, що ефективний суспільний контроль за здійсненням правосуддя може стати одним із механізмів підвищення суспільної довіри до суду, якщо передбачатиме не лише моніторинг недоліків у діяльності судової системи, але і суспільну підтримку судів у їх супротиві тиску з боку представників законодавчої та виконавчої влади, зацікавлених груп та приватних осіб. Встановлення відкритого і чесного діалогу між судами та громадськістю, повна прозорість судових процедур і відкритість результату судової діяльності є найважливішим чинником підвищення сумлінності суддів під час здійснення судочинства, а також передумовою здобуття довіри

громадян до судової влади. Суспільство не є учасником формування політики судової влади, не може вплинути на зміст судового рішення, оскільки діють гарантії незалежності суддів, недопустимість впливу на суддю, його підкорення тільки закону тощо. Щодо останнього, то постановлення складних у змістовному розумінні, а звідси – незрозумілих громадськості, судових рішень і відсутність роз'яснень судом причин та підстав їх ухвалення відчутно знижують легітимність судової влади, довіру населення до неї. Звісно, це не означає, що суд повинен підлаштовуватися до громадської думки, але в разі виникнення принципової розбіжності між позицією суду й панівними настроями соціуму органи судової влади мають зробити все можливе, аби пояснити, обґрунтувати та популяризувати причини винесення того чи іншого рішення. Лише тоді можна здолати прірву, що так часто виникає між судом і громадянами, сформувати ставлення до суду як до об'єктивного, професіонального і справедливого органу державної влади [75, с.10].

Продовженням вищезначеної логіки стала актуалізація конституційної норми про інституціоналізацію участі представників народу у судових засіданнях. З точки зору вітчизняних дослідників демократизація судового процесу, шляхом участі громадськості у його засіданнях має втілитись у запровадженні суду присяжних.

Як зазначають С. Короєд, І. Кресіна та С. Прилуцький, в умовах трансформаційних змін українського суспільства, становлення в Україні демократичної, соціальної, правової держави створення ефективних механізмів участі представників народу в здійсненні правосуддя є одним з найважливіших завдань. Інститут судових засідателів (присяжних, народних засідателів) як прояв демократії повинен бути втілений у життя, а не тільки зазначений у квазіположенні Конституції України. При цьому, незалежно від тяжкості обвинувачення, право на колегіальний розгляд кримінальних справ має бути невід'ємним конституційним правом кожної людини. Необхідно законодавчо встановити порядок та гарантії діяльності судових засідателів, щоб забезпечити їх незалежність, об'єктивність та неупередженість [95, с.20].

Безсумнівно демократизація судового процесу передбачає поглиблення комунікації між судовою гілкою влади й громадянським суспільством, підтримання постійного конструктивного діалогу між ними, обговорення найбільш гострих проблем у сфері правосуддя. [43, с. 94].

Визначаючи сутність та головні напрями демократизації українського судочинства, неможливо залишити поза увагою проблему **подолання практики колишнього «телефонного права» та сучасного втручання політики.**

«Телефонне право» є грубим порушенням принципу верховенства права, що, на жаль, залишилось в Україні з радянських часів. Пріоритет партійних настанов, особистих зв'язків, впливу політики та статусних повноважень на здійснення справедливого судочинства є неприпустимою практикою у судовій системі демократичної, правової держави. Подолання цих протиправних практик є важливим завданням української дійсності.

На думку С. Шевчука, саме визнання принципу верховенства права в Україні є одним з найскладніших завдань, а належному розумінню цього принципу заважає важка спадщина радянської правової системи, в основу якої було покладено принцип верховенства закону, правовий формалізм та позитивізм, який, по суті, прикривав свавілля державної влади щодо своїх громадян [202, с.15].

Не секрет, що функціонування судової влади й досі часто відбувається за старими зразками командно-адміністративної системи: спроби встановити контроль за суддями, «телефонне право», тиск на суддів з боку органів державної влади, суспільства, корупційний вплив. На незалежність судової влади негативно впливають і проблеми фінансування судів, перевантаженість суддів, що доволі часто заважає прийняттю ними справедливого та обґрунтованого рішення [4, с.9].

Проблему забезпечення незалежності суду у всіх його вимірах піднімає у своїх наукових працях і дослідник О. Долженков. Зокрема, він стверджує, що попередня радянська традиція номенклатурно-бюрократичного управління

державою накладає відбиток і на реальне формування демократичної судової системи в Україні. Однією з найгостріших проблем для української судової системи є різного роду втручання у здійснення правосуддя або вплив на суд чи суддів [37, с.152].

У цілому так звані «радянські цінності», включаючи «телефонне право», продовжують відтворюватися й у вітчизняних демократичних реаліях. Особливо яскраво такі негативні антиправові звички проявлялися у перші роки незалежності України.

З цього приводу А. Зуйковська зазначає, що оскільки інституційно український громадянин повинен був діяти відповідно до прийнятих демократичних норм, хоча у реальному житті користувався адаптованими до хаотичних умов дійсності 90-х радянськими цінностями (за відсутності будь-яких інших) серед яких: «порушуй правила», практика хабарництва, кумівство, телефонне право тощо, то знання щодо норм своїх дій (які не спрацьовували у оточуючих умовах) було гіпотетичним [72, с.118].

Доповнюючи вищезазначену тезу, варто зауважити, що правова свідомість українських громадян поступово змінюється, що призводить до суспільного запиту щодо несприйняття патрон-клієнтельних стосунків, корупції, «телефонного права» тощо. Разом з тим, такі трансформації у суспільній думці відбуваються достатньо повільно, що створює підґрунтя для відтворення протиправних практик у наш час як на побутовому рівні, так і на інституційному (у судовій системі зокрема) [45, с. 67].

У сучасних умовах функціонування судової гілки влади в Україні переобтяжено не тільки проаналізованими вище недоліками, але й активним втручанням політики у здійснення правосуддя. Як правило вплив політики на право пояснюється так званою «політичною доцільністю», яка часто-густо є лише виправданням протиправних дій певних суб'єктів влади.

З цього приводу Ю. Шемшученко зазначає, що міркування політичної доцільності не є підставою для прийняття закону з порушенням відповідної процедури, не у відповідності з чинною Конституцією України [204, с.48].

У свою чергу, О. Кукуруз підкреслює, що мотивація діяльності політиків за допомогою поняття “політична доцільність” може мати як позитивні, так і негативні наслідки. Часто за допомогою цього поняття політика підпорядковує собі право [107, с.38].

На переконання фахівців, за негативним сценарієм, застосування принципу «політичної доцільності» може мати домінуючу суб’єктивну складову, а трактування певних соціально-політичних та економічних подій відповідати інтересам лише частини політичного класу й суспільства. В той же час, прийняття політико-правового рішення за принципом «політичної доцільності» у позитивному варіанті має бути результатом широкого суспільно-політичного консенсусу, який був напрацьований в результаті консультацій між політичними силами, діалогом з громадянським суспільством тощо. Разом з тим, будь-яке політично обґрунтоване рішення потребує правового оформлення й не має протирічити діючій Конституції [76, с.22].

Розмірковуючи над темою взаємодії політики та права, дослідник Н. Ланге стверджує наступне: «Україна – не правова держава, тому що вона не надає правового захисту громадянам. Українська держава не хоче обмежуватися лише тим, щоб гарантувати громадянам політичну свободу та безперешкодну підприємницьку діяльність. Діяльність представників держави в багатьох випадках не є ані прозорою, ані обґрунтованою. Застосування права є свавільним та суперечливим. Розподіл влади, а також обмеження персональної та інституційної влади функціонує в кращому випадку дуже обмежено. Нормальне поведіння українського політика з законами полягає в їхньому перекручуванні, експлуатації та пошуку дірок, які можна було б використати з вигодою для себе. Ніхто не намагається розуміти та застосовувати закони відповідно до існуючих норм та цінностей» [112].

Отже, судова система країни має бути максимально захищена від політичного впливу, що є запорукою здійснення справедливого судового рішення та підтримки правопорядку у суспільстві. Разом з тим, у кризові для

держави періоди судова влада має брати на себе відповідальність, приймаючи виважені, доленосні рішення [45, с. 67].

У свій час, усвідомлюючи необхідність подолання вищерозглянутих недоліків та створення законодавчого підґрунтя для їх викорінення у судовій системі, автори Конституції України у ст. 127 зафіксували положення про те, що суддя не може належати до політичних партій, профспілок, брати участь у будь-якій політичній діяльності, мати представницький мандат, обіймати будь-які інші оплачувані посади, виконувати іншу оплачувану роботу, крім наукової, викладацької чи творчої [90].

Позаяк, діяльність судової системи не може бути відірваною від загального контексту здійснення правової політики у державі, реалізації стратегії розвитку судових та правоохоронних органів.

Можна констатувати, що на сучасному етапі розбудови правової держави в Україні реформування судової системи стає наріжним каменем, успіх якої буде мати позитивний ефект у різних сферах суспільного життя. [47, с. 137].

З нашої точки зору, принципова та виважена правова політика дозволить подолати негативні прояви впливу політичної сфери на судову систему. На думку М. Недюхи, основою формування та реалізації правової політики є низка принципів як відправних положень правової дії, а саме: верховенство права; законність; демократизм; орієнтація на гуманістичні та моральні цінності; соціально-політична обумовленість; узгодженість інтересів людини, суспільства та держави; врахування національних інтересів щодо вирішення питань імплементації міжнародних стандартів правового регулювання; наукова обґрунтованість; цілеспрямованість та чітке визначення пріоритетів; еволюційний характер формування правової політики; орієнтація на досягнення кінцевих результатів; поєднання механізмів управління та самоорганізації, державного регулювання та самоврядування; плановірність та поетапність, сталість та прогнозованість; відкритість процесу формування та реалізації [132, с.38].

Разом з тим, судова влада є складовою загального механізму здійснення державної влади, що обумовлює її постійну взаємодію з іншими гілками влади. Важливо у якій спосіб відбувається така взаємодія законний чи волюнтаристсько-суб'єктивістський. [45, с. 67].

З цього приводу С. Прилуцький зауважує, що політичний аспект судової влади досить чітко виявляється тоді, коли суд має справу зі спірними питаннями, що виникають у сфері публічного, особливо конституційного і адміністративного права. Пояснюється це насамперед тим, що дані галузі права через свій предмет і метод, будучи безпосередньо пов'язаними з механізмом здійснення державної влади і управління, а точніше – з механізмом реалізації законодавчої і виконавчої влади, є найбільш політичними порівняно з іншими галузями і публічного, і особливо приватного права. Саме у цих галузях права, де, за висловом англійського дослідника Д. Вудхауза, часто важко провести чітку межу «між політичним питанням, яке належить до відання уряду, і юридичним, яке має вирішуватися судом», виявляється політико-правова активність судових органів; і саме тут через складність відмежування «політичного» від «юридичного» і навпаки нерідко виникають «безпрецедентна конфронтація між судами та іншими державними органами». На переконання С. Прилуцького, хоча виразником і носієм політичної складової судової влади є судова система в цілому, проте реалізується вона різними судовими органами далеко не рівною мірою, а досить диференційовано [150, с.19].

Можна зробити висновок про те, що об'єктивно взаємодія політичних суб'єктів й судової гілки влади буде відбуватися постійно. Головне, щоб політична кон'юнктура, суб'єктивні інтереси політиків не впливали на здійснення судочинства. [45, с. 68].

Як зазначалося, в Україні триває судова реформа, однією з цілей якої є подолання різноманітних негативних впливів (в тому числі й політичних) на діяльність судової системи.

Фахівці стверджують, що наступним кроком у процесі реформування судової системи передбачено внесення змін до Конституції України з метою

досягнення середньострокових і довгострокових цілей у процесі реформування сектору правосуддя. На думку С.В. Кулика, конституційні зміни включають:

- створення єдиного органу, на який покладатиметься функція захисту незалежності суддів та підготовки суддівського корпусу з дотриманням принципу поділу влади. Визначаються основи юридичного статусу, порядок формування та діяльності, а також повноваження Вищої ради правосуддя, яка є незалежним від політичного впливу органом, що відповідає за суддівську кар'єру, вживає заходів щодо забезпечення незалежності суддів тощо. Більшість її членів мають становити судді, яких обирає сам суддівський корпус. Призначення на посаду судді здійснюватиметься Президентом України за поданням Вищої ради правосуддя, що забезпечить виключно церемоніальну роль глави держави у цьому процесі. Повноваження щодо звільнення суддів та їх переведення з одного суду до іншого передаються Вищій раді правосуддя;

- підвищення формальних вимог до кандидатів на посаду судді. Запропоновано зміни щодо основ конституційно-правового статусу судді, зокрема: підвищено вікові та професійні цензи до кандидатів на посаду судді, запроваджено конкурсний принцип призначення судді на посаду, уточнено і посилено гарантії незалежності та недоторканності суддів;

- оптимізація ієрархії судів загальної юрисдикції в Україні передбачає, що суд утворюється, реорганізовується і ліквідується законом. Зміни до Конституції визначають, що найвищим судом у системі судоустрою є Верховний Суд. Ураховуючи рекомендації Венеціанської комісії, регламентовано, що відповідно до закону можуть діяти вищі спеціалізовані суди. Таким чином, закладено можливість поступового переходу до триланкової судової системи в перспективі, коли з'являться достатні підстави для цього. Обов'язковою умовою такого переходу є суттєве підвищення якості судочинства в судах першої та апеляційної інстанцій та відповідне зменшення кількості касаційних скарг (без механічного обмеження права особи на касаційне оскарження судового рішення), що дозволить уникнути зупинення або перешкод у функціонуванні касаційної інстанції через перенавантаження.

Також встановлено, що з метою захисту прав, свобод та інтересів особи у сфері публічно-правових відносин діють адміністративні суди. Ця норма визначає функцію адміністративних судів здійснювати захист прав, свобод та інтересів особи у разі порушення таких прав, свобод чи інтересів органами, що виконують публічні функції [108, с.70].

Як ми бачимо, запропоновані конституційні зміни містять низку положень щодо запобігання негативного впливу політики на суддів, посилення їхньої незалежності від інших гілок влади. Можна констатувати, що на сучасному етапі розбудови правової держави в Україні реформування судової системи стає наріжним каменем, успіх здійснення якої буде мати позитивний ефект у різних сферах суспільного життя – економічній, правовій, політичній, духовній. [45, с. 68].

Практика державного будівництва у різних країнах наочно демонструє, що функціонування судової влади безпосередньо обумовлено формою правління, існуючим політичним режимом. Україна у пошуках оптимальної моделі державного устрою коливалася між посиленням та послабленням президентської влади, наданням тих або інших повноважень парламенту та президенту у формуванні судової гілки влади.

Зупинимось більш детально на демократизації судочинства в системі президентської форми правління.

Історія свідчить, що за період існування сучасної суверенної України неодноразово змінювалися підходи до поділу влади між президентом, парламентом і урядом, у результаті чого Україну проголошували президентською (1995–1996 рр.), президентсько-парламентською (1996–2004; 2010–2013 рр.), парламентсько-президентською (2004–2010 рр., 2014 р.) республікою. При цьому громадянські протести двічі, у 2004 та 2014 рр., призводили до обмеження надмірних повноважень глави держави, що часом набували свавільного характеру. В обох випадках це мало своїм наслідком запровадження парламентсько-президентської форми правління. Хоча розв'язання проблеми насправді потребувало зміни не форми, а змісту

правління, не чергового перерозподілу повноважень між главою держави, парламентом і урядом, а формування принципово нового типу правління — конституційного (обмеженого) за змістом [13, с.63].

Залежно від форми правління змінювалась система функціонування судів: поява нових судових органів, порядок призначення суддів, термін їх діяльності, підзвітність судів тощо. Саме під час збільшення президентських повноважень у вітчизняних реаліях спостерігалось посилення впливу на судову систему, що обумовлювало необхідність демократизації системи державного управління в цілому й судової системи зокрема. Фактично демократизація судочинства в системі президентської форми правління є запорукою неповернення країни (особливо пострадянської) до авторитаризму. Сильна судова влада є стабілізуючим чинником державного і суспільного розвитку. Вона має стати гарантом чіткого розподілу компетенцій, обов'язків та владних повноважень між гілками влади.

Фахівці стверджують, що спільним для більшості форм державного ладу пострадянських країн є створення сильної президентської влади, яка не належить до жодної з гілок влади, згідно з її традиційним розподілом на законодавчу, виконавчу та судову. Як наслідок – конституційне закріплення впливу президента на ці гілки влади. У науці конституційного права таку модель зазвичай називають східно-європейською. Наразі майже для всіх країн характерним є перманентне звернення до тексту конституцій, їх реформування з метою удосконалення, приведення у відповідність до геополітичних, соціально-економічних реалій [143, с.192].

У цьому контексті, аналізуючи досвід посткомуністичного розвитку, науковці, зокрема, О.О. Долженков, вказують можливий шлях нормалізації системи поділу влади за президентської або президентсько-парламентської форми правління: 1) встановлення дієвого суспільного, парламентського та судового контролю за президентською владою; практики політичної відповідальності виконавчої влади перед парламентською більшістю; 2) реформа судочинства, зокрема становлення адміністративної юстиції та

запровадження суду присяжних. Без цього несформованість громадянського суспільства, призначення суддів та силовиків президентом, позаправовий тиск навколопрезидентських структур на парламентарів та членів їхніх сімей, незалежно від юридичної схеми державної влади, утверджуватимуть фактичну характеристику пострадянських суспільств як моністичних політичних систем, що спираються у першу чергу на адміністративний та силовий апарат, а не на суспільну підтримку [37, с.149].

Вочевидь демократизація судової системи є обов'язковим елементом обмеження та упорядкування діяльності інших суб'єктів владних повноважень за президентської форми правління.

Аналізуючи становлення демократії в Україні за часів президента Л. Кучми (нагадаємо, що це була президентська або президентсько-парламентська форма правління), М. Михальченко, констатує, що правоохоронна та судова системи більшої мірою захищали інтереси влади та олігархів, ніж громадян. Зокрема, він зауважує, що оскільки влада обслуговує приватні інтереси олігархів в економіці і політиці, то демократія існує лише як маскувальна сітка для правлячого режиму, що особливо яскраво проявляється в правоохоронній сфері, зокрема в судовій владі. За соціологічними опитуваннями і контент-аналізом ЗМІ, українська судова система найбільш корумпована і контрольована олігархічними фінансово-промисловими групами та політичним режимом. Двадцятирічні обіцянки влади провести правову й судову реформи залишаються пустим гаслом, адже режим не хоче втратити такого могутнього засобу впливу на суспільство [123, с.29]. Втручання у судову та правоохоронну системи інших гілок влади в той період набирали обертів, що доводило необхідність здійснення системних реформ у всьому державному управлінні.

Вплив на судову гілку владу значно посилювався за часів президентства В. Януковича. Це виявилось у першу чергу у безпрецедентному тиску на КСУ, який дозволив діючому президенту змінити Конституцію, посиливши таким чином свою владу. По суті в Україні почав будуватися авторитарний

політичний режим, в якому судова гілка влади апріорі не може бути самостійною.

З цього приводу Г. Куц стверджує, що після перемоги В. Ф. Януковича на президентських виборах у 2010 р. знову набрала чинності Конституція 1996 р. (30 вересня 2010 р.). Це рішення – прийняте Конституційним Судом України – призвело до того, що понад чотири десятки законів та велика кількість актів одразу стали неконституційними (оскільки були прийнятими на основі Конституції із внесеними змінами від 2004 р.). Крім того, знову відбулося розбалансування системи стримувань і противаг. Відроджена Конституція знову перетворила Україну вже парламентсько-президентської на президентсько-парламентську республіку. При цьому було «обрізано» повноваження Верховної Ради України та щедро наділено ними президента. Здобувши довгоочікуваний пост президента України у 2010 р., В. Ф. Янукович став швидкими темпами вибудовувати єдину вертикаль влади. Тому повернення Конституції 1996 р. стало одним із елементів концентрації владних повноважень у руках президента. Для багатьох українців демократія завжди була найвищою цінністю. Втім, після приходу до влади В. Ф. Януковича, активізувалися процеси згортання демократії [109, с.93].

У такому ж ключі розмірковує й О. Дем'янчук, підкреслюючи, що з обранням у 2010 р. на посаду Президента України Віктора Януковича характер ухвалення політичних рішень радикально змінився. Завдяки низці кадрових рішень, що зачіпали виконавчу і судову гілки влади, встановлюючи, зокрема, прямий контроль президентської команди над силовими структурами, а потім і над судами, формуванню парламентської більшості через «інститут тушок» і брутальному нехтуванню законами, регламентом Верховної Ради та інших державних органів, політичні рішення стали прерогативою вузького кола наближених до Президента і ретельно підібраних осіб [31, с.24].

Таким чином, після виборів Президента України 2010 р. напрямок розвитку України різко змінився: у бік корупції та адміністративного тиску, у бік підкупного судочинства та нівелювання засадами верховенства права, у

сторону зміцнення позицій «сім'ї» та авторитаризму. Відповідно, повністю змінився образ країни в очах міжнародних рейтингів [23, с.488].

Необхідність демократизації судової влади в Україні, в період посилення президентських повноважень, підтверджується даними авторитетних міжнародних організацій, які констатували зниження рівня свободи у нашій державі й посилення свавілля.

За результатами досліджень міжнародних експертів та організацій у 2010 році Україну виключили з категорії вільних країн й визначили як частково вільну країну [186]. Зокрема, відповідальність за погіршення рейтингів України за індексом свободи організація «Freedom House» поклала в першу чергу на президента України – В. Януковича. Така позиція обґрунтовувалась посиленням централізації влади, політичними репресіями, придушенням свободи слова в Україні, залякуванням неурядових організацій, спотворенням та фальшуванням виборів, невірним судочинством, нехтуванням засадами верховенства права, поширенням корупції [161].

У підсумку – відсутність справедливого, ефективного та демократичного судочинства в Україні та низка інших важливих причин призвели до Революції Гідності.

Починаючи з 2014 р., нова влада взяла курс на демократизацію судової системи. На нашу думку, у стратегічному вимірі здійснення системних перетворень у державі цілком правильним було рішення про повернення до парламентсько-президентської форми правління, що безумовно сприяло демократизації судової системи.

У цьому напрямку було здійснено низку суттєвих кроків. Так, з метою забезпечення підготовки узгоджених пропозицій щодо проведення в рамках впровадження Стратегії сталого розвитку «Україна–2020» судової реформи, спрямованої на досягнення європейських стандартів забезпечення захисту прав і свобод людини і громадянина, налагодження ефективного механізму взаємодії державних органів та інститутів громадянського суспільства в процесі здійснення такої реформи, із залученням до співпраці з цих питань міжнародної

спільноти, відповідно до пункту двадцять восьмого частини першої ст. 106 Конституції України Указом Президента України від 16 жовтня 2014 р. №812 «Про Раду з питань судової реформи» утворено Раду як консультативно-дорадчий орган при Президентові України, основним завданням якого визначено напрацювання узгоджених пропозицій щодо розроблення та реалізації в Україні стратегії реформування судоустрою та судочинства, а також інших суміжних правових інститутів. Указом Президента України від 20 травня 2015 р. №276 «Про Стратегію реформування судоустрою, судочинства та суміжних правових інститутів на 2015–2020 роки» схвалена Стратегія реформування судоустрою, судочинства та суміжних правових інститутів на 2015–2020 роки, на виконання якої ухвалено План дій щодо реалізації положень цієї Стратегії [16, с.131].

Демократизації судочинства в Україні сприяло принципове нововведення – у Законі України «Про судоустрій і статус суддів» передбачається новий порядок призначення і переведення суддів, якщо раніше суддів призначав на посаду спочатку на п'ять років Президент, а потім обирала безстроково Верховна Рада України, реформою передбачено призначення суддів одразу безстроково. При цьому Президент України тільки призначатиме на посаду і не матиме жодного стосунку до подальшої кар'єри судді – так само, як і парламент. Судді призначатимуться виключно за результатами публічного конкурсу та кваліфікаційного оцінювання. За задумом авторів реформи, це дозволить служителям Феміди не потрапляти в залежність від політичних органів [199, с.99].

Отже, демократизація судочинства в Україні має посилити підвалини державності, утвердити на практиці принципи верховенства права та верховенства закону. Також даний процес має посилити судову владу та забезпечити її від не правових впливів інших гілок влади.

Висновки до розділу 3

1. Суть демократизації судової системи полягає у першу чергу в ефективному захисті прав та свобод людини, застосуванні принципу людиноцентризму на всіх етапах діяльності судових й правоохоронних органів. Даний принцип має стати підґрунтям оцінки діяльності всіх суб'єктів судочинства в умовах розбудови правової держави й правового суспільства в Україні.

2. Орієнтуючись на європейські країни у здійсненні судочинства, варто усвідомлювати всі аспекти та сутнісні характеристики принципу прав людини. Реалізацію вказаного принципу у європейському цивілізаційному просторі пов'язують з низкою законодавчих актів, базовим з яких є Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод. Важливою також у цьому контексті є практика Європейського суду з прав людини, діяльність якого спирається на такі загальнолюдські цінності: право на гідне поводження; право на свободу та особисту недоторканність; рівність усіх перед законом та заборона дискримінації; справедливість правосуддя.

3. Здійснюючи демократизацію судочинства в Україні, необхідно чітко слідувати нормам Конституції та спиратися на законодавство, не допускаючи «розширення демократії» шляхом не правових дій під впливом громадськості, суспільної думки, міжнародної спільноти тощо. Разом з тим, судова влада повинна активно взаємодіяти з громадянським суспільством, встановлювати ефективну комунікацію, пояснювати свої рішення з точки зору права, підвищуючи таким чином правову культуру населення та демонструючи відкритість до діалогу. На думку фахівців, демократизації судової влади в Україні безумовно б сприяло запровадження суду присяжних.

4. У вітчизняних реаліях демократизація судочинства видається вкрай проблематичною без подолання практики колишнього «телефонного права» та втручання політики. Вочевидь, радянська традиція номенклатурно-бюрократичного управління державою накладає відбиток і на реальне

формування демократичної судової системи в Україні. Судова влада знаходиться в полі «постійного інтересу» інших гілок влади, суб'єкти яких спираючись на принцип «політичної доцільності», намагаються впливати на її діяльність.

5. Пошук оптимальної форми правління для України засвідчив, що у періоди посилення президентський повноважень (встановлення президентської або президентсько-парламентської форм правління) необхідність демократизації судової системи проявляється найбільш рельєфно. Вітчизняний досвід говорить про те, що саме у ці періоди української історії тиск на судову гілку влади значно посилювався, що призводило до прийняття не правових рішень задля боротьби проти політичних опонентів, бізнес-структур, опозиційних ЗМІ.

Основні результати наукових досліджень третього розділу, узагальненні у публікаціях автора: [41;40], [42; 19], [44;43], [45;67], [46;301], [48;285].

РОЗДІЛ 4

ГОЛОВНІ НАПРЯМИ ДЕМОКРАТИЗАЦІЇ ОРГАНІЗАЦІЙНИХ ОСНОВ СУДОЧИНСТВА УКРАЇНИ

4.1 Доступність судочинства України як основний фактор демократизації його організаційних основ

Незалежне та неупереджене правосуддя є передумовою існування демократичного суспільства, що керується верховенством права, відповідно до якого головним напрямом діяльності держави є забезпечення прав і свобод людини. У такій державі суд, здійснюючи правосуддя на засадах законності, об'єктивності та неупередженості, вирішує конфлікти в усіх сферах суспільних відносин, у тому числі визначає відповідальність держави та її органів перед громадянами. Задля реалізації вказаної мети не один рік точаться дискусії щодо головних напрямків демократизації українського судочинства й здійснюються спроби реформування судової системи.

Погоджуємось із С.О. Короед, що жодна із спроб реформування та демократизації судівництва за час існування незалежної Української держави не увінчалася успіхом. У ході реформ фактично було сліпо скопійовано певні зарубіжні моделі судових систем без урахування особливостей правової та судової систем України. Відсутність чіткого стратегічного бачення моделі судової системи України, системних, послідовних кроків у побудові судової системи, намагання вирішувати проблеми ситуативно, виходячи з побажань сил, які на той чи інший момент перебували на політичному олімпі, призвело до того, що якість та ефективність функціонування судової системи перестали задовольняти очікування суспільства [96, с. 44].

Потребу у демократизації українського судочинства українське суспільство особливо гостро відчуло у період громадянського протистояння кінця 2013 – початку 2014 рр. Саме судові рішення про заборону мирних зібрань, про застосування запобіжних заходів щодо учасників мирних акцій протесту на початку 2014 р., хоча вони не вчиняли жодного злочину, а лише

відстоювали свою громадянську позицію, стали не лише яскравим доказом, що незалежності судів в Україні не має, але й точкою відліку Революції Гідності, коли масове незадоволення переросло в рішучі дії проти корумпованого, антидемократичного режиму.

Нова влада, що прийшла після його повалення, демонструє рішучі дії з реформування судової влади в Україні. Метою реформи на даному етапі, як визначає С.О. Короед, проголошується створення законодавчих та організаційних передумов для утвердження в Україні незалежної, ефективної та відповідальної судової влади, яка здатна надійно захищати права громадян та якій довірятиме суспільство. Визнається, що реформування судової влади в Україні повинно мати комплексний характер і передбачати внесення змін до Конституції України, законодавства з питань судоустрою та статусу суддів, реформування суміжних інститутів (прокуратури, адвокатури, виконавчої служби), вдосконалення процесуального законодавства та законодавства, що регулює порядок виконання судових рішень [96, с.43]. Метою усіх окреслених змін, як й перші роки існування української держави, залишається демократизація українського судочинства.

Визначним напрямком демократизації українського судочинства постає **вдосконалення змісту права**, що передбачає внесення змін до Конституції України, вдосконалення законодавства, що регулює питання судоустрою та статусу суддів, форми судочинства та порядок виконання судових рішень.

Зміст права, на думку В.М. Кириченко, являє собою «сукупність правових приписів, за допомогою яких здійснюється регулювання суспільних відносин, закріплені у правових нормах суб'єктивні права (дозволи), юридичні обов'язки (зобов'язання) та заборони. Він визначається потребами суспільного розвитку, інтересами суб'єктів суспільних відносин, вираженими в їх свідомості [81, с.100]. Вдосконалення змісту права як напрям демократизації судочинства означає не що інше як вдосконалення відповідних правових приписів заради задоволення інтересів та потреб людини.

У такому контексті потребує ґрунтовного осмислення зміст в українському суспільстві самого права на судовий захист, адже, на думку Я.М. Ніколаєнко, саме судовий захист відіграє провідну роль у механізмі забезпечення прав і свобод людини, а рівень судового захисту є основним показником правового характеру держави й демократичності суспільства [133, с.48]. Як вірно зазначає Д. Дикий: «Європейський суд з прав людини у своїй практиці наголошує на тому, що право на судовий захист означає право особи звернутися до суду та право на те, що його справа буде розглянута та вирішена судом. При цьому, наголошується на тому, що особі має бути забезпечена можливість реалізувати вказані права без будь-яких перепон чи ускладнень. Здатність особи безперешкодно отримати судовий захист є змістом поняття доступу до правосуддя. Перешкоди у доступі до правосуддя можуть виникати як через особливості внутрішнього процесуального законодавства, так і через передбачені матеріальним правом обмеження» [33]. Обидві ці перешкоди, на жаль, зустрічаються у вітчизняній правовій практиці.

Хоча право на судовий захист є одним з основних конституційних прав громадян, слід визнати, що більшість громадян не може звернутися для захисту своїх порушених прав за кваліфікованою юридичної допомогою, яка багатьом з них, на жаль, просто не по кишені. Чимало громадян не спроможні сплатити державне мито та скористатися послугами адвоката. Окрім того, вітчизняні правознавці, практикуючі юристи та адвокати вказують на наявність певних недоліків в українському законодавстві, які часто не дозволяють ефективно реалізувати право громадян на судовий захист. Зокрема, при зверненні до суду, як і до інших державних та громадських інституцій, за захистом своїх порушених прав нерідко бракує належного документального підтвердження порушень; належної і своєчасної фіксації фактів, подій, явищ; відповідної нормативно-правової бази з цих питань. А строк розгляду справ тривалий час не був законодавчо чітко встановлений, внаслідок чого громадяни роками не можуть захистити свої права, що породжує недовіру, непошану громадян до суддів та судової системи загалом [5, с.26].

Проголошене Конституцією України право на судовий захист, зазначають С.О. Короєд, І.О. Кресина та С.В. Прилуцький, фактично зводиться до створення державою умов, за яких громадянин може звернутися до суду, але для отримання реального і ефективного судового захисту порушених прав громадянину доводиться докладати чимало зусиль, щоб розібратися в процесуальних формальностях, не будучи юристом [95, с.10]. Навіть якщо позивачу вдається опанувати чисельні процесуальні формальності та у нього вистачає коштів на звернення до суду, він стикається з ще однією проблемою – виконанням судових рішень. Сучасні дослідники, зокрема, С.О. Короєд, вказують на те, що система виконання судових рішень є малоефективною, суди позбавлені реальної можливості впливати на стан виконання ухвалених ними рішень [95, с.12]. Усі ці фактори є свідченням труднощів реалізації права на судовий захист та необхідності вдосконалення змісту відповідного права.

Право на судовий захист є невід'ємним суб'єктивним правом людини і громадянина. Його сутність відображена в основних міжнародно-правових актах з прав людини, передусім у ст.ст. 8, 10 Загальної декларації прав людини і ст. 6 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод. Спираючись на норми, це право можна визначити як сукупність правових можливостей кожної особи щодо ефективного відновлення в правах, наданих їй конституцією або законами та забезпечених незалежним і безстороннім судом, утвореним відповідно до закону, шляхом справедливого й публічного розгляду ним справи упродовж розумного строку [94, с.289].

Зміст суб'єктивного права на судовий захист становить сукупність, визначених законом повноважень, якими володіє суб'єкт цього права, серед якими можна виокремити право на пред'явлення позову, право на його забезпечення, право клопотати про призначення експертизи, право ставити запитання експертам, свідкам, перекладачам тощо. Воно реалізується шляхом відкриття провадження у суді, початком судового процесу, предметом якого є захист суб'єктивного права або охоронюваного законом інтересу. Поки процес не розпочатий, не можна сказати, що конкретне право на судовий захист

реалізується даним судом і даним способом. Право на судовий захист реалізується шляхом ухвалення судом рішення певного змісту. Оскільки суд, без пред'явлення позову, самотійно не вправі відкривати провадження у справі, виникнення цього обов'язку залежить від того чи буде мати місце звернення до суду за захистом, чи буде порушено процес на підставі звернення зацікавленої у судовому захисті особи [133, с.50].

Отже, для реалізації права людини і громадянина на судовий захист необхідно, щоб особа, мала певний рівень правового виховання і правової культури й сама бажала свого захисту. На жаль, громадяни України не знають всіх своїх прав та не знають як захистити їх, вони не звикли до можливості судового захисту своїх прав і свобод і не використовують цей засіб в повній мірі. Першим кроком на шляху подолання правового нігілізму та відновлення довіри до судів є подолання колізій в українському законодавстві, його нестабільності й частоті змінюваності.

Погоджуємось із думкою С.О. Короеда про те, що забезпечення реалізації права на судовий захист вимагає реформування процесуального законодавства в напрямку визначення якісно нової ролі судді в процесі, перетворення його з пасивного арбітра на активного учасника процесу, який би при встановленні факту порушення прав вживав усіх можливих заходів для припинення такого порушення і відновлення порушених прав [95, с.10]. На суддів (незалежно від побудови судової системи) має покладатися обов'язок вирішити спір таким чином, аби його припинити між сторонами остаточно, тобто усунути правовий конфлікт, а не «просто розглянути справу» і відхилити чи задовольнити позов, не встановивши дійсні причини виникнення спору та не з'ясувавши оптимальні шляхи (способи) усунення конфлікту між сторонами [95, с.21]. Як вірно зазначає І. Бакірова: «Звернення до суду за захистом порушених прав, в демократичній країні, має бути гарантом об'єктивного, повного і всебічного розгляду всіх обставин, що мають юридичне значення і, як кінцевий результат, – забезпечити винесення законного, обґрунтованого і справедливого рішення» [5, с.25].

Специфічність права на судовий захист полягає у тому, що воно одночасно є як безпосередньо невід'ємним особистим правом людини, так і гарантією дотримання інших її прав. І як наслідок, на що вказує І. Бакірова, зазначене право закріплене в кожній формі судочинства, а процедури відрізняються тільки за сферою законодавства, під яку підпадають правовідносини, в котрих виникло порушення [5, с.28]. Тобто, на думку О.І. Коровайко, можна констатувати певну змістову тотожність сутності й значення права на судовий захист для процесуальних галузей права, але при цьому є певна специфіка його реалізації щодо відповідної юрисдикції [94, с.286]. Тому важливим аспектом реалізації права на судовий захист є адекватне законодавче визначення завдань відповідного виду судочинства. Як вважає С.О. Короєд, для цивільного судочинства завданням суду має бути правильний і своєчасний розгляд і вирішення цивільних справ – спорів про право, інших вимог і правових питань цивільної юрисдикції з метою усунення правового конфлікту, зумовленого порушенням цивільної процесуальної діяльності, та здійснення ефективного захисту порушених, невизнаних або оспорюваних прав, свобод чи інтересів суб'єктів матеріальних правовідносин. При цьому, для реалізації мети цивільного судочинства суд зобов'язаний вжити всіх необхідних і достатніх заходів щодо встановлення фактичних обставин, що мають значення для правильного вирішення справи, та застосувати ефективний спосіб захисту порушеного права чи охоронюваного законом інтересу або вжити інших дієвих заходів відповідно до закону, спрямованих на вирішення заявлених вимог. Якщо під час розгляду справи буде встановлено, що спосіб захисту порушеного права або інші примусові заходи, які просить суд застосувати заявник, не відповідають характеру спірних правовідносин сторін та/або виявляться неефективними та не призведуть до усунення правового конфлікту, суд зобов'язаний обговорити це питання у судовому засіданні та застосувати такий спосіб захисту, який є адекватним змісту порушеного права, характеру порушення та наслідкам, які це порушення потягло за собою, або ж інші заходи, що здатні ліквідувати несприятливі наслідки та ефективно вирішити

заявлені вимоги. Суд має вжити всіх передбачених законом заходів, щоб захистити порушені органом влади права особи, в тому числі збирати докази з власної ініціативи, виходити за межі вимог сторін тією мірою, наскільки це необхідно для повного захисту прав особи. Такі засади процесуальної активності суду варто поширити й на адміністративне судочинство. У кримінальному же судочинстві варто позбутися властивого суду обвинувального ухилу; у випадку, якщо обвинувачення не довело вини особи у вчиненні злочину, обов'язок суду - постановити виправдувальний вирок [95, с.22].

Отже, реформування процесуального законодавства має бути спрямоване на вдосконалення його правового регулювання з метою підвищення ефективності правосуддя у цілому. Тому не один рік обґрунтовується доцільність поєднання в одному кодексі норми цивільного, господарського і адміністративного процесів, оскільки між ними немає суттєвих відмінностей, зумовлених специфікою судочинства. [42, с. 23].

Погоджуємось із думкою С.О. Короеда, що покращення якості й оперативності судового розгляду має відбутися за рахунок уникнення скасування вищою інстанцією рішень судів з мотивів непідвідомчості чи непідсудності, закріплення принципу офіційного з'ясування обставин справи, принципу процесуальної активності та ініціативності суду, перетворивши суддю з арбітра на активного суб'єкта процесу, поклавши таким чином на суддів повну відповідальність за повноту встановлення обставин справи та правильність вирішення спору, законність, обґрунтованість і правильність ухваленого рішення, та посиливши їх дисциплінарну відповідальність за процесуальну бездіяльність та пасивність [95, с.22]. Окрім цього, на чинному етапі судової реформи передбачається запровадження приватних судових виконавців, що створить конкурентне середовище на ринку послуг щодо виконання судових рішень і відповідно сприятиме своєчасному виконанню судових рішень, пов'язаних з поновленням порушених прав і свобод людини . [93, с.19].

Таким чином, вдосконалення змісту права, й передусім права на судовий захист, постає як важливий чинник відновлення довіри до судової системи, коли людина, що звертається до суду, законно розраховує на всебічний та швидкий розгляд справи, на компетентність, незалежність та неупередженість суду. [42, с. 24].

На думку С.О. Короєда, **демократизація організаційних основ судочинства** передбачає перебудову організації судової системи на просту та доступну для ефективного захисту прав і свобод фізичних чи юридичних осіб. Людина, яка приходить до суду, не є правником і не повинна ним бути, вона приходить не з розкошів чи нудьги і не на екскурсію. Людина шукає справедливості, вона хоче за допомогою державного судового механізму відновити своє порушене право. Як установа, яка надає судові послуги, судова система повинна бути простою та доступною для пересічного громадянина, а судові процедури – простими й зрозумілими навіть не для правників [95, с.8]

Як зазначалося у попередніх розділах роботи, в Україні до недавнього часу фактично виокремлювалось п'ять самостійних судових структур та діяла чотирьохрівнева судова система. Окрім цього, функціонування господарських та адміністративних судів як окремих спеціалізованих судових установ не підвищує ефективність судового захисту настільки, щоб цим можна було обґрунтувати їх існування. Ці суди за обсягом фінансування практично прирівнюються до судів загальної юрисдикції, хоча навантаження на ці суди незначне у загальному обсязі справ, що розглядаються судами в Україні. Зокрема, станом на 2015 р. господарські суди загалом розглядали лише 3–3,5%, а адміністративні – 10% від загальної кількості розглядуваних справ у судовій системі. Окрім того, адміністративні справи розглядаються і місцевими загальними, і спеціалізованими окружними адміністративними судами за правилами адміністративного судочинства [95, с.11].

Усе це є свідченням того, що модель судової системи стала вкрай громіздкою, а тому – малодоступною та малоефективною. Міжнародні інституції неодноразово наголошували на необхідності реорганізації системи

спеціалізованих судів та створення єдиної системи судів, до якої входитимуть місцеві, місцеві окружні суди, Верховний Суд (далі – ВС), що було частково запроваджено в ході конституційної реформи 2016 р. [46, с. 301].

Ст. 17 Закону України «Про судоустрій і статус суддів» визначає, що «систему судоустрою складають: 1) місцеві суди; 2) апеляційні суди; 3) Верховний Суд», який є найвищим судом у системі судоустрою України [68]. Суди спеціалізуються на розгляді цивільних, кримінальних, господарських, адміністративних справ, а також справ про адміністративні правопорушення, вказано у ст. 18 відповідного закону [68]. Також глава 4 даного закону передбачає існування двох вищих спеціалізованих судів України: Вищого суду з питань інтелектуальної власності та Вищого антикорупційного суду, що діють як суди першої інстанції з розгляду окремих категорій спорів.

Найбільш дискусійним було питання щодо статусу і повноважень ВС та юридичної сили його рішень, їх ролі у забезпеченні уніфікації судової практики, а також доцільності виконання функцій конституційного контролю самостійною судовою установою – КСУ. Адже чинний до недавнього часу механізм організації та діяльності КСУ не витримує критики. Як визначає С.О. Короед, за період свого існування цей орган не став надійним та незалежним арбітром між народом та державою, а був каталізатором соціально-політичного конфлікту. Існування КСУ було номінальним, а його діяльність та організація, статус суддів не стали надійним гарантом захисту конституційного ладу в державі [95, с.12].

Відповідно до конституційного і профільного законів про реформування судової влади ВС є найвищим судом у системі судоустрою України, забезпечуючи сталість та єдність судової практики. Таким чином, ВС стає остаточним арбітром з питань, що належать до різних галузей права (кримінального, цивільного чи адміністративного). Він також здійснює правосуддя як суд касаційної інстанції, а у випадках, визначених процесуальним законом, – як суд першої або апеляційної інстанції. Таким чином, як зазначає Ю.С. Шемшученко, створено передумови для ліквідації тієї

вакханалії, яка мала місце останнім часом у сфері застосування інституту судової касації. Правова природа касації насамперед пов'язана із сферою правозастосування. Внаслідок недосконалості законодавства та різного його тлумачення в судовій системі об'єктивно виникає конкуренція судових рішень. Саме для її подолання та забезпечення однаковості застосування правових норм усіма судами і утворюються верховні суди як касаційна інстанція, що утверджує єдину для всіх інших судів процедуру розгляду відповідних категорій справ. Разом із тим касаційна діяльність верховних (касаційних) судів впливає на законодавчу діяльність, стимулює процес оновлення чинного законодавства [205, с.44].

Відповідно до конституційних змін 2016 р. скасовуються вищі спеціалізовані суди, що існували у галузі цивільного/кримінального, адміністративного та господарського права, та розширюється структура ВС, у складі якого діють спеціальні касаційні суди з розгляду категорій справ, що досі належали до відання вищих спеціалізованих судів, та Велика Палата для усунення потенційних відмінностей у практиці між «судами» в межах нового Верховного Суду [21]. Таким чином, у оновленому ВС окрім Великої Палати Верховного Суду, яка діє як суд касаційної інстанції з метою забезпечення однакового застосування норм права касаційними судами, діє Касаційний адміністративний суд, Касаційний господарський суд, Касаційний кримінальний суд та Касаційний цивільний суд. У кожному касаційному суді утворюються судові палати з розгляду окремих категорій справ з урахуванням спеціалізації суддів [193, с. 263]. Окрім касації, ВС наділений іншими повноваженнями – аналіз судової статистики та узагальнення судової практики, звернення до КСУ щодо конституційності правових актів, забезпечення однакового застосування норм права судами різних спеціалізацій тощо [56].

Демократизація організаційних основ судочинства України в ході судової реформи пов'язувалась також із ліквідацією системи господарських і адміністративних судів та переданням їх функцій до судів загальної юрисдикції. Відповідні дії розцінювались як забезпечення доступності

правосуддя як ключової конституційно-правової засади збалансування та оптимізації судової влади України шляхом запровадження «єдиного вхідного вікна» – через відповідний місцевий суд як ефективну систему комунікації між людиною та судовою владою. Як зазначає С.О. Короєд, передбачалось, що в умовах повної юрисдикції загальних судів основою ефективності та швидкості судочинства має бути внутрішня спеціалізація суддів із розгляду окремих категорій справ. Зовнішня спеціалізація допустима як субсидіарна щодо загальних судів. Окремі спеціалізовані суди (сімейні, ювенальні, з трудових спорів, патентні, господарські тощо) можуть бути утворені як відповідні підрозділи загальних місцевих чи окружних судів [95, с.16].

Утім, у ході реформи господарські та адміністративні суди не були цілком ліквідовані. Згідно із Законом України «Про судоустрій і статус суддів» залишились місцеві та апеляційні господарські та адміністративні суди, які діють наряду з місцевими загальними судами та з апеляційними судами з розгляду цивільних і кримінальних справ, а також справ про адміністративні правопорушення. Однак, місцеві суди будуть іншими (окружними) організаційними структурами, що наразі утворюються в одному або декількох районах чи районах у містах. Згідно зі ст. 22 відповідного закону місцеві загальні суди розглядають цивільні, кримінальні, адміністративні справи, а також справи про адміністративні правопорушення, господарські суди розглядають справи, що виникають із господарських правовідносин, а також інші справи, віднесені законом до їх юрисдикції, адміністративні суди – справи адміністративної юрисдикції (адміністративні справи). Відповідно до низки указів Президента України від 29 грудня 2017 р. в Україні ліквідовані місцеві загальні суди (районні, міськрайонні, міські), натомість створені окружні суди, а також змінена система господарських судів і реорганізовано апеляційні адміністративні суди. Під реформування так і «не потрапили» окружні адміністративні суди [34].

Особлива увага під час проведення реформи судової системи приділяється формуванню суддівського корпусу України людьми, гідними високого

суддівського звання, наділеними високим професіоналізмом, громадськими та моральними якостями. Таким чином, підготовка суб'єктів судочинства, які розглядаються конфлікти у відносинах людини із суспільством та громадянина із державою, застосовуючи сферу своїх повноважень, шляхом компромісів реально вирішують суперечність між законом і дійсністю, постає важливим напрямом демократизації судочинства. [46, с. 300].

Ще одним фактором демократизації організаційних основ судочинства є трансформація конституційно-правового статусу прокуратури і суду на користь останнього, що відбулась з прийняттям Закону України «Про внесення змін до Конституції України (щодо правосуддя)» [59]. Якщо раніше повноваження органів прокуратури визначалися нормами окремого розділу Конституції (розділ VII «Прокуратура»), який містився перед розділом «Правосуддя», то тепер повноваження прокуратури регламентуються однією статтею Конституції, яка включена до розділу «Правосуддя» (ст. 131-1 Основного Закону). Із Конституції виключено положення про те, що прокуратура України становить єдину систему. Фактично прокуратура включена до судової гілки влади [205, с.36].

Окрім цього має місце помітне звуження функцій прокуратури. Відповідно до ст. 131-1 Конституції України, органами прокуратури залишено три види функцій: 1) підтримання публічного обвинувачення в суді; 2) організація і процесуальне керівництво досудовим розслідуванням, вирішення відповідно до закону інших питань під час кримінального провадження, нагляд за негласними та іншими слідчими і розшуковими діями органів правопорядку; 3) представництво інтересів держави в суді у виключних випадках і в порядку, що визначений законом [90].

Таким чином, остаточно вирішено питання щодо можливості здійснювати досудове розслідування кримінальних проваджень, яке вона здійснює тимчасово, а також представництва інтересів громадянина в суді, як це мало місце раніше. Прокуратура більше не є каральним інструментом кримінальної політики держави, натомість вона постає як самостійний орган судової влади,

що незалежно та неупереджено забезпечує її обвинувальну функцію [143, с.193].

Окреслені організаційні зміни, що тривають в судовій системі України, є підтвердженням певних зрушень у бік демократизації організаційних основ судочинства. Наскільки їм вдасться зробити судову систему простою та доступною для пересічного громадянина покаже час.

4.2 Електронні технології в системі судочинства як засіб доступного судочинства

Наступним напрямком демократизації судочинства постає **впровадження електронних технологій судочинства**, яке почалось на попередніх етапах судової реформи. Як вірно зазначає Н.В. Кушакова-Костицька, унаслідок саморегуляції суспільства, коли інформатизація, автоматизація, віртуалізація процесів стає невід'ємною складовою всіх сфер життєдіяльності, відбуваються такі позитивні зміни в системі судочинства як підвищення відкритості та доступності судочинства, загальної ефективності та прискорення судових процедур, ускладнення корумпованості та інших негативних явищ, що викликають обурення і формують правовий нігілізм у населення протягом десятиліть [111, с.104].

Передусім, варто погодитись із думкою Н.В. Кушаково-Костицькою, що впровадження електронних технологій судочинства є елементом електронного урядування, що нині розглядається як спосіб організації державної влади за допомогою інформаційних мереж, що забезпечує функціонування органів влади в режимі реального часу та робить максимально простим і доступним щоденне спілкування з ними громадян, юридичних осіб, неурядових організацій. Використання у судочинстві сучасних інформаційних технологій передбачає автоматизацію та здійснення он-лайн таких функцій, як подача позовної заяви, додатків до неї і надання відгуків на позови в електронному вигляді, доступ до судових актів, надання «електронних» доказів, розгляд

справи он-лайн, розсилка учасникам процесу через Інтернет або через sms-повідомлення, інформації щодо поточної справи, функціонування сайтів судів, на яких можна знайти інформацію з конкретного розгляду тощо [110, с.105].

Першими кроками впровадження в Україні електронних технологій судочинства на початку 2000-х рр. на тлі процесів інформації державного сектору було запровадження електронних документів, електронних цифрових підписів та обладнання судів сучасною комп'ютерною технікою та необхідним програмним забезпеченням.

Зокрема, вперше на рівні закону поняття електронного документа та електронного цифрового підпису були визначені Законом України «Про платіжні системи та переказ грошей в Україні» від 5 квітня 2001 р. №2346-III [65]. Зокрема, у ст. 18 цього закону було зазначено, що електронний документ при дотриманні всіх вимог має однакову юридичну силу зі своїм паперовим аналогом.

Станом на кінець першого десятиріччя XXI ст. впровадження електронних технологій в систему судочинства суттєво збільшилось. Зокрема, з прийняттям 07 липня 2010 р. Закону України «Про судоустрій та статус судів» №2453-VI було запроваджено систему електронного документообігу, що забезпечувала автоматизований розподіл справ. У ст. 15 закону йшлося про те, що дана система визначає персональний склад суду для розгляду конкретної справи за принципом вірогідності розподілу справ під час реєстрації в суді позовних заяв, клопотань та скарг з урахуванням ступеня завантаженості кожного суді, спеціалізації, а також вимог процесуального закону [56]. Після запровадження автоматизованої системи документообігу, яка між іншим здійснювала контроль за перебігом судового провадження, ефективно розпочав діяти створений на реалізацію Закону України «Про доступ до судових рішень» від 22 грудня 2005 р. №3262-IV [62]. Єдиний реєстр судових рішень, що являє собою автоматизовану систему збирання, зберігання, захисту, обліку, пошуку та надання електронних копій судових рішень. Відповідно до рекомендацій Консультативної ради Європейських судів, судові рішення, внесені до реєстру,

є цілодобово відкритими та безоплатно доступними на офіційному веб-порталі судової влади України [200, с.178].

Наступним кроком було розроблення у 2012 р. державним підприємством «Інформаційні судові системи» Концепції електронного суду України (e-court) на розвиток положень чинного на той момент законодавства про судоустрій та інформатизацію. Концепція передбачає виконання наступних завдань: надання можливості фізичній особі або організації направити до будь-якого суду країни підписаний електронним цифровим підписом позовну заяву (апеляційну чи касаційну скаргу) разом з пакетом супутніх документів за допомогою мережі «Інтернет»; надсилання стороні судового процесу електронної копії процесуального документа або повістки засобами електронного зв'язку (e-mail чи SMS); розробка та впровадження універсального формату обміну даними, завдяки якому стане можливою передача справ та документів між автоматизованими системами документообігу суду різних розробників [92].

З метою реалізації положень Концепції наказом ДСА України від 7 вересня 2012 р. №105 було затверджено Тимчасовий регламент обміну електронними документами між судом та учасниками судового процесу [181], який визначав порядок подання учасниками судового процесу до суду документів в електронному вигляді, а також надсилання таким учасникам процесуальних документів в електронному вигляді паралельно з документами у паперовому вигляді відповідно до процесуального законодавства. Цим наказом було також визначено порядок реєстрації і роботи користувачів у системі, подання та отримання судом електронних документів, а також надсилання документів користувачу [15, с.14].

11 грудня 2014 р. Радою суддів України затверджена нова Стратегія розвитку судової системи в Україні на 2015–2020 роки [173]. Напрямок 4 Стратегії присвячений розвитку електронного правосуддя. У ньому визначено план заходів, спрямованих на вирішення двох основних стратегічних питань: доступу до правосуддя й використання інноваційних технологій заради поліпшення судового процесу. У Стратегії зазначається, що більш інтенсивне

використання електронного правосуддя дасть користувачам можливість звертатися до суду, оплачувати послуги, брати участь у провадженнях та отримувати всю відповідну документацію електронними засобами. У свою чергу, судді отримають можливість ефективно розпоряджатися своїми ресурсами та підвищувати свою продуктивність, одночасно вирівнюючи баланс між роботою та особистим життям.

Окрім того, у Стратегії наголошується на таких моментах: на необхідності розвитку нормативно-правової бази щодо електронного правосуддя та комплексних інформаційних систем для досягнення більшої прозорості, ефективності, доступу та справедливості правосуддя; на необхідності удосконалення каналів зв'язку і взаємодії ІС, зокрема зовнішньої взаємодії між різними державними і недержавними суб'єктами сектору юстиції, а також із державами-членами та установами ЄС й іншими міжнародними суб'єктами.

І нарешті у новому Законі України «Про судоустрій і статус суддів» впровадження електронних технологій судочинства регулює ст. 15. Відповідно до закону, дана система забезпечує виконання широкого спектру функцій, що складається з 18 пунктів. Серед них, ведення електронного діловодства, централізоване зберігання документів в єдиній базі даних, обмін документами та інформацією в електронній формі між органами системи правосуддя, проведення відеоконференції в режимі реального часу, автоматизація судових органів, формування і ведення суддівського в електронній формі, визначення судді (судді-доповідача) для розгляду конкретної справи, добір осіб для запрошення до участі у здійсненні правосуддя як присяжних, розподіл справ у Вищій кваліфікаційній комісії суддів України, Вищій раді правосуддя, аудіо- та відеофіксацію судових засідань та їх транслявання в мережі Інтернет, ведення Єдиного державного реєстру судових рішень, функціонування офіційного веб-порталу судової влади України, функціонування єдиного контакт-центру для управління запитами, іншими зверненнями тощо [54]. Положення про єдину інформаційно-телекомунікаційну систему, що відповідають чинним формам судочинства, з прийняттям Закону України від 03 жовтня 2017 р. «Про

внесення змін до Господарського процесуального кодексу України, Цивільного процесуального кодексу України, Кодексу адміністративного судочинства України та інших законодавчих актів» [57] з'явилися також у процесуальних кодексах.

Оцінюючи стан впровадження елементів електронного судочинства в Україні, варто відзначити, що завдання, визначені названою вище Концепцією електронного суду для системи «Електронного суду» [92], реалізовані лише частково. Реалізована частина проекту «Електронний суд» – це підсистема в системі Єдиної судової інформаційної системи України, призначена для забезпечення своєчасного отримання учасниками судового процесу повісток та повідомлень про розгляд судових справ та процесуальних документів, ухвалених під час розгляду справ. У такому вигляді ця підсистема функціонує в Україні з червня 2013 р. У її рамках засобами електронного або мобільного зв'язку здійснюється надсилання сторонам судового процесу повісток. Решта завдань проекту перебувають на стадії концептуалізації або експериментального впровадження. Зокрема, вже кілька років реалізується декілька пілотних проектів, основним з яких є проект «Електронний суд». Погоджуємось із думкою Н.І. Логінової про те, що даний проект націлений на забезпечення відкритого доступу всіх учасників судового процесу до інформації за допомогою інтернет-ресурсів та інформаційно-довідкових кіосків; перехід до відправки та прийому всіх документів, що оброблюються в судах, в електронному вигляді; налагодження системи електронного обміну з базами даних різних державних органів; повна комп'ютеризація процесів судового діловодства та створення єдиного електронного архіву судових документів [116, с.431].

Поряд із цим у чинне законодавство України, в тому числі в законодавство, котре опосередковує відповідні процесуальні відносини, поступово вносяться зміни, які переводять окремі елементи судочинства в електронний режим. Деякі засоби електронної взаємодії між судом і учасниками судового процесу вже повністю увійшли в повсякденне життя. Інші

лише набирають популярності. Багато з них унаслідок різних причин залишаються на експериментальній стадії. [41, с. 39].

На думку О.В. Бринцева, уже декілька років в судах загальної юрисдикції для організації та забезпечення процесів електронного документообігу під час розгляду господарських, цивільних, адміністративних та кримінальних справ використовуються автоматизовані комп'ютерні системи «Діловодство-3» («Д-3») в апеляційних і місцевих загальних судах та «Діловодство спеціалізованого суду» («ДСС») у спеціалізованих судах. Окремими модулями цих систем забезпечуються автоматичний розподіл справ, надсилання учасникам судового процесу судових повісток та копій процесуальних документів в електронній формі; фіксація судового процесу технічними засобами; можливість участі особи у судовому засіданні в режимі відеоконференції; судове діловодство та документообіг, ведення електронного архіву, судової статистики, узагальнення судової практики тощо [15, с.17].

Варто відзначити, що застосування автоматизованої системи в судовій сфері сприяє подоланню корупції, робить діяльність суддів більш прозорою та раціоналізує її. Зокрема, використання підсистеми автоматичного розподілу судових справ між суддями у складі автоматизованої системи документообігу дозволяє не лише уникнути корумпованості при розподілі справ, а й здійснити контроль за роботою суддів, робить її більш відкритою. Дана система призначена також для оцінювання якості правосуддя через збирання статистичних показників. Оприлюднення у мережі Інтернет статистичних даних щодо поточних й розглянутих справ у кожному суді є ще одним кроком у бік прозорості ситуації з навантаженням суддів (кількість справа у провадженні суду) [80, с.184].

Разом з тим, попри усі очевидні переваги електронного судочинства, мусимо погодитись із думкою О.В. Бринцева, що проект «Електронний суд» не набув широкої популярності і просування його відбувається вкрай повільно. Те саме стосується деяких інших загальнодержавних електронних проектів у судочинстві (обмін електронними документами із використанням ЕЦП,

проведення судових засідань у режимі відеоконференцій, використання електронно-інформаційних кіосків тощо) [15, с.72].

4.3 Рівень кваліфікації представників суддівського корпусу та працівників апарату суду як визначний критерій здійснення професійного судочинства в Україні

З питанням впровадження електронних технологій судочинства та інших нововведень у роботі судів безпосередньо пов'язане питання **змістовної підготовки та перепідготовки кадрів**. Йдеться не стільки про підготовку суддів, скільки співробітників апарату суду, які повинні бути обізнаними не тільки в галузі права, а й добре володіти комп'ютерною технікою та постійно застосовувати в своїй роботі нові досягнення інформаційних технологій.

Варто відзначити, що основним завданням апарату суду є забезпечення безперебійної роботи судової установи та сприяння суддям у виконанні їх головної функції – відправленні правосуддя, здійснюючи діяльність, яка безпосередньо не стосується відправлення правосуддя. Працівники апарату суду виконують великі обсяги роботи щодо організації процедури судового розгляду, підготовки справи до слухання, перебігу судового процесу й подальшого спрямування справи. Вони безпосередньо спілкуються з відвідувачами суду, сторонами процесу, від професійності їх дій залежить ефективність судового процесу й формування громадської думки про судову установу [210, с.88].

Що стосується рівня освіти й спеціальності працівників апарату суду, то відзначимо, що не всі посади в апараті вимагають наявності вищої юридичної освіти. Внаслідок необхідності вирішення можливих організаційних проблем (правового, економічного, технічного й іншого характеру), які можуть стати перед суддівським корпусом конкретного суду при підготовці або під час здійснення правосуддя, в апараті суду необхідні фахівці не тільки з юридичною освітою, але й з економічною або технічною. Однак, для посад, які вимагають

юридичну освіту, необхідно мати рівень вищої освіти не менше бакалавра, адже він передбачає здобуття особою теоретичних знань та практичних умінь і навичок, достатніх для успішного виконання професійних обов'язків за обраною спеціальністю, що вже зробить можливим повноцінне виконання покладених на особу обов'язків в апараті суду [210, с.85].

Працівники апарату суду, що уперше прийняті на роботу в систему судоустрою, протягом першого року їх роботи проходять спеціальну підготовку на базі Національної школи суддів України (далі – НШСУ) або її регіональних підрозділів. Хоча на законодавчому рівні така вимога існує тільки щодо державних службовців, враховуючи той факт, що в складі апарату суду є працівники з іншим статусом, зазначену вимогу варто поширити й на них. Програма навчання вперше прийнятих на службу в апарат суду повинна розроблятися з метою підвищення їх ділової кваліфікації, розширення й поглиблення знань, навичок і вмінь. Програми повинні забезпечити формування у слухачів розуміння концепції державної служби взагалі й специфіки роботи судів під час здійснення правосуддя [210, с.86].

Підвищення й підтримка високого рівня професіоналізму й професійної дисципліни, дотримання традицій професійної культури допоміжного персоналу судових органів та й інших державних службовців апарату суду визнаються одним із напрямів постійного удосконалення судової системи багатьох країнах світу [130, с.246]. В Україні забезпечення підготовки та підвищення кваліфікації працівників апарату суду, так саме як спеціальна підготовка уперше прийнятих на роботу в суд, покладається на НШСУ. Відповідно до Регламенту НШСУ, що затверджений Наказом НШСУ від 24 червня 2016 р., постійне підвищення кваліфікації працівників апаратів судів з метою оперативного і якісного забезпечення діяльності суду проводиться протягом усієї трудової діяльності, але не рідше одного разу на три роки, тривалістю до одного тижня, окремим структурними підрозділом НШСУ, що відповідає за підготовку працівників апаратів судів [157]. Для забезпечення зручності працівникам апаратів судів даний підрозділ пропонує різні варіанти

форми підготовки: очна, дистанційна, навчання в реальному часі («он-лайн навчання»), зокрема за допомогою відеоконференцзв'язку. За інформацією НШСУ, протягом 2016 р. підготовку і підвищення власного рівня кваліфікації 5912 працівників апаратів судів, а в 2017 р. – 7333 особи [146].

Розглядаючи змістовну складову підготовки та підвищення кваліфікації працівників апарату судів, особливу увагу варто приділити засвоєнню норм особистої, професійної та організаційної етики працівниками апарату суддів. Чесність, принциповість, відповідальність за свої дії, порядність, справедливість, комбінація уважного ставлення до людей з високою вимогливістю, критичність і самокритичність, терпіння й завзятість у досягненні поставленої мети, непідкупність – ці та інші моральні якості мають вирішальне значення для працівників апаратів судів в умовах проведення судової реформи, однієї з основних завдань якої виступає необхідність підвищення довіри населення до судової влади й правосуддя [136, с.200].

Особлива увага при проведенні реформи судової системи приділяється формуванню суддівського корпусу України людьми, гідними високого суддівського звання, наділені високим професіоналізмом, громадськими та моральними якостями. Отже, **підготовка суб'єктів судочинства**, які розглядають конфлікти у відносинах людини із суспільством та громадянина із державою, застосовуючи сферу своїх повноважень, шляхом компромісів реально вирішують суперечність між законом і дійсністю, постає важливим напрямом демократизації судочинства. Саме освіченість, порядність і професійність суддів є найкращою гарантією незалежності та неупередженості суду. Тому вибір має падати на осіб, спроможних забезпечити найвищі стандарти професійності й моралі [10, с. 162].

У Європейських стандартах судочинства наголошується на тому, що довіра, яку громадяни мають до системи правосуддя, буде посилюватися, якщо судді матимуть глибокі знання, які виходять за межі технічних знань права та поширюються на сфери важливого соціального значення, а персональні й суддівські навички та розуміння дозволятимуть їм управляти справами та вести

процес належно і поважно [20]. У цьому аспекті постійне навчання є необхідним для об'єктивного, безстороннього та компетентного виконання суддівських функцій. Тому дуже важливими питаннями є як вибір моделі базової освіти для майбутніх суддів, так і можливості підвищення їх кваліфікації. Чесність, принциповість, відповідальність, людяність, справедливість, критичність та самокритичність, терпіння та наполегливість в досягненні поставленої цілі, непідкупність – ці, та інші особистісні риси мають вирішальне значення для спіробітників апарату судової реформи, однією із основних задач якої являється необхідність підвищити довіру населення до судової влади та правосуддя. [41, с. 42].

У Законі України «Про судоустрій і статус суддів» відповідні питання регулюються у розділах IV «Порядок зайняття посади судді» і V «Кваліфікаційний рівень судді». Зокрема, серед вимог до кандидата на посаду судді (розділ IV, ст. 69) – вища юридична освіта (вища юридична освіта ступеня магістра (або прирівняна до неї вища освіта за освітньо-кваліфікаційним рівнем спеціаліста), здобута в Україні, а також вища юридична освіта відповідного ступеня, здобута в іноземних державах та визнана в Україні в установленому законом порядку) і стаж професійної діяльності у сфері права щонайменше п'ять років [56]. Окрім цього ст. 77 регламентує спеціальну підготовку кандидата на посаду судді – теоретичну та практичну підготовку судді в НШСУ, яка утворюється при Вищій кваліфікаційній комісії суддів України і забезпечує підготовку висококваліфікованих кадрів для системи правосуддя та здійснює науково-дослідну діяльність (ст. 104). Відповідно підготовка «проводиться протягом дванадцяти місяців (якщо інший строк не визначений рішенням Вищої кваліфікаційної комісії суддів України) за рахунок коштів Державного бюджету України» [56], а її підсумком є кваліфікаційний іспит.

Оскільки вказаним законом лише у загальному вигляді окреслені вимоги до базової освіти кандидата на посаду судді, вибір моделі юридичної освіти для майбутніх суддів активно обговорюється у професійних колах. Зокрема, як

зазначає Г. Серeda, загальноосвітня модель юридичної освіти, яка передбачає поетапну підготовку бакалавра, спеціаліста та магістра у вищому навчальному закладі системи Міністерства освіти і науки України, не є ефективною для підготовки майбутніх суддів, адже спеціалізованої підготовки для роботи в суді така модель не дає. У міноосвітніх ВНЗ навряд чи можна реалізувати навчальний план із десятками спеціальних курсів, а через величезну кількість студентів неможливо організувати і постійно діючий практикум та переддипломне стажування. Класична відомча освіта також не відповідає критеріям ефективності та доцільності, адже є досить затратною й не усі випускники поповнюють лави відповідних державних органів. Оптимальною для підготовки майбутніх суддів видається змішана модель освіти, яка передбачає двоступеневу підготовку фахівця. Перший ступінь – це набуття загальних юридичних знань у вищому навчальному закладі. Другий ступінь охоплює навчання у спеціалізованій магістратурі [163, с.8], де можливо викладання великої кількості спеціалізованих дисциплін, де, виходячи із принципу – «суддів мають готувати судді», викладання забезпечують фахівці, що мають досвід роботи в судочинстві, а теоретична підготовка чергується з постійно діючим судовим практикумом. Власне за такою моделлю нині працює Академія прокуратури, де здійснюється підготовка також й суддів. Застосування такої ж моделі обґрунтовується для Академії суддів України, яка була б єдиним відомчим спеціалізованим ВНЗ для підготовки суддів і прокурорів [127, с.13].

Вимога 12-місячної спеціалізованої підготовки кандидатів на посаду судді у НШСУ, що уперше з'явилась у законі «Про судоустрій і статус суддів» 2010 р., певним чином вирішує проблему різного рівня вмінь і навичок новопризначених суддів, яка гостро виявлялась в умовах законодавчої неов'язковості спеціальної підготовки кандидатів у судді. Однак, виникає питання: чи достатньо такої підготовки? Очевидно, спеціалізована підготовка майбутніх суддів в магістратурі, як це відбувається у багатьох європейських країнах, надавала б більшої впевненості у їх всебічності, єдності й достатності

знань та вмінь, а відтак – спроможності здійснювати правосуддя відповідно до стандартів правової держави. Безумовно, програма магістерської підготовки у спеціалізованому навчальному закладі суттєво відрізняється від класичних магістерських програм у галузі права. З цього приводу слушно зазначає Т. Фулей, що як свідчить досвід Франції, Іспанії, Австрії, Болгарії, Греції та інших країн, де діють спеціалізовані заклади суддівської освіти, завдання такої підготовки – «навчити бути суддею». Відповідно, освіта, що її надають такі заклади, зосереджується на виробленні вмінь, навичок і взаємин, які судді повинні використовувати і демонструвати у своїй професійній діяльності, а саме: як вести судові засідання, як себе поводити зі сторонами, як врегульовувати конфлікти в залі судових засідань, якщо вони виникають, як мотивувати рішення тощо [190, с.64]. І триває така спеціалізована суддівська освіта, скажімо, у Австрії 5 років. Протягом цього часу кандидат на посаду судді проходить сім етапів підготовки, у межах яких має місце судова практика під керівництвом суддів-наставників, навчання при суді, відвідування судової академії, інтенсивне навчання окремих галузей права з спеціальною судовою практикою [120, с.350], тощо. Це все дає підстави для роздумів про подальше вдосконалення моделі підготовки майбутніх суддів.

Ефективність судової системи вимагає від суддів високого рівня професійної свідомості. У рекомендаціях Комітету міністрів Ради Європи (Висновок №3-2002 «Про принципи і правила, що регулюють професійну поведінку суддів, зокрема етичні норми, несумісну з посадою поведінку та неупередженість») зазначається, що судді повинні підтримувати свій високий професійний рівень шляхом підготовки та перепідготовки, які мають забезпечувати необхідну кваліфікацію [126, с.133]. Отже, судді повинні постійно навчатись, і насамперед це обумовлено змінами у законодавстві, появою нових суспільних відносин тощо.

Питання підготовки судді для підтримання його кваліфікації регулює ст. 89 Закону України «Про судоустрій і статус суддів», де зазначається, що суддя зобов'язаний проходити підготовку для підтримання кваліфікації в

Національній школі суддів України [56]. Таку підготовку суддя проходить не рідше одного разу на три роки, а її час не може бути меншим 40 академічних годин. НШСУ проводить підготовку суддів для підтримання кваліфікації відповідно до необхідності вдосконалення їхніх знань, вмінь і навичок залежно від досвіду роботи суддів, рівня і спеціалізації суду, де вони працюють, а також з урахуванням їхніх індивідуальних потреб. З цією метою НШСУ організовує тренінги, що є обов'язковими в межах підготовки, а також тренінги, які суддя має право обрати залежно від своїх потреб [56]. За результатами тренінгів та інших видів підготовки відбувається оцінювання суддів.

Відповідно до Регламенту НШСУ, що затверджений Наказом НШСУ від 24 червня 2016 р., підготовку суддів для підтримання кваліфікації та періодичне навчання суддів з метою підвищення їхнього рівня кваліфікації проводить окремий структурний підрозділ НШСУ відповідно до програм підготовки суддів для підтримання кваліфікації, програм підготовки голів та заступників голів судів; програм курсів навчання, визначених кваліфікаційним або дисциплінарним органом, для підвищення кваліфікації суддів, які тимчасово відсторонені від здійснення правосуддя; програм перепідготовки суддів за результатами кваліфікаційного оцінювання, якщо можливість здійснення суддею правосуддя у відповідному суді не підтверджена, програм додаткового навчання суддів на підставі рекомендації викладача (тренера) за результатами проходження тренінгу під час підготовки; календарного плану підготовки суддів для підтримання кваліфікації; календарного плану та програми періодичного навчання суддів для підвищення рівня кваліфікації [157]. У Регламенті НШСУ також визначені особливості підготовки за перерахованими вище програмами.

Практичним аспектом підготовки судді для підтримання його кваліфікації є система відстеження, аналізу та ознайомлення суддів з новим законодавством. Така робота може проводитись як у письмовому вигляді, шляхом ознайомлення кожного судді з відповідними змінами, так і у форматі доповіді відповідальної особи на зборах суддів. Аналогічним чином має бути організована робота з

вивчення суддями рішень ВСУ, які відповідно до процесуальних норм є обов'язковими для застосування всіма нижчестоящими інстанціями [217, с.36].

Отже, вдосконалення системи підготовки та підвищення кваліфікаційного рівня суддів та співробітників апарату суддів є не лише необхідною передумовою ефективної роботи судової системи, але й важливим напрямком демократизації судочинства. Окрім опанування новел законодавства і права, розвитку професійних навичок та умінь, вона має значну увагу зосереджувати на питаннях особистої та професійної етики задля підтримки авторитету, незалежності й ефективності судової влади, підвищення довіри громадськості до суду.

Окреслені вище напрями демократизації судочинства у багатьох аспектах ґрунтуються на **освоєнні та впровадженні демократичного досвіду судочинства розвинених країн Європи і світу**. У цьому зв'язку варто зупинитися на окремих прикладах освоєння та впровадження такого досвіду.

У першу чергу, звернемося до досвіду формування суддівського корпусу в окремих країнах Європи – Франції, Великої Британії, Італії та Німеччини, який очевидно брався до уваги при розробці нових вимог до суддів в Україні.

Так, у Франції професійні судді призначаються Президентом, посадові особи Касаційного Суду і голови апеляційних судів – за рекомендацією Вищої ради магістратури, а інші судді – за поданням міністра юстиції з позитивним висновком Вищої ради магістратури. Усі інші судді не призначаються, а обираються виборцями. А звільнення судді з посади за скоєння проступку або у зв'язку з тяжким захворюванням має право здійснити Вища рада магістратури. Кандидат на посаду судді повинен мати вищу юридичну освіту, здобуту після закінчення спеціальної юридичної академії. Для призначення до складу Касаційного суду встановлені підвищені вимоги – робота професором університету чи необхідний стаж суддівської діяльності. Як правило, суддею призначається особа у віці від 40 до 50 років, яка в межах округу апеляційного суду займалася адвокатською практикою, обіймала посаду судового виконавця

чи нотаріуса. Виконання обов'язків судді у Франції несумісне з мандатом члена парламенту, Асамблеї Європейського Союзу та його інших органів.

В Англії судді Суду Корони призначаються, а також у разі необхідності звільняються з посади королевою за рекомендацією Лорда-канцлера, а судді нижчих судів – Лордом-канцлером. За Конституційним актом ще 1701 р. судді обіймають свої посади «поки поводять себе належно», а за загальним правилом вони ідуть у відставку після досягнення 75 років. При призначенні суддів на посаду прийнято враховувати моральну і ділову характеристики кандидата, стан його здоров'я.

Судову владу у Німеччині здійснюють професійні судді і судді на громадських засадах. Відповідно до Закону «Про суддів» федеральні судді Німеччини призначаються довічно, а в землі Гессен – тимчасово. Наявність наукового ступеня та академічної освіти впливає на зайняття посади судді. За порушення Конституції суддя федерального суду може бути звільнений з посади або переведений на іншу посаду. Клопотання з цього приводу порушується Бундестагом, а рішення приймається двома третинами голосів Федерального Конституційного суду.

В Італії при формуванні суддівського корпусу провідну роль відіграє Вища рада магістратури, до повноважень якої належить призначення і переведення суддів, підвищення їх по службі, застосування дисциплінарних санкцій тощо. Судді не можуть займатися підприємницькою діяльністю, працювати у судових органах, де в колегії адвокатів або повірених працюють їх родичі до другого ступеня включно [204, с. 52].

Отже, більшості країн при вирішенні питань призначення, звільнення та дисциплінарної відповідальності суддів вагомую роль відіграє спеціальний орган – Вища рада магістратури, Лорд-канцлер тощо. До суддів, які, як правило, призначаються довічно й можуть бути звільнені у разі дисциплінарних проступків, за станом здоров'я або при досягненні певного віку, пред'являються вимоги щодо освіти та досвіду роботи у правосудді, а також

встановлюється певні обмеження щодо підприємницької і політичної діяльності.

Аналогічні положення втілено у новому порядку формування судівського корпусу України. Якщо раніше перше призначення на посаду професійного судді строком на 5 років здійснювалося Президентом України, а всі інші судді, крім суддів КСУ, обиралися ВРУ безстроково в порядку, встановленому законом, то тепер порядок призначення на посаду судді істотно спрощено і наближено до європейських стандартів. Призначення на посаду судді здійснюється Президентом України за поданням спеціалізованого органу – Вищої ради правосуддя у встановленому законом порядку (ст. 128 Конституції України). Відтепер усі судді обіймають посаду безстроково, що сприяє нагромадженню професійного досвіду і гарантує їх незалежність. Разом з тим, ст. 126 Конституції України передбачує об'єктивні та суб'єктивні підстави для припинення повноваження суддів: досягнення суддею 65-ти років; припинення громадянства України або набуття суддею громадянства іншої держави; набрання законної сили рішенням суду про визнання судді безвісно відсутнім або оголошення померлим, визнання недієздатним або обмежено дієздатним; смерть судді; набрання законної сили обвинувальним вироком щодо судді за вчинення ним злочину [90].

Як зазначалося, за формування професійного суддівського корпусу в Україні відповідальний незалежний колегіальний орган судової влади – Вища Рада Правосуддя (далі – ВРП), яка стала правонаступницею Вищої ради юстиції. У ході судової реформи Україна врахувала вироблені в Європі стандарти діяльності подібних органів. За Європейською хартією «Про статус суддів» 1998 р. цей орган наполовину має складатися із суддів, яких обирають самі ж судді. Відповідні ради повинні демонструвати найвищий рівень прозорості. Вони є новою формою організації судової влади, яка не є у чистому вигляді суддівським самоврядуванням [204, с. 55].

Окрім того, зазначається у Висновку експертної комісії Міжнародної асоціації суддів «Роль та функції Вищої ради юстиції чи аналогічного органу в

організації та управлінні національною судовою системою» (Відень, 9–12 листопада 2003 р.), Вища рада юстиції може бути інструментом зміцнення незалежності судової влади і суддів при виконанні ними своїх обов’язків за умови додержання автономного статусу та незалежної позиції від інших органів влади. Рада має бути буфером між судовою та виконавчою владою і діяти таким чином, щоб захистити суддів від впливу з боку інших владних органів, а не бути їх інструментом. Вища рада юстиції чи аналогічний орган має відігравати головну роль у призначенні, просуванні по службі, дисциплінарній та навчальній сферах [126, с. 73].

Згідно з Висновком Венеціанської комісії «Призначення суддів» №403/2006 CDL-AD (2007)028 у складі рад юстиції має забезпечуватися справедлива рівновага між представниками судової влади та іншими членами ради, які виконують обов’язки *ex officio* чи на виборній основі. Законодавчі органи зазвичай наділяються правом обирати частину членів вищих рад юстиції. У деяких національних системах самі члени парламенту входять до складу відповідних рад [38]. У будь-якому разі слід уникати відчуття корпоративного інтересу, протекціонізму та надання преференцій при формуванні судової ради. Її склад має відображати наскільки це можливо багатоманітність суспільства.

Ці рекомендації враховані у Законах України «Про внесення змін до Конституції України» (щодо правосуддя)» (ст. 131) [59], та «Про судоустрій і статус суддів» 56]. Відповідно до нового законодавства у новій ВРП розширено представництво судової гілки влади у Раді (з 3 до 10 представників від з’їзду суддів України), виведені з числа тих, хто входить до складу ВРП за посадою (Міністр юстиції та Генеральний прокурор України), істотно розширено повноваження порівняно з Вищою радою юстиції.

Отже, завдяки таким змінам нарешті вдалось привести у відповідність із європейськими стандартами положення національного законодавства України щодо складу ВРП. Тепер при формуванні ВРП не менше половини її членів будуть суддями, обраними такими ж суддями, що повинно позитивно

позначитись на ефективності діяльності новоствореного органу та забезпечити його незалежність та автономний статус [98, с. 128].

Іншим не менш яскравим прикладом освоєння та впровадження демократичного досвіду судочинства розвинених країн Європи є **вдосконалення інституту касації** в ході судової реформи 2016 р.

Інститут касації у його класичному розумінні притаманний головним чином системам континентального права. Історично він сформувався у XVIII–XIX ст.ст. у період розвитку демократичних підвалин державності у Європі. Саме тоді були створені касаційні (верховні) суди – Касаційний суд Франції, Касаційний суд Італії, Касаційний суд Бельгії, Верховний суд Іспанії, Верховний суд Данії, Верховний суд Нідерландів [204, с. 54]. Як зазначає Ю.С. Шемшученко, нині, інститут касації є поширеним інструментом передусім в адміністративному судочинстві зарубіжних країн, за допомогою якого розв’язуються найбільш складні суперечності, пов’язані з розглядом та вирішенням публічно-правових спорів, упорядкуванням судової системи. Право на відкриття касаційного провадження є не стільки загальною гарантією особи на чергове (після апеляції) оскарження з метою перегляду та зміни судового рішення, скільки прерогативою судової влади з метою захисту права та його верховенства.

Аналіз систем адміністративного судочинства Франції, Німеччини, Польщі та Естонії свідчить, що більшість з них має три ланки організації адміністративних судів, на чолі якої є Верховний суд. Перша ланка розглядає справу по суті, на другому рівні справа переглядається апеляційною інстанцією на предмет виявлення та усунення судових помилок, а третя вища ланка – це суд касаційної інстанції, рішення якого є остаточним і обов’язковим [187, с. 683].

Огляд досвіду інституту касації у європейських країнах свідчить, що касація у різних правових системах характеризується наступними ознаками. Перш за все, як зазначає А.Й. Осетинський, касація складає основний зміст повноважень найвищих судових інстанцій [139, с. 12]. В Україні ж до останньої

реформи не було дотримано принципу виключності повноважень ВС, він здійснював лише повторну касацію.

По-друге, побудова адміністративних судів касаційної інстанції в країнах Європи є двох- або трьохрівневою. В Україні система адміністративних судів України мала чотирьохрівневу будову: адміністративні суди першої інстанції – апеляційні адміністративні суди – Вищий адміністративний суд – ВС. Причому Вищому адміністративному суду України як монополізованій установі спеціалізованої юрисдикції відводилась провідна роль.

По-третє, перегляд судових рішень адміністративними судами касаційних інстанцій здійснюється колегіально. В Україні суддя приймав рішення про наявність підстав для відкриття касаційного провадження одноосібно, що часто викликало сумніви в об'єктивності та претензії з боку громадянського суспільства.

По-четверте, касація в європейських країнах здійснює юридичну перевірку судових рішень, які приймаються судами нижчих інстанцій, є найвищою формою судового тлумачення та забезпечення єдності судової практики. У більшості країн Європи існує відповідний адміністративний суд касаційної інстанції. Незважаючи на різне за змістом законодавство, яке регулює повноваження таких судів в країнах Європи, єдиним об'єднуючим фактором їх функціонування в судовій системі інших країн є забезпечення судового захисту з винесенням остаточного рішення за умов дотриманням принципу інстанційності та єдності судової практики [187, с. 684]. В Україні ж законом заборонявся розгляд в одній судовій установі однієї й тієї самої справи за двома та більше інстанціями.

На основі осмислення відповідного досвіду в нашій державі не один рік точилася дискусія про доцільність забезпечення єдності касаційного оскарження та касаційної інстанції у найвищій судовій інстанції в державі та утвердження такої концептуально-правової основи системи правосуддя, яка б сприяла виконанню трьох основних функцій правосуддя – розгляду справи по суті, апеляційному та касаційному перегляду. Унаслідок суттєвого перегляду

повноважень ВС та утворення в його складі Касаційного адміністративного суду в ході останньої реформи саме касаційна інстанція стала вінцем системи адміністративних судів, а ВС – останньою інстанцією судочинства, що відповідає європейській правовій доктрині.

Передбачена нинішньою судовою реформою трансформація чотирьох вищих судових інстанцій у єдиний касаційний орган – ВС спрямована на удосконалення касаційного судового провадження, що пов'язано також з внутрішньою диференціацією вищого судового органу країни. Відповідний досвід є у європейських країнах. Зокрема, Касаційний суд Франції складається з п'яти палат з цивільних справ (включаючи палати з торгових та фінансових справ, палату з соціальних питань) та кримінальної палати. Касаційний суд Італії складається з трьох палат з цивільних справ, однієї з трудових та шести палат з кримінальних справ. Касаційний суд Бельгії складається з трьох палат [204, с. 55].

За практикою європейських країн право на касаційне оскарження, як правило, формально не обмежується. Це випливає з принципу забезпечення доступу до правосуддя, тобто до всіх суддів без винятку і без будь-яких формальних перешкод. Цей принцип знайшов відображення у ст. 55 Конституції України. Тепер кожний громадянин має право звернутися з касаційною скаргою до ВС.

Крім того, на забезпечення прав громадян спрямований й новий **інститут конституційної скарги** [204, с. 55], який розглянемо нижче.

Інститут конституційної скарги у багатьох європейських країнах постає як вагомий механізм захисту прав і свобод людини, необхідність упровадження якого було підставою для багаторічної дискусії. «Без неї доступ громадян до конституційного правосуддя здається малоефективним, а конкуруючий характер досягнення правової справедливості з іншими суб'єктами права практично відсутній» [162, с. 83], зазначав у свій час А. Селіванов. На основі вивчення досвіду країн – засновниць різних видів конституційної скарги (Швейцарія, Австрія, Іспанія), а також країн, що мають близьку до України

історично-правову спадщину (Польща, РФ), де цей конституційно-правовий інститут був запроваджений не так давно, М. Гультай робить наступні узагальнення щодо особливостей його функціонування [29, с. 139]. Запровадження інституту конституційної скарги вимагає його визнання на конституційному рівні, де, як правило, визначаються підстави конституційної скарги (порушення конституційних прав і свобод), її предмет (коло юридичних актів (дій), що підлягають оскарженню), суб'єкти (фізичні та/або юридичні особи), а також юридична обов'язковість і наслідки рішень органів конституційного судочинства, у тому числі за результатами розгляду конституційних скарг.

По-друге, положення про конституційну скаргу переважно викладаються в розділах конституцій, присвячених організації та діяльності судової влади, або в окремих розділах, що стосуються конституційної юстиції. При цьому повноваження щодо прийняття та розгляду конституційної скарги викладаються поряд з іншими повноваженнями органів конституційного судочинства у відповідних статтях основних законів. Часто право осіб на конституційну скаргу міститься також у розділах конституцій, присвячених основоположним правам і свободам, де й визначається в загальному вигляді національна модель конституційної скарги.

По-третє, процесуальні питання подання та розгляду конституційних скарг, вимоги щодо їх прийнятності, зокрема вичерпання інших засобів національного захисту, вимоги щодо строків подачі скарг, юридичного представництва скаржників, судових витрат, форми конституційної скарги, а також особливості перегляду рішень судів та інших правозастосовних органів у зв'язку із задоволенням конституційних скарг висвітлюються у спеціальних законах про конституційні суди (трибунали), які переважно мають статус конституційних або органічних.

Право на конституційну скаргу як механізм, який дозволяє громадянам і юридичним особам із допомогою конституційного судочинства домогтися скасування дії закону або його окремих положень, якщо вони не відповідають

Конституції, українці отримали з 30 вересня 2016 р. У межах цієї процедури особи можуть довести, що положення Закону, який суд застосував у конкретній справі, є неконституційним. У такому разі вони втратять чинність для всіх в Україні, а суб'єкт конституційної скарги отримає право перегляду своєї справи судом загальної юрисдикції за нововиявленими обставинами [83]. Слід зазначити, що тривалий час новий механізм не працював, а подані скарги залишалися без розгляду, що було пов'язано з відсутністю нового Регламенту КСУ.

Для досягнення в Україні ефективності даного механізму варто продовжувати вивчати досвід роботи Конституційних судів європейських країн щодо опрацювання відповідних скарг.

Європейський досвід упроваджено також у ході реформуванні органів прокуратури, впровадження електронних технологій судочинства, створення спеціалізованих антикорупційних органів та інших сферах.

Висвітлюючи **впровадження демократичних інновацій**, варто згадати й вітчизняні винаходи, зокрема у сфері громадських ініціатив. Заслуговує уваги проект «Відкритий Суд», реалізація якого стала можливою після набрання у березні 2015 р. чинності Закону України «Про забезпечення права на справедливий суд», який гарантує можливість проведення в залі судового засідання фотозйомки, відео- та аудіозапису з використанням портативних відео- та аудіотехнічних засобів без отримання окремого дозволу суду. Специфікою проекту «Відкритий Суд» є «живий» і публічний моніторинг судових процесів, який передбачає відеофіксацію судових засідань у цивільних, кримінальних, адміністративних та господарських справах. Відеозаписи судових засідань розміщуються на сайті проекту, на каналі YouTube «Відкритий Суд» і поширюються соціальними мережами для мільйонів громадян [195, с. 10]. Маємо відзначити, що в межах проекту «Відкритий Суд» досить вдало окреслено механізми досягнення поставлених цілей, а саме: формування в суспільстві відчуття тотальної нетерпимості до корупції, несправедливості та зневажливого ставлення в судах, до низького рівня

кваліфікації суддів, прокурорів, адвокатів; підтримка суддів, прокурорів, адвокатів – фахівців та заохочення до несприйняття колег, які дискредитують професію; упровадження системи застосування заходів відповідальності до суддів, прокурорів та адвокатів через непрофесійність (етика, процесуальні порушення тощо), у тому числі на підставі відеодосьє [141]. Згадана ініціатива, крім іншого, виконує дуже важливі для ефективності судової реформи функції – превентивну, дисциплінарну, захисну, виховну та просвітницьку. Відеофіксація судових засідань, винесення їх на широкий загал застерігають і утримують суддів, адвокатів, прокурорів від дій, які можуть їх дискредитувати, спонукають їх до підвищення фахового рівня, належної підготовки до участі у справі. Водночас демонстрація судових процесів дозволяє людині сформувати власну незаангажовану думку про його учасників, що захищає їх від безпідставної критики. Крім того, це сприяє формуванню уявлень про стандарти професії судді, адвоката, прокурора, їх специфіку, що загалом розвиває обізнаність, правову культуру населення [195, с. 10].

Серед демократичних інновацій варто виокремити організації громадського контролю, створення яких санкціонується державою. Йдеться зокрема про науково-консультативні ради (далі – НКР), які діють при вищих спеціалізованих судах і ВС відповідно до статей 37 і 47 Закону України «Про судоустрій і статус суддів». Хоча головною метою їх функціонування є наукове забезпечення діяльності відповідного суду, опосередковано вони також здійснюють і контрольну функцію, що впливає із такого. Функціонування НКР у легальний спосіб дозволяє судам залучати ззовні до своєї юрисдикційної діяльності видатних науковців, правників, а також інших осіб як представників громадянського суспільства, які здатні запропонувати у доступній і зрозумілій формі науково обґрунтовані конкретні механізми, засоби, підходи до вирішення актуальних проблем судової практики, правового регулювання суспільних відносин. У такий спосіб фактично здійснюються вплив на формування та розвиток судової практики, коригування вектору розвитку відповідної сфери законодавства, взаємодія судової системи із зовнішнім середовищем,

оцінювання діяльності суб'єктів судової системи та підвищується ефективність функціонування судової системи загалом [195, с. 13].

Оцінюючи хід впровадження демократичних інновацій, більшість з яких з'явилися на основі освоєння демократичного досвіду судочинства країн Європи, варто звернути увагу, що не усі органічно адаптуються у вітчизняну практику. Реальність демократичних змін у вітчизняному судочинстві можна буде адекватно оцінити лише з часом.

Висновки до розділу 4

1. Важливим чинником відновлення довіри до судової системи та передумовою розвитку інших напрямків демократизації українського судочинства у першу чергу є вдосконалення змісту самого права на судовий захист.

Демократизація організаційних основ судочинства передбачає перебудову судової системи на просту та доступну для ефективного захисту прав і свобод людини. Формування такої системи пов'язуємо зі створенням єдиної системи судів, до якої входять місцеві, місцеві окружні суди, Верховний Суд, який є найвищим судом у системі судоустрою України, що забезпечує сталість та єдність судової практики, та трансформацією конституційно-правового статусу прокуратури.

2. Упровадження електронних технологій судочинства підвищує відкритість та доступність судочинства, прискорює судові процедури, сприяє подоланню корупції та раціоналізує діяльність суддів. Визнаючи дієвість електронних технологій у демократизації судочинства, мусимо констатувати, що їх можливості не задіяні в повному обсязі.

3. Удосконалення системи підготовки та підвищення кваліфікаційного рівня суддів та співробітників апарату суддів є необхідною передумовою ефективної роботи судової системи й важливим напрямком демократизації судочинства. Окрім опанування новел законодавства і права, розвитку

професійних навичок та умінь, вона має значну увагу зосереджувати на питаннях особистої та професійної етики задля підтримки авторитету, незалежності й ефективності судової влади, підвищення довіри громадськості до суду.

4. Окреслені напрями демократизації судочинства у багатьох аспектах ґрунтуються на освоєнні та впровадженні демократичного досвіду судочинства розвинених країн Європи і світу. До демократичних інновацій, які впроваджено на основі освоєння та переосмислення європейського досвіду варто також віднести: зміни у формуванні суддівського корпусу, вдосконалення інституту касації та введення інституту конституційної скарги. Якщо оцінити ефективність впровадження окреслених інновацій можна буде лише з часом, то деякі винаходи у сфері громадських ініціатив (проект «Відкритий Суд», науково-консультативні рад при судах) вже довели свою ефективність.

Окремі результати наукових досліджень автора по темі четвертого розділу відображено у працях дисертанта: [42;23], [44;42]. [45;67], [46;306], [47;137], [48;285].

ВИСНОВКИ

У дисертації наведено теоретичне узагальнення та запропоновано нове вирішення наукового завдання, яке полягало у здійсненні комплексного вивчення демократизації як закономірності модернізації українського судочинства в умовах соціальних змін, а також формулюванні теоретичних положень та рекомендацій, що відповідають вимогам наукової новизни, мають вагоме значення для наукової та практичної діяльності, серед них такі:

1. Дослідження сучасних наукових поглядів про розвиток українського судочинства в умовах соціальних змін, ґрунтувалося на багатоаспектному аналізі публікацій фахівців з правознавства та юридичних наук, документознавства, соціальних комунікацій, державного управління, міжнародних публікацій та ін. У результаті проходження усіх історичних тенденцій, фактів та процесів, обумовлених генезисом існування, структури та системи становлення судочинства в Україні, включаючи соціально-історичні, економічні, політико-правові, етнічні та геополітичні фактори, які відіграли роль у правовому регулюванні судової діяльності в країні, зміст яких сформував не лише засади здійснення правосуддя, а й визначив принципи легітимності судової діяльності.

2. За результатами аналізу нормативно-правових засад судочинства встановлено, що історичний радянський судочинний спадок може бути подоланий лише завдяки ефективній стратегії удосконалення цієї інституції з метою побудови нової судової системи незалежної України. Основним кроком у подоланні радянської командно-адміністративної судової системи із її жорсткою ієрархічністю суддівського корпусу є неухильне виконання норм Конституції України від 28 червня 1996 р., якою визначено основні засади судочинства, здійснення правосуддя в Україні за допомогою форм судочинства – конституційного, кримінального, цивільного, господарського та адміністративного; участь представників народу в здійсненні правосуддя (інститут присяжних); право на колегіальний розгляд кримінальних справ.

Важливе значення для демократизації процесу здійснення правосуддя в Україні мають європейські тенденції до спрощення процедури судочинства, в тому числі і у кримінальних справах; відновне правосуддя – здійснення процесу медіації; ефективне функціонування антикорупційних органів.

3. Досліджено, що напрями демократизації судочинства у багатьох аспектах ґрунтуються на освоєнні та впровадженні демократичного досвіду судочинства розвинених країн Європи і світу. До них відносять і право на касаційне оскарження за практикою європейських країн, і впровадження незалежного колегіального органу судової влади, і процедуру формування суддівського корпусу із врахуванням нових вимог до суддів в Україні. Завдяки впровадженню європейського досвіду побудови ефективного судочинства, здійснюється ефективний вплив на формування і розвиток судової практики, взаємодія судової системи із зовнішнім середовищем, підвищується ефективність функціонування судової системи в цілому.

4. Визначено, що базові принципи реформування судочинства в Україні – це використання правових, політичних, соціально-економічних, інформаційних методів для утвердження судової системи, ними є: пріоритетність захисту прав і життя громадянина, прозорість, підзвітність громадськості, рівність усіх учасників процесу перед судом і законом, доведеність вини, змагальність сторін, гласність, доступність, обов'язковість судового рішення, гуманізм та демократизм забезпечують формування правового підґрунтя модернізованого ефективного судочинства в Україні. Окреслені засади судочинства здобули розвиток у профільних законах України та процесуальних кодексах, являють собою форми реалізації судової влади, у процесі якої вирішуються правові конфлікти, що виникають у сфері відповідних (кримінальних, цивільних, господарських, адміністративних) правовідносин, більшість із яких підкорено головній меті – демократизації правосуддя в Україні.

5. Національна система судочинства нині піддається постійним зовнішнім викликам, серед яких вирізняються такі процеси, як: глобалізація,

інформаційна революція, соціальна турбулентність тощо; внутрішні виклики формують такі детермінанти, як: гібридна війна Росії проти України, боротьба з бідністю і корупцією, тероризмом, екологічними негараздами. Україна на сучасному етапі історії характеризується як фрагментарно глобалізована правова система, що зумовлено перехідним станом розвитку суспільства та держави та, у свою чергу, впливає на напрямки демократичного розвитку судової системи держави без впливу політично заангажованих та корумпованих суб'єктів. Важливим для держави є не лише демонструвати шлях демократичного транзиту, а й проявляти належні результати у соціально-економічній сфері, розвитку прав і свобод людини, боротьбі з протиправними суспільними явищами.

6. Удосконалення змісту права, яке обумовлене вдосконаленням законодавства, що регулює питання судоустрою і статусу суддів, форм судочинства, доступу до правосуддя, в тому числі подолання відношення до нерівності між багатими та бідними, викорінення так званої «суддівської корупції», порядок виконання судових рішень є тими напрямками демократизації судочинства, які дадуть змогу модернізувати не лише судові процеси в Україні, а й стануть передумовами трансформації до такої демократизації.

7. Окреслено визначення сутності демократизації судової системи, що полягає у визнанні людини, незалежно від її процесуальної ролі, – головним суб'єктом судового процесу. Тому демократичне судочинство має здійснюватися за принципом людиноцентризму.

8. У якості пропозиції для внесення змін до чинного законодавства, що регулює питання організації судочинства в Україні, запропоновано визначення змісту суб'єктивного права на судовий захист, що є сукупністю, визначених законом повноважень, якими володіє суб'єкт цього права, серед яких можна виокремити право на пред'явлення позову, право на його забезпечення, право клопотати про призначення експертизи, право ставити запитання експертам, свідкам, перекладачам тощо.

9. З метою гарантування реалізації права громадян на судовий захист пропонується розробити систему заходів, які будуть сприяти відновленню довіри громадян до судочинства в цілому. До них належать: встановлення повної прозорості судових процедур та відкритості результату судової діяльності, впровадження «Єдиної судової інформаційно-телекомунікаційної системи», що значно сприятиме усуненню корупції в органах судової системи України, роблячи діяльність суддів більш прозорою та ефективною; вдосконалення системи підготовки та підвищення кваліфікаційного рівня суддів; удосконалення інституту перегляду судових рішень у касаційній ланці; введення інституту конституційної скарги.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Charter of Fundamental Rights of the European Union. *Official Journal of the European Communities*. – 2000. – № 364/01 [Електронний ресурс] — Режим доступу : http://www.europarl.europa.eu/charter/pdf/text_en.pdf
2. David Garland. The Culture of Control: Crime and Social Order in Contemporary Society. / David Garland. // University of Chicago Press. – Chicago , 2001. – P. 13-20.
3. XIV Конгресс із філософії права і соціальної філософії «Глобальна гармонія та верховенство права» // Вісник Академії правових наук України. № 1. – Харків: Право, 2010. – С. 289-302.
4. Андріюк В. В. Функціонування судової влади у контексті принципу верховенства права: постановка проблеми / В.В. Андріюк // Актуальні проблеми вдосконалення чинного законодавства України. – 2014. –Вип. 36. – С. 3-17.
5. Бакірова І. Зміст конституційного права людини і громадянина на судовий захист / І. Бакірова // Право України. – 2006. – № 12. – С. 23–28.
6. Банчук О. Розумний строк розгляду справи у суді: європейські стандарти та українські реалії / О. Банчук // Адвокат. – 2005. – № 11 (62). – С. 7-10.
7. Беззуб І. Конституційний Суд у світлі судової реформи в Україні / І. Беззуб // Конституційний процес в Україні: політико-правові аспекти : бюл. Інформ.-аналіт. матеріалів / Нац. б-ка ред. В.І. Вернадського, Служба інформ.-аналіт. забезп. органів держ. влади (СІАЗ) ; редкол.: О. С. Онищенко (голов. ред.) [та ред.]. – Київ : НБУВ, 2016. – С. 3-10.
8. Білоус В. В. Інноваційні напрямки інформатизації судочинства / В. В. Білоус // Теорія та практика судової експертизи і криміналістики. — 2011. — Вип. 11. — С. 97-106.
9. Білоус В. В. Інформатизація судочинства як гарантія конституційного права на доступ до правосуддя / В. В. Білоус // Конституція України - основа

розбудови правової демократичної соціальної держави та формування правової системи : матеріали Всеукр. наук.-практ. конф., 23-24 черв. 2011 р. — Харків, 2011. — С. 289-295.

10. Білоус М. А. Проблемні аспекти судово-правової реформи в Україні / М. А. Білоус // Збірник наукових праць Хмельницького інституту соціальних технологій Університету «Україна». — 2010. — № 2. — С. 161-162.

11. Бірюкова А. Трансформація національної правової системи в умовах глобалізації / А. Бірюкова // Підприємництво, господарство і право. — 2018. — № 5. — С. 198-202.

12. Бобрик В. І. Цивільне і господарське судочинство: проблема уніфікації судових процедур [Електронний ресурс] / В.І. Бобрик // Міжнародні науково-практичні інтернет-конференції за різними юридичними напрямками. — 27.11.2014. — Режим доступу: http://www.lex-line.com.ua/?go=full_article&id=1702

13. Бориславська О. Роль органу конституційної юрисдикції у формуванні в Україні системи конституціоналізму європейського зразка: до постановки проблеми / О. Бориславська // Вісник Конституційного Суду України. — 2014. — № 3. — С. 62-71.

14. Борох В. О. Міжнародне право і процес глобалізації / В. О. Борох // Молодий вчений. — 2017. — № 11 (51). — С. 844-847.

15. Бринцев О. В. «Електронний суд» в Україні. Досвід та перспективи : монографія / О. В. Бринцев. — Харків: Право, 2016. — 72 с. — (Серія «Інноваційне суспільство і розвиток законодавства»).

16. Вайнагій М. В. Історія судової реформи в незалежній Україні / М. В. Вайнагій // Часопис цивільного і кримінального судочинства. — 2015. — № 5. — С. 127-132.

17. Вдовіна О. О. Використання електронного документообігу в системі судочинства України / О. О. Вдовіна // Вісник Харківської державної академії культури. Серія : Соціальні комунікації. — 2015. — Вип. 46. — С. 82-91.

18. Великодний Д. В. Спрошене провадження у суді першої інстанції за законодавством окремих країн східної Європи / Д. В. Великодний // LEX PORTUS: юрид. наук. журн. / редкол. : С. В. Ківалов (голов. ред. ради), Б. А. Кормич (голов. ред.), І. В. Сафін (заст. голов. ред.), Т. В. Аверочкіна (наук. ред., відп. секр.) [та ін.] ; НУ «ОЮА», ГО «МА Святий Миколай». – Одеса: Видавничий дім «Гельветика», 2017. – № 6 (8). – С. 15-26.

19. Верховний Суд України: історія і сьогодення, портрети і події / За заг. Ред. В.Ф. Бойка. – Київ: Видавничий дом «Ін Юре», 2001. – 319 с.

20. Висновок № 4 Консультативної ради європейських суддів щодо належної первинної підготовки та підвищення кваліфікації суддів на національному та європейському рівнях від 27 листопада 2003 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: [http://www.coe.int/t/dghl/cooperation/capacitybuilding/Source/CCJE\(2003\)OP4_en.pdf](http://www.coe.int/t/dghl/cooperation/capacitybuilding/Source/CCJE(2003)OP4_en.pdf)

21. Висновок щодо Закону України «Про судоустрій і статус суддів» № JUDUKR/298/2017 (на основі неофіційного англійського перекладу відповідного законопроекту, наданого Агентством з міжнародного розвитку США (USAID). – Бюро з демократичних інститутів і прав людини ОБСЄ, Варшава, 30 червня 2017. – 26 с. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://www.legislationline.org/documents/id/21195>

22. Власова Г. К. Європейський досвід застосування спрощеного кримінального судочинства / Г. К. Власова // Науковий вісник Національного університету ДПС України (економіка, право). – 2014. – Вип. 2(65) . – С. 121-126.

23. Войтенко Ю. Україна в оцінці міжнародних рейтингів за президенства В. Януковича / Ю. Войтенко, О. Вдовиченко // Гуманітарний вісник Державного вищого навчального закладу "Переяслав-Хмельницький державний педагогічний університет імені Г. С. Сковороди". Педагогіка. Психологія. Філософія. — 2013. — Вип. 28(2). — С. 488-491.

24. Волковицька Н. Медіація: альтернативний чи ефективний спосіб вирішення спорів? [Електронний ресурс] / Наталія Волковицька // Юридична

газета. – 2018. – 31 січня. – Режим доступу: <http://yur-gazeta.com/publications/practice/inshe/mediaciya-alternativniy-chi-efektivniy-sposib-virishennya-sporiv.html>

25. Гавриленко О.А., Колесніков С.Д., Логвиненко. Київська Русь. Політико-правовий нарис. – Харків: Університет внутрішніх справ, 1999.- 70 с.

26. Гаруст Ю. В. Судова реформа як головний чинник відновлення довіри українського суспільства до влади / Ю. В. Гаруст, О. С. Бондаренко // Право та інновації. — 2016. — № 2. — С. 41-47.

27. Голубов А. Є. Диференціація процедури кримінального провадження як чинник гуманізації кримінального судочинства України / А. Є. Голубов // Вісник Харківського національного університету внутрішніх справ. — 2010. — № 3. — С. 108-117.

28. Господарський процесуальний кодекс України: закон України від 6.11.1991 №1798-ХІІ, редакція 28.08.2018 підстава 2475-VІІІ // Відомості Верховної Ради України (ВВР). – 1992. – № 6. – ст.56 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1798-12>

29. Гультай М. Інститут конституційної скарги в конституціях європейських держав / М. Гультай // Вісник Конституційного Суду України. – 2012. – № 2. – С. 130-139.

30. Декларація про державний суверенітет України від 16 лип. 1990 р. №55-ХІІ // Відом. Верховної Ради України. – 1990. – № 31. – Ст. 429 . [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/55-12>.

31. Дем'янчук О. П. Зміни розподілу політичної влади в Україні після весни-2014 / О. П. Дем'янчук // Наукові записки НаУКМА. — 2014. — Т. 160 : Політичні науки. — С. 23-28.

32. Денисов В. Н. Роль міжнародного права у зовнішній і внутрішній політиці України / В.Н. Денисов // Державотворення правотворення в Україні / За ред. Ю. С. Шемшученка. — Київ: Ін-т держави і права ім. В. М. Корецького НАН України, 2001. — 597 с.

33. Дикий Д. Право на судовий захист в Україні: зміст на механізм реалізації [Електронний ресурс]/ Денис Дикий // Юридична газета. – 16.07.2013. – Режим доступу: <http://yur-gazeta.com/publications/practice/sudova-praktika/pravo-na-sudoviy-zahist-v-ukrayini.htm>

34. До якого суду тепер йти... – 12 січня 2018 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://kmp.ua/uk/analytics/infoletters/to-which-court-to-apply-today/>

35. Доклад о развитии человека 2010. Реальное богатство народов: пути к развитию человека [Электронный ресурс] / ПРООН — Режим доступа : http://www.un.org/ru/development/hdr/2010/hdr_2010_complete.pdf.

36. Долженков О.О. Передумови авторитарної еволюції інституту президентства на пострадянському просторі / О. О. Долженков. // Політологічні записки. — 2013. — № 7. — Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Polzap_2013_7_5

37. Долженков О.О. Судова гілка влади в Україні та Білорусі у процесі становлення та реформування / О.О. Долженков // Гуманітарний вісник Запорізької державної інженерної академії. — 2005. — Вип. 21. — С. 149-156.

38. Доповідь Європейської комісії «За демократію через право» (Венеціанської комісії) щодо призначення суддів № 403/2006 CDL-AD (2007)028 / Венеція, 16–17 березня 2007 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://vkksu.gov.ua/userfiles/doc/perelik-dokumentiv/dop-evr-kom.pdf>

39. Дорошкевич А. С. Гібридна війна в інформаційному суспільстві / А. С. Дорошкевич // Вісник Національного університету «Юридична академія України імені Ярослава Мудрого». — 2015. — № 2 (25). — С. 21-28.

40. Дракер П. Следующая информационная революция / П. Дракер // Офис. — 2000. — № 9–10. — С. 20-26.

41. Дубінко Д.О. Електронний суд в Україні. / Д.О. Дубінко // Правовий журнал *Leges et Vita* (Закон и Жизнь). — 2019. — Вип. 3/2 (327). — С. 39- 42.

42. Дубінко Д.О. Основні напрями демократизації українського судочинства: вдосконалення змісту матеріального і процесуального права. /

Д.О. Дубінко // Науково-практичний журнал «Судова апеляція». — 2019. — № 1 (54). — С. 18–25.

43. Дубінко Д.О. Реалізація принципу прав людини як стрижнева основа судочинного процес. / Д.О. Дубінко // Загальнодержавне науково-практичне та науково-методичне юридичне видання «Слово національної школи суддів України». — 2019. — Випуск 1 (26). — С. 84–97.

44. Дубінко Д.О. Сутність та головні напрями демократизації українського судочинства. / Д.О. Дубінко // Бюлетень Міністерства юстиції України. — 2018. — Випуск 11. — С. 41–45.

45. Дубінко Д.О. Подолання практики втручання в процес функціонування судової влади. / Д.О. Дубінко // Часопис Київського університету права. — 2018. — Випуск 3. — С. 66–69.

46. Дубінко Д.О. Демократизація організаційних основ судочинства. / Д.О. Дубінко // Міжнародний юридичний вісник: актуальні проблеми сучасності (теорія та практика). — 2018. — Випуск 3-4 (12-13). — С. 299–307.

47. Дубінко Д.О. Чинники побудови ефективного судочинства в Україні. / Д.О. Дубінко // Правничо-політологічні та історичні студії проблем українського державотворення: збірник матеріалів Всеукраїнської науково-практичної конференції. Київ, 2019. — С. 136–138.

48. Дубінко Д.О. Актуальні питання принципів формування судової системи України. / Д.О. Дубінко // Проблеми імплементації національного законодавства до Угоди про асоціацію між Україною та Європейським Союзом: збірник матеріалів міжнародної наукової конференції Чотирнадцяті юридичні читання. Київ, 2019. — С. 284–286.

49. Егоров А. М. Влияние глобализации на основополагающие институты гражданского общества / А. М. Егоров // Право и государство: теория и практика. — 2008. — № 3. — С. 34–35.

50. Єдність судової практики у кримінальних справах щодо тероризму / Виступ судді Верховного Суду України Г.В. Канигіної на міжнародному симпозиумі "Забезпечення єдності судової практики у кримінальних справах в

контексті подій 2013—2014 років в Україні", який проходив 24—25 жовтня 2014 р. у м. Львові // Вісник Верховного Суду України. — Київ, 2014. — № 11. — С. 4-7.

51. Єльцов В. О. Сутність інформаційного забезпечення діяльності судів / В. О. Єльцов // Форум права. — 2010. — № 4. — С. 364-368.

52. Ємельянов А. Методи підвищення функціональної якості судочинства / А. Ємельянов // Слово Національної школи суддів України. — 2013. — № 2. — С. 30-38.

53. Желепа О. Узагальнення практики застосування судами законодавства, що регулює захист права власності на тимчасово окупованій території України, на території проведення АТО та у зв'язку з проведенням АТО: проблемні питання / О. В. Желепа, В. М. Мившук // Судова апеляція. — 2017. — № 1. — С. 130-143.

54. Загальна декларація прав людини від 10. 12. 1948 р // Голос України. — 2008. — №236 — [Електронний ресурс]. Режим доступу: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_015/card6#Public

55. Задорожна С. Стратегії подолання бідності в Україні / С. Задорожна // Проблеми і перспективи економіки та управління. — 2016. — № 3. — С. 20-33.

56. Закон України Про судоустрій і статус суддів. Редакція від 05.08.2018, підстава 2509-VIII. — Режим доступу: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1402-9><http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1402-19>

57. Закон України Про внесення змін до Господарського процесуального кодексу України, Цивільного процесуального кодексу України, Кодексу адміністративного судочинства України та інших законодавчих актів №2147-VIII від 03.10.2017 // Відомості Верховної Ради (ВВР). — 2017. — № 48. — ст.436 [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2147-19>

58. Закон України Про внесення змін до Господарського процесуального кодексу України, Цивільного процесуального кодексу України, Кодексу адміністративного судочинства України та інших законодавчих актів №2147-

VIII від 03.10.2017 // Відомості Верховної Ради (ВВР). – 2017. – № 48. – ст.436[Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2147-19>

59. Закон України Про внесення змін до Конституції України (щодо правосуддя) № 1401-VIII від 2.06. 2016 // Відом. Верховної Ради України. – 2016. – № 28. – ст. 532. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1401-19>

60. Закон України Про внесення змін до Конституції України (щодо правосуддя) № 1401-VIII від 2.06. 2016 // Відом. Верховної Ради України. – 2016. – № 28. – ст. 532 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1401-19>

61. Закон України Про внесення змін і доповнень до Кримінально-процесуального кодексу України № 2533 III від 21.06.2001, втрата чинності 19.11.2012 підстава 4651 VI // Відом. Верховної Ради України. – 2001. – №.34-35 – ст. 187 {Зі змінами, внесеними згідно із Законом № 2679-III від 12.07.2001. – ВВР. – № 44. – ст.234} [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2533-14>

62. Закон України Про доступ до судових рішень №3262-IV від 22.12.2005, редакція 15.12.2017 підстава 2147-VIII // Відомості Верховної Ради (ВВР). – 2006. – № 15. – ст. 28. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3262-15>

63. Закон України Про Конституційний Суд України № 2136-VIII від 13.07.2017, редакція від 5.08.2018 підстава 2509-VIII // Відомості Верховної Ради (ВВР). – 2017. – № 35. – ст.376. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2136-19>

64. Закон України Про Конституційний Суд України №4296-ВР, втрата чинності 3.08.2017 підстава 2136-VIII // Відомості Верховної Ради України. – 1996. – № 49. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/422/96-%D0%B2%D1%80>

65. Закон України Про платіжні системи та переказ коштів в Україні № 2346-III від 05.04.2001, редакція 4.06.2017 підстава 1983-VIII// Відомості Верховної Ради (ВВР). – 2001. – № 29. – ст. 137 [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/2346-14>.

66. Закон України Про прокуратуру №1697-VII від 14.10.2014, редакція від 28.08.18 підстава 2475-VIII // Відомості Верховної Ради України (ВВР). – 2015. – № 2-3. – ст. 12. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1697-18>

67. Закон України про ратифікацію Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод 1950 року, Першого протоколу та протоколів № 2, 4, 7 та 11 до Конвенції від 17 лип. 1997 р. № 475/97-ВР, редакція 13.03.2006 підстава 3436 IV // Відом. Верховної Ради України. – 1997. – № 40. – Ст. 263. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/475/97-%D0%B2%D1%80>

68. Закон України Про судоустрій і статус суддів № 1402-VIII від 2.06.2016, редакція від 5.08.2018 підстава 2509-VIII // Відомості Верховної Ради (ВВР). – 2016. – № 31. – ст.545 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1402-19>

69. Зубенко Г. В. Органи судової влади в механізмі забезпечення прав та свобод людини та громадянина в Україні / Г.В. Зубенко // Вісник Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна. Серія «Право» — 2014. — № 1137. — С. 54-57.

70. Захаров Є. Ю. Засудження злочинів комуністичного режиму СРСР / Є. Ю. Захаров. — Харків : Права людини, 2013. — 320 с.

71. Зубачова І. С. Доцільність створення суду присяжних в Україні / І. С. Зубачова // Держава і права: збірник наукових праць. – 2009. – Вип. 45. – Київ, 2009. – С. 224-229.

72. Зуйковська А. А. Політичні цінності й практика сучасного українського суспільства / А. А. Зуйковська // Вісник Харківського національного

університету імені В. Н. Каразіна. Серія “Питання політології”. — 2012. — № 1013. — С. 118-123.

73. История государства и права Украинской ССР. — в 3 т. — Київ: Наукова думка, 1987. — Том 1. — 315 с.

74. История законодательства СССР и РСФСР по уголовному процессу 1955-1991 гг. : Сборник правовых актов / Отв. Ред. Р.Х. Якупов, сост. В. Н. Галузо. — Москва: Спарк, 1997.

75. III Міжнародний судово-правовий форум «Судова реформа в Україні: європейський вектор» / Вісник Верховного Суду України. — 2015. — № 5 (177). — С. 4-13.

76. Калиновський Ю. Ю. Вплив “політичної доцільності” на буття правових норм та цінностей у сучасному вітчизняному державотворенні / Ю. Ю. Калиновський, Є. М. Мануйлов // Вісник Національного університету “Юридична академія України імені Ярослава Мудрого”. Серія: Філософія / редкол. : А. П. Гетьман та ін. — Харків: Право, 2018. — Том 1. — № 36. — С. 20-33.

77. Каменчук Н. М. Права людини в європейському законодавстві / Н. М. Каменчук // Актуальні питання сучасних наук : матеріали міжнар. наук.-практ. конф., м. Вінниця, 17 листоп. 2015 р. / ГО «Європейська наукова платформа», (за підтримки ТПП України та Iraqi-Ukrainian Business Council); відп. за вип. М. А. Панасюк. — Вінниця, 2015. — Т. 3. — С. 194-201.

78. Камінська І. В. Генеза інституту незалежності суду на теренах України / І. В. Камінська // Часопис цивільного і кримінального судочинства. — 2016. — № 4(31). — С. 143-154.

79. Квасневська Н. Д. Загальні проблеми реформування судової системи України / Н. Д. Квасневська // Південноукраїнський правничий часопис. — 2015. — № 2. — С. 242-245.

80. Квасневська Н. Інформаційне забезпечення судоустрою та судочинства в Україні / Н. Д. Квасневська // Публічне право. — 2015. — № 4. — С. 182-188.

81. Кириченко В. М. Теорія держави і права: модульний курс: Навч. посіб. / В. М. Кириченко, О. М. Куракін. – Київ: Центр учбової літератури, 2010. – 264 с.

82. Кириченко Ю. Конституційна скарга: що це та чому не працює [Електронний ресурс]. / Юлія Кириченко, Б. Бондаренко // Дзеркало тижня. – 2018. – Вип. 6. – 17-23 лютого. – Режим доступу: https://dt.ua/internal/konstituciynna-skarga-scho-ce-ta-chomu-ne-pracyuye-269591_.html

83. Кириченко Ю. Новий Закон про Конституційний суд: переваги і недоліки [Електронний ресурс] / Юлія Кириченко // Юридичний вісник України. – 2017. – Липень, 27. – Режим доступу: <http://yvu.com.ua/novyj-zakon-pro-konstytutsijnij-sud-perevagy-i-nedoliky/>

84. Киричок А.П. Гібридна війна як стимулюючий чинник зміни парадигми освітньої підготовки фахівців сфери зв'язків із громадськістю / А. П. Киричок // Держава та регіони. Серія : Соціальні комунікації. — 2015. — № 4. — С. 123-130.

85. Ковалів М. В. Адміністративне судочинство: навч. посіб. / М. В. Ковалів, М. Т. Гаврильців, І. Б. Стахура. – Львів: Гельветика, 2014. – 596 с

86. Ковалів М. О. Основні завдання адміністративного судочинства України / М. О. Ковалів // Вісник Національного університету «Львівська політехника». Юридичні науки. – 2014. – № 810. – С. 28-32.

87. Кодекс адміністративного судочинства України №2747-IV від 6.07.2005, редакція від 14.06.2018 підстава 2447-VIII // Відомості Верховної Ради України (ВВР). – 2005. – № 35-36, № 37. – ст.446 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2747-15>

88. Колюх В. В. Інститут суду присяжних в Україні в контексті зарубіжного досвіду / В. В. Колюх // Актуальні проблеми міжнародних відносин. – 2017. – Вип. 131– С. 68-78.

89. Конвенція про запобігання злочину геноциду та покарання за нього від 9.12.1948 – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: https://www.un.org/ru/documents/decl_conv/conventions/genocide.shtml

90. Конституція України від 28 черв. 1996 р. № 254к/96-ВР, перша редакція // Відом. Верховної Ради України. – 1996. – № 30. – Ст. 141. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96%D0%B2%D1%80/ed19960628>

91. Концепція вдосконалення судівництва для утвердження справедливого суду в Україні відповідно до європейських стандартів (схвалена Указом Президента України від 10 трав. 2006 р. № 361/2006) [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <http://www.zakon1.rada.gov.ua>

92. Концепція електронного суду України / Державне підприємство «Інформаційні судові системи». – К., 2012 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.kbs.org.ua/files/koncept_d.pdf.

93. Корнієнко П. С. Судовий захист як пріоритетна форма правозахисної діяльності в Україні / П. С. Корнієнко // Судова апеляція . – 2017. – № 1 (46). – С. 13-20.

94. Коровайко О. І. Сутність і зміст права на судовий захист у кримінальному судочинстві / О. І. Коровайко // Прикарпатський юридичний вісник. – 2015. – Вип. 3(9). – С. 286-290

95. Короєд С. О. Концепція реформування судової влади України / С. О. Короєд, І. О. Кресіна, С. В. Прилуцький // Судова апеляція. — 2015. — № 3. — С. 6-34.

96. Короєд С. О. Мета господарського судочинства як основний вектор у підвищенні ефективності правосуддя в господарських справах / С.О. Короєд // Право і суспільство. – 2015. – № 4. – С. 39-45.

97. Костишин Р. В. Конституційно-правові засади люстрації: зарубіжний досвід / Р. В. Костишин // Держава і право. Юридичні і політичні науки. — 2014. — Вип. 65. — С. 80-85.

98. Косткіна Ю. О. Склад Вищої ради правосуддя: проблемні питання нормативної регламентації / Ю. О. Косткіна // Часопис цивільного і кримінального судочинства. – 2016. – № 6 (33). – С. 124-132.

99. Кошеваров В.П. Міжнародне право: навч. посіб./ [Кошеваров В. П.]. — Київ: Істина, 2009. — 208 с.

100. Крамаренко К. І. Моделі спеціалізованих антикорупційних органів: прогресивний досвід Європи та Азії / К. І. Крамаренко // Науковий вісник Херсонського державного університету. – Серія: Юридичні науки. – 2017. – Вип. 6. – Том 2. – С. 77-80.

101. Криворучко І. О. Тенденції судової практики з питань кваліфікації дій осіб по створенню терористичної групи чи терористичної організації / І. О. Криворучко // Часопис Київського університету права. — 2015. — № 4. — С. 296-299.

102. Кримінальний процесуальний кодекс України № 4651-VI, від 13.04.2012, редакція від 5.08.2018, підстава 2509 -VIII // Відомості Верховної Ради України (ВВР). – 2013. – № 9-10, № 11-12, № 13 – ст.88 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/card/4651-17>

103. Кримінальний процесуальний кодекс України. Науково-практичний коментар: у 2 т. Т. 1 / О. М. Бандурка, Є. М. Блажівський, Є. П. Бурдоль та ін.; за заг. ред. В. Я. Тація, В. П. Пшонки, А. В. Портнова. – Харків: Право, 2013. – 768 с.

104. Кримінальний процесуальний кодекс України: Науково-практичний коментар / Відп. ред.: С. В. Ківалов, С. М. Міщенко, В. Ю. Захарченко. – Харків : Одіссей, 2013. – 1104 с.

105. Кудрявцев В. Н. Юридический конфликт / В. Н. Кудрявцев // Государство и право. – 1995. – № 9. – С. 9–14.

106. Куйбіда Р. Реформування правосуддя в Україні: стан і перспективи : монографія / Р. Куйбіда // — Київ: Атіка, 2004. — 288 с.

107. Кукуруз О. Реалізація політики і права політико-управлінською елітою України / О. Кукурудз // *Studia politologica Ucraino-Polona*. – 2012. Вип. 2. – С. 35-41

108. Кулик С. В. Конституційна реформа в сфері правосуддя: сучасний стан та перспективи / С. В. Кулик // *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія : Право*. — 2016. — Вип. 37(1). — С. 68-71.

109. Куц Г. М. Перипетії формування політичного режиму в пострадянській Україні: досвід майданів / Г. М. Куц // *Сучасне суспільство*. — 2014. — Вип. 1. — С. 82-94.

110. Кушакова-Костицька Н. В. Електронне правосуддя: українські реалії та зарубіжний досвід / Н. В. Кушакова-Костицька // *Юридичний часопис Національної академії внутрішніх справ*. — 2013. — № 1. — С. 103-109.

111. Кушакова-Костицька Н. В. Електронне правосуддя: українські реалії та зарубіжний досвід / Н. В. Кушакова-Костицька // *Юридичний часопис Національної академії внутрішніх справ*. — 2013. — № 1. — С. 103-109.

112. Ланге Н. Україна не є правовою державою / Н. Ланге. — Режим доступу: <http://www.pravda.com.ua/news/2007/12/5/67911.htm>

113. Лекція професора В. Мицика: "Інституційний механізм європейської системи захисту прав людини" // *Європейське право*. — 2013. — № 1-2. — С. 157-168.

114. Леоненко Т. Особливості дії Закону України «Про судоустрій і статус суддів» в умовах воєнного, надзвичайного стану або в районі проведення антитерористичної операції / Т. Є. Леоненко, Л. О. Усс // *Держава та регіони. Серія : Право*. — 2015. — № 2. — С. 59-62.

115. Лившиц Р. З. Современная теория права. Краткий очерк / Р. З. Лившиц. — Москва: Ин-т гос. и права РАН, 1992. — 224 с.

116. Логінова Н. І. Упровадження електронного правосуддя в систему судочинства / Н. І. Логінова // *Актуальні проблеми держави і права*. — 2014. — Вип. 72. — С. 429-435.

117. Маляренко Т. В. Конституційні засади кримінального судочинства / Т. В. Моляренко. – Київ: Юрінком Інтер, 1999. – 320 с.
118. Маляренко Т. В. Перебудова кримінального процесу в Україні в контексті європейських стандартів : монографія / Т. В. Моляренко. – Київ: Юрінком Інтер, 2005. – 512 с .
119. Маркуш М. А. Принцип змагальності в кримінальному процесі України: монографія / М. А. Маркуш. – Харків: Видавець СПД ФО Вапнярчук Н. М., 2007. – 208 с.
120. Марцикевич А. М. Вимоги до кандидата на посаду судді: зарубіжний досвід / А. М. Марцикевич // Наукові записки Львівського університету бізнесу та права. – 2011. – Вип. 7 – С. 349-354.
121. Мидвецький О. В. Політизація покарання в епоху глобалізації / О. В. Мидвецький // Форум права. — 2012. — № 2. — С. 460-467.
122. Милинчук В.В. Использование видеосвязи при получении доказательств по уголовным делам в рамках международного сотрудничества / В. В. Милинчук. — Вестник Московского ун-та. — Право. — 2001. — № 5. — С. 91-104.
123. Михальченко М. Політична система в Україні: що ми модернізуємо? / М. Михальченко // Віче. — 2011. — № 1. — С. 27-30.
124. Міжнародний пакт про громадянські та політичні права від 16.12.1966 — [Електронний ресурс]. — Режим доступу: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_042/card6#Public
125. Міжнародний пакт про економічні, соціальні та культурні права від 16.12.1966 — [Електронний ресурс]. — Режим доступу: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_042
126. Міненкова Н. Суд починається з поваги / Н. Міненкова // Закон і Бізнес. – 2009. – № 5 // [Електронний ресурс]. – Режим доступу : [http://www.zib.com.ua/]
127. Мірошніченко Ю. Двоступенева підготовка суддів та прокурорів як сучасний стандарт забезпечення якості їх діяльності/ Юрій Мірошніченко //

Актуальні проблеми професійної підготовки суддів, прокурорів та працівників правоохоронних органів: зб. матеріалів міжнародної науково-практичної конференції (Київ, 23 квітня 2009 року) / [редкол.: Г.П. Серeda (відпов. ред.), М.К. Якимчук, В.М. Куц та ін.]. – Київ: Генеральна прокуратура України, Національна академія прокуратури України, 2009. – С.12-14.

128. Москвич Л. М. Корупційні детермінанти у судовій системі України / Л. М. Москвич // Вісник Луганського державного університету внутрішніх справ імені Е. О. Дідоренка. — 2015. — Вип. 3. — С. 153-162.

129. На пороге кризиса. Наростание застойных явлений в партии и обществе / Под общ. Ред. В.В. Журавлева. – Москва: Политиздат., 1990. – 449 с.

130. Назаров І. В. Судові системи країн Європейського Союзу та України: генезис та порівняння: монографія / І. В. Назаров. – Харків: «ФІНН», 2011. – 432 с.

131. Науково-практичний коментар Кодексу адміністративного судочинства України / О. М. Пасенюк (кер. авт. кол.), О. Н. Панченко, В. Б. Авер'янов [та ін.]; за заг. ред. О. М. Пасенюка. – Київ: Юрінком Інтер, 2009. – 704 с.

132. Недюха М. Правова політика України: новітні виміри / М. Недюха // Вісник Академії управління МВС. – 2010. – № 4(16). – С. 38-45.

133. Ніколаєнко В. Я. Поняття та зміст права на судовий захист: сучасний погляд / В. Я. Ніколаєнко // Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Серія: Юриспруденція. – 2014. – № 8. – С.48-50.

134. Ніколайчук Г.А. Функції прокуратури на сучасному етапі реформування органів кримінальної юстиції / Г.А. Ніколайчук // Вісник Південного регіонального центру Національної академії правових наук України. – 2016. – Вип. 9 (26). – С. 170-175.

135. Новіков О. Світовий досвід функціонування антикорупційних органів / О. Новіков // Ефективність державного управління. – 2015. – № 43. – С. 52-57.

136. Овсяннікова О. Професійна етика суддів та працівників суду як чинник, що впливає на формування громадської думки / О. Овсяннікова // Підприємництво, господарство і право. — 2016. — № 8. — С. 196-200.

137. Огневьюк Г. З. Обов'язковість рішення суду як складова принципу правової визначеності / Г. З. Огневьюк // Часопис Київського університету права. — 2015. — Вип. 2. — С. 171-175.

138. Озерський І.В. Правова природа європейської конвенції про захист прав та основних свобод людини/ І. В. Озерський // Економіка. Фінанси. Право. — 2004. — С. 17-19.

139. Осетинський А. Й. Організація та функціональні засади діяльності касаційної інстанції (на прикладі судової палати Вищого господарського суду України) : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд.. юрид. наук : спец. 12.00.10 / А. Й. Осетинський. — Київ, 2005. — 21 с.

140. Остапенко О. І. Принципи правового регулювання протидії тероризму в Україні / О. І. Остапенко // Вісник Національного університету "Львівська політехніка". Юридичні науки. — 2015. — № 813. — С. 299-305.

141. Офіційний сайт проекту «Відкритий Суд» [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <http://open-court.org/about/>.

142. Павлова Н. В. Проблеми та перспективи дистанційного судочинства / Н. В. Павлова // Науковий вісник Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ. — 2013. — № 2. — С. 477-484.

143. Пархоменко Н. М. Конституційний процес у країнах пострадянського простору: історія становлення і сучасний стан / Н. М. Пархоменко // Правова держава. — 2015. — Випуск 26. — С. 186-194.

144. Пепеляєв С. Г. Європейський правовий гуманізм як чинник реформування кримінальнопроцесуального права України : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук : спец. 12.00.12 «Філософія права» / С. Г. Пепеляєв. — Київ, 2005. — 17 с.

145. Писаренко В. П. Адміністративний процес та адміністративне судочинство: до питання про співвідношення правових категорій [Електронний

ресурс] / В. П. Писаренко // Адміністративне право і процес : Науково-практичний журнал, заснований Київським національним університетом імені Тараса Шевченка. — 2015. — Вип 1 (11). — Режим доступу: <http://applaw.knu.ua/index.php/arkhiv-nomeriv/1-11-2015/item/432-administratyvnyy-protses-ta-administratyvne-sudochynstvo-do-pytannya-pro-spivvidnoshennya-pravovykh-katehoriy-pysarenko-n-b>

146. Підготовка працівників апаратів судів у 2015-2017 роках (осіб). [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <http://nsj.gov.ua/pidgotovkapratsivnikov-aparativ-sudiv/stat-3/>

147. Положення про автоматизовану систему документообігу суду / Затверджено рішенням Ради суддів України від 26.11. 2010 р., № 30 [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://ln.kr.court.gov.ua/sud1111/300/120>.

148. Правова інформація та комп'ютерні технології в юридичній діяльності : навч. посіб. / [В. Г. Іванов, С. М. Іванов, В. В. Карасюк та ін.]; за заг. ред. В. Г. Іванова. — Х. : Право, 2010. — 240 с.

149. Правосуддя: філософське та теоретичне осмислення: колективна монографія / А. М. Бернюков, В. С. Бігун, Ю. П. Лобода, Б. В. Малишев, С. П. Погребняк, С. П. Рабінович, В. С. Смородинський, О. В. Стовба / (Відп. ред. В. С. Бігун). — Київ: Наукова думка, 2009. — 316 с.

150. Прилуцький С. В. Політика судової влади та судова політика: теоретико-правові проблеми співвідношення / С. В. Прилуцький // Вісник Академії адвокатури України. — 2015. — Т. 12, № 2. — С. 17-25.

151. Притула А. М. Пропаганда – компонент гібридної війни: шляхи протидії засобами кримінального права / А. М. Притула // Юридична наука. — 2015. — № 3. — С. 99-104.

152. Про забезпечення прав і свобод громадян та правовий режим на тимчасово окупованій території України : Закон України від 15 квіт. 2014 р. № 1207-VII // Відомості Верховної Ради України. — 2014. — № 39. — Ст. 2011.

153. Про здійснення правосуддя та кримінального провадження у зв'язку з проведенням антитерористичної операції : Закон України від 12 серп. 2014 р. № 1632-VII // Відомості Верховної Ради України. — 2014. — № 39. — Ст. 2009.

154. Про Концепцію судово-правової реформи в Україні / Постанова Верховної Ради України № 2296 –XII від 28 квітня 1992 р. // Відомості Верховної Ради України (ВВР). – 1992. – N 30. – ст.426. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2296-12>

155. Про практику розгляду судами кримінальних справ про злочини, вчинені стійкими злочинними об'єднаннями : постанова Пленуму Верховного Суду України від 23 грудня 2005 р. № 13 [Електронний ресурс]. — Режим доступу :<http://zakon.rada.gov.ua>

156. Пропозиції Верховного Суду України Тимчасовій спеціальній комісії Верховної Ради України з питань підготовки законопроекту про внесення змін до Конституції України/ Постанова Пленуму Верховного Суду України № 1 від 11.04.2014 [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0001700-14>

157. Регламент Національної школи суддів України / Затверджений Наказом Національної школи суддів України від 24.06.2016 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.nsj.gov.ua/reglament/#r4g3>

158. Рогатик І. В. Підтримання прокурором публічного обвинувачення в суді: процесуальна тактика в нестандартних умовах / І. В. Рогатик // Юридичний часопис Національної академії внутрішніх справ. – 2017. – № 1 (13). – С.87-95

159. Рогач О. Припинення трудових відносин з ініціативи працівника-внутрішньо переміщеної особи та роботодавця М. В. Менджул, О. Я. Рогач // Публічне право. — 2017. — № 1. — С. 184-190.

160. Свердлов М.Б. От Закона Русского к Русской Прав-де.- Москва:Юрид.лит.,1988.-176 с.

161. Свобода в Україні 2013 рік. Дослідження міжнародної організації "Freedom house" [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://www.freedomhouse.org/report/freedomworld/2013/ukraine>

162. Селіванов А. Конституційна скарга громадян в реаліях сучасності / А. Селіванов, П. Євграфов // Право України. — 2003. — № 4. — С. 83, 84.

163. Серeda Г. Сучасна модель підготовки суддів та прокурорів / Григорій Серeda // Актуальні проблеми професійної підготовки суддів, прокурорів та працівників правоохоронних органів: зб. матеріалів міжнародної науково"практичної конференції (Київ, 23 квітня 2009 року) / [редкол.: Г.П. Серeda (відпов. ред.), М.К. Якимчук, В.М. Куц та ін.]. — Київ: Генеральна прокуратура України, Національна академія прокуратури України, 2009. — С. 7-12.

164. Серeda Т. М. Практика Європейського суду з прав людини як джерело судового правозастосування / Т. М. Серeda // Вісник Вищої ради юстиції. — 2013. — № 1. — С. 134-141.

165. Сидоренко О. О. Правова система України в контексті глобалізації / О. О. Сидоренко. // Теорія і практика правознавства. — 2016. — Вип. 1. — Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/tipp_2016_1_6

166. Сидоренко О. М. Кримінальне судочинство як форма реалізації судової влади в Україні / О.М. Сидоренко, М. М. Верцюх // Новітні кримінально-правові дослідження— 2016 : зб. наук. пр. / відп. ред. О. В. Козаченко. — Миколаїв : Іліон, 2016. — С. 83-87.

167. Скрипаченко Т. В. Грошові відносини та ставлення до грошей: психологічний аспект / Т. В. Скрипаченко // Психологічні перспективи. — 2010. — № 5. — С. 198-200.

168. Сопільник Р. Спрощення судових процедур та скорочення судових витрат як умова забезпечення доступності правосуддя на сучасному етапі / Ростислав Сопільник // Traektoriâ Nauki = Path of Science. — 2018. — Vol. 4, No 2. — С. 4011-4016.

169. Сравнительное конституционное право / Ред. Кол. А. И. Ковлер, В. Е. Чиркин (отв. ред.), Ю. А. Юдин-Москва: Манускрипт, 1996. – 730 с.

170. Статут ООН від 26.06.1945 – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_010

171. Стеценко С. Г. Глобалізація та право: національний вимір. Монографія / С. Г. Стеценко, Л. О. Васечко. — Київ: Атіка, 2012. — 132 с.

172. Стратегічний план інформатизації судової системи України [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <http://www.court.gov.ua/userfiles/Strateg%20plan.doc>.

173. Стратегія розвитку судової системи в Україні на 2015–2020 роки [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://court.gov.ua/142663/>.

174. Строяновський В. В. Актуальні питання удосконалення системи кібернетичної безпеки України / В. В. Строяновський // Науково-інформаційний вісник Академії національної безпеки. — 2015. — № 1-2. — С. 147-155.

175. Суд і судочинство на українських землях у XIV-XVI ст. / За заг. Ред. П. Музиченка. – Одеса : Астропринт, 2000. – 178 с.

176. Судові та правоохоронні органи України : Навч. посіб. / А. П. Гель, Г. С. Семаков, С. П. Кондракова. – Київ: МАУП, 2004. – 272 с.

177. Судочинство та інформаційні технології. Висновок № 14 (2011) Консультативної ради європейських суддів. — Режим доступу: https://court.gov.ua/userfiles/visn_14.doc

178. Татаров О. 40 змін, що струнули КПК. Нововведення у кримінальному процесі: брак наукового підґрунтя та криза результату [Електронний ресурс] / Олег Татаров // Закон і бізнес. – 2017. – № 43. – Режим доступу: http://zib.com.ua/ua/print/130768-40_zmin_do_kpk_ostanni_tendencii_u_kriminalnomu_procesi.html

179. Теліпко В. Е. Закон України «Про судоустрій і статус суддів». Науково-практичний коментар / В. Е. Теліпко, В. В. Модаван. – Київ: Центр учбової літератури, 2011. – 528 с.

180. Терещенко О. В. Глобалізація та її вплив щодо вирішення спорів інститутами міжнародного судочинства / О. В. Терещенко // Актуальні проблеми держави і права. — 2012. — Вип. 65. — С. 172–180.

181. Тимчасовий регламент обміну електронними документами між судом та учасниками судового процесу [Електронний ресурс] : затв. Наказом Держ. суд. адміністрації України від 07.09.2012 № 105. — Режим доступу: <http://if.arbitr.gov.ua/sud5010/900/40/7/>.

182. Толочко О. Гуманізація сучасної моделі кримінального процесу України / О. Толочко // Вісник Національної академії прокуратури *України*. — 2016. — № 2. — С. 11-17.

183. Трепак В. М. Розслідування хабарництва, що вчиняється суддями: монографія / В. М. Трепак. — Київ: Атіка. — 2012. — 200 с.

184. Трофименко В. М. Співвідношення понять «кримінальне судочинство» та «кримінальне впровадження» за КПК України / В. М. Трофименко // Актуальні проблеми доказування у кримінальному провадженні : матеріали Всеукр. наук.-практ. Інтернет-конф. (27 листоп. 2013 р., м. Одеса). — Одеса, 2013. — С. 25–29.

185. Удовика Л. Г. Глобалізація як критерій типології національних правових систем / Л. Г. Удовика // Актуальні проблеми держави і права. — 2014. — Вип. 72. — С. 21-27.

186. Україна знаходиться в групі частково вільних країн [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <http://gtmarket.ru/news/2013/01/16/5285>.

187. Ульмер М. М. Інститут касації в адміністративному судочинстві України та праві сучасних зарубіжних стран / М. М. Ульмер // Форум права. — 2013. — № 3. — С. 681-686

188. Усенко Е. Т. Соотношение и взаимодействие международного и национального права и Российская Конституция / Е. Т. Усенко // Московский журнал международного права. — 1995. — № 2. — С. 14-27.

189. Фомін А. І. Топ-10 змін до господарського процесуального кодексу [Електронний ресурс] / А. І. Фомін. — 2018.01.17. — Режим доступу:

<https://barristers.org.ua/news/top-10-zmin-gospodarskogo-protsesualnogo-kodeksu-ukrayiny/>

190. Фулей Т. Професійна підготовка суддів: аналіз законодавчих пропозицій / Тетяна Фулей // Актуальні проблеми професійної підготовки суддів, прокурорів та працівників правоохоронних органів: зб. матеріалів міжнародної науково-практичної конференції (Київ, 23 квітня 2009 року) / [редкол.: Г.П. Середа (відпов. ред.), М.К. Якимчук, В.М. Куц та ін.]. – Київ, 2009. – С.62-66.

191. Фулей Т.І. Застосування практики Європейського суду з прав людини при здійсненні правосуддя: Науково-методичний посібник для суддів. – 2-ге вид. випр., допов. – Київ: Атіка, 2015. – 208 с.

192. Халковський О. М. Чинники виникнення та поширення корупції / О. М. Халковський // Вісник Академії митної служби України. Сер. : Право. — 2012. — № 2 (9). — С. 151-156.

193. Хамходера О.П. Окремі питання реформування Верховного Суду України / О. П. Хамходера, Д. А. Швець / Круглий стіл: «Вплив судової реформи на здійснення адміністративного судочинства // LEX PORTUS: юрид. наук. журн. / редкол. : С. В. Ківалов (голов. ред. ради), Б. А. Кормич (голов. ред.), І. В. Сафін (заст. голов. ред.), Т. В. Аверочкіна (наук. ред., відп. секр.) [та ін.] ; НУ «ОЮА», ГО «МА Святий Миколай». – Одеса : Видавничий дім «Гельветика», 2016. – № 2. – С. 262-265.

194. Хаустова М. Г. Теоретичні та правові основи трансформації правової системи України в умовах глобалізації / М. Г. Хаустова // Порівняльно-аналітичне право. — 2015. — №4. — С. 52-56.

195. Хотинська-Нор О. З. Вплив «малої судової реформи» на розвиток судової системи України: організаційні аспекти / О. З. Хотинська-Нор // Судова апеляція. — 2016. — № 1. — С. 6-15.

196. Хотинська-Нор О. З. Громадський контроль як фактор розвитку судової системи / О. З. Хотинська-Нор // Часопис цивільного і кримінального судочинства. – 2016. – № 4 (31). – С. 108- 117.

197. Цивільне судочинство України: основні засади та інститути : монографія / В. В. Комаров, К. В. Гусаров, Н. Ю. Сакара та ін. ; за ред. В. В. Комарова. – Харків: Право, 2016. – 848 с.

198. Цивільний процесуальний кодекс України №1618-IV від 18.03.2004, редакція 28.08.2018 підстава 2475-VIII // Відомості Верховної Ради України (ВВР). – 2004. – № 40-41, 42. – ст.492. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1618-15>

199. Чудик Н. Реформування судової влади в Україні / Н. Чудик // Актуальні проблеми правознавства. — 2016. — Вип. 4. — С. 97-100.

200. Шамрай О. В. Електронний суд в українському судочинстві: нормативне врегулювання та перші практичні здобутки [Електронний ресурс]/ О. В. Шамрай // Університетські наукові записки. – 2014. – № 3. – С. 174-184. – Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Unzap_2014_3_26.

201. Шевченко Т.В. Нове кримінально-процесуальне законодавство потребує подальшого вдосконалення / Т. В. Шевченко // Вісник Верховного Суду України. – 2002. – № 3. – С. 30-31.

202. Шевчук С. В. Стаття 8 Конституції України / С. В. Шевчук // Наукові записки НаУКМА. — 2011. — Т. 116: Юридичні науки. — С. 15-18.

203. Шевчук С. Узгодженість практики Європейського суду з прав людини та Конституційного Суду України / С. Шевчук // Вісник Конституційного Суду України. — 2011. — № 4-5. — С. 122-130.

204. Шемшученко Ю. С. Судова реформа в Україні у світлі європейського досвіду: конституційний аспект // Ю.С. Шемшученко // Часопис цивільного і кримінального судочинства. – 2016. – № 6 (33). – С. 47-59.

205. Шемшученко Ю.С. Що є право? Антологія української юридичної думки. В 10 т. / [Редкол.: Ю.С. Шемшученко (голова) та ін.]. — Київ : Видавничий дім “Юридична книга”, 2005. — С. 30-46.

206. Шепітько В. Ю. Інформаційні технології в криміналістиці та слідчій діяльності / В. Ю. Шепітько, Г. К. Авдєєва // Питання боротьби зі злочинністю. — 2010. — № 19. — С. 194-202.

207. Шепітько В. Ю. Тенденції та функції криміналістики в умовах змагального кримінального судочинства / В. Ю. Шепітько // Криміналістика и судебная экспертиза. — 2015. — Вып. 60. — С. 67-76.

208. Шило О. Г. Корупційні ризики чинного кримінального процесуального законодавства України: окремі питання / О. Г. Шило, Н. В. Глинська, Л. М. Москвич // Питання боротьби зі злочинністю. — 2014. — Вип. 27. — С. 202-220.

209. Шпенова П. Ю. Завдання і функції апарату суду, їх значення у організаційному забезпеченні судової діяльності / П. Ю. Шпенова // Часопис цивільного і кримінального судочинства. — 2016. — № 5(32). — С.132-140.

210. Шпенова П. Ю. Напрями та механізми професійної підготовки працівників апарату суду / П. Ю. Шпенова // Международный научный журнал «Верховенство права». — 2018. — № 1. — С. 84-89.

211. Шутович В. Генезис судової реформи в Україні як складова розбудови правової держави / В. Шутович, Н. Бесєдіна, І. Ус // Вісник Національної академії державного управління. — 2010. — Вип. 1(33). — С. 235-242.

212. Щедров О. Судова реформа. Новели Кодексу адміністративного судочинства України [Електронний ресурс] / Олександр Щедров // Канон. — листопад, 2017. — Режим доступу: <http://kanon.ks.ua/ua/novosti/ukrainska-sudova-reforma-noveli-kod.html>

213. Юридична енциклопедія: В 6 т. / Редкол.: Ю.С. Шемшученко (відп. ред.) — Т.5: П-С. — Київ : «Укр. Енцикл.», 2003. — 736 с.

214. Юрчишин В. Д. Практика Європейського суду з прав людини як джерело права: колізії національного законодавства та шляхи їх вирішення / В. Д. Юрчишин // Наукові праці Національного університету «Одеська юридична академія». — 2012. — Т. 11. — С. 47-55.

215. Ясинок М. М. Доступ до правосуддя як важлива гарантія демократичного суспільства / М. М. Ясинок // Університетські наукові записки. — 2013. — № 1. — С. 79-85.

216. Єльцов В. О. Сутність інформаційного забезпечення діяльності судів / В. О. Єльцов // Форум права. — 2010. — № 4. — С. 367-368.

217. Ємельянов А. Методи підвищення функціональної якості судочинства / Артур Ємельянов // Слово Національної школи суддів України. — 2013. — № 2 (3). — С. 36.

ДОДАТКИ

Додаток 1

Список публікацій здобувача за темою дисертації:

Статті у наукових фахових виданнях України:

9. Дубінко Д.О. Основні напрями демократизації українського судочинства: вдосконалення змісту матеріального і процесуального права. / Д. О. Дубінко // Науково-практичний журнал «Судова апеляція». – 2019. – № 1 (54). – С. 18-25.

10. Дубінко Д.О. Реалізація принципу прав людини як стрижнева основа судочинного процес. / Д. О. Дубінко // Загальнодержавне науково-практичне та науково-методичне юридичне видання «Слово національної школи суддів України». – 2019. – Випуск 1 (26). – С. 84-97.

11. Дубінко Д.О. Сутність та головні напрями демократизації українського судочинства. / Д. О. Дубінко // Бюлетень Міністерства юстиції України. – 2018. – Випуск 11. – С. 41-45.

12. Дубінко Д.О. Подолання практики втручання в процес функціонування судової влади. / Д. О. Дубінко // Часопис Київського університету права. – 2018. – Випуск 3. – С. 66–69.

13. Дубінко Д.О. Демократизація організаційних основ судочинства. / Д. О. Дубінко // Міжнародний юридичний вісник: актуальні проблеми сучасності (теорія та практика). – 2018. – Вип. 3-4 (12-13). – С. 299 -307.

Статті в наукових періодичних виданнях інших держав:

14. Дубінко Д.О. Електронний суд в Україні. / О. Д. Дубінко // Правовий журнал *Legea si Viata* (Закон и Жизнь). – 2019. – Вип. 3/2 (327). – С. 39- 42.

Тези доповідей на конференціях:

15. Дубінко Д.О. Чинники побудови ефективного судочинства в Україні. / О. Д. Дубінко // Правничо-політологічні та історичні студії проблем українського державотворення: збірник матеріалів Всеукраїнської науково-практичної конференції. Київ, 2019. – С. 136 -138.

16. Дубінко Д.О. Актуальні питання принципів формування судової системи України. / О. Д. Дубінко // Проблеми імплементації національного законодавства до Угоди про асоціацію між Україною та Європейським Союзом: збірник матеріалів міжнародної наукової конференції Чотирнадцяті юридичні читання. Київ, 2019. – С. 284-286.

Додаток 2

